209

Geschiedenis des Vaderlands

VOOR

DE HOOGERE KLASSEN

VAN

SEMINARIEN EN HOOGER-BURGERSCHOLEN

DOOR

Alfons BROUWERS.

Nescire quæ ante nos fuerint, id est semper puerum esse.
CICERO.
Niet weten wat vóór ons gebeurde is altijd kind zijn.

DERDE DRUK.

KERKRADE,
BIJ N. ALBERTS, BOEKHANDELAAR.
1889.

Vak 109

GESCHIEDENIS

DES VADERLANDS.

VAK 109 No. 209 556

Geschiedenis des Vaderlands

VOOR

DE HOOGERE KLASSEN

VAN

SEMINARIËN EN HOOGER-BURGERSCHOLEN

DOOR

Alfons BROUWERS.

Nescire quæ ante nos fuerint, id est semper puerum esse.
CICERO.
Niet weten wat vóór ons gebeurde is altijd kind zijn.



DERDE DRUK.

Bibliotheek
MINDERBROEDERS
WEERT.

KERKRADE,
BIJ N. ALBERTS, BOEKHANDELAAR.
1889.

GULPEN, DRUK VAN M. ALBERTS EN ZONEN.

VOORBERICHT.

Bij het schrijven van dit werk, heb ik naar klaarheid, beknoptheid, maar vooral naar waarheid *gestreefd*.

Wellicht zal men mij verwijten, het eerste gedeelte tot en met het Bourgondische Huis te zeer gerekt te hebben.

Het staat immers iederen leeraar vrij, dezen of genen § over te slaan, of slechts gedeeltelijk te behandelen.

Mij dunkt echter, dat, zoo men de deels fabelachtige geschiedenis der Grieken, Romeinen, enz., van den aanvang hunner wording in bijzonderheden nagaat, de geschiedenis onzer voorouders gedurende de 16 eeuwen, vóór de omwenteling tegen Spanje, wel degelijk verdient behandeld te worden.

Mocht dit boek iets tot nut, tot vorming der jeugd bijdragen, dan zou de schrijver zijne moeite honderdvoudig beloond achten.

Alfons BROUWERS.

§ 1.

Gesteldheid des bodems van Nederland, 3 eeuwen vóór Christus.

Onze vaderlandsche bodem, deels uit zandigen diluviaal-, deels uit vetten alluviaal-grond, en voor een klein gedeelte uit lage en hooge venen bestaande, is, sedert de komst der eerste bewoners, merkelijk gewijzigd en van gedaante veranderd.

Het water, in lateren tijd bron van welvaart en bondgenoot van het Nederlandsche volk, maakte toen ons land tot een uitgestrekt moeras, tweemaal daags door den oceaan overstroomd, en dwong den rampzaligen bewoner, zijne ellendige hut op hoogten, terpen of vloedheuvels te bouwen.

Door dijken en kanalen moest het vruchtbare mondingsgebied van *Rijn*, *Maas* en *Schelde* langzamerhand aan de zee ontwoekerd worden.

Daar, waar de vertikale vorm des bodems de overstrooming belette, en de grond niet door het water onbewoonbaar gemaakt werd, in het Zuidelijk en Oostelijk gedeelte, strekten zich heidevelden uit, of verhieven zich maagdelijke wouden, die, op eenige plaatsen ontworteld door den Kimbrischen vloed (150 v. Ch.), waarschijnlijk tot de vorming der hooge venen hebben bijgedragen.

Walcheren en *Z. Beveland* met *Staatsvlaanderen*, en de andere Zeeuwsche eilanden onderling verbonden, werden slechts door de vereenigde wateren der *Schelde* (Oosterschelde) gescheurd en gescheiden.

De *Rijn*, nog niet verzand, liep met breede monding bij *Katwijk* in zee; de *Vecht* doorstroomde het meer *Flevo* (Elmeri), en baande zich als *Vlie* een weg naar de *Noordzee* tusschen *Vlieland* en *Terschelling*. Deze twee eilanden met

de overige ten N. gelegen, waren nog niet door de wadden van het vasteland gescheiden. De *Dollard* ontstond eerst in 1277.

Eveneens waren toen land de *Biesbosch* (St-Elisabethsvloed 1421), de meren van *Holland* en een gedeelte der *Zuiderzee*, door watervloeden in 839, 1170 en 1260 ontstaan.

Daarentegen had het aandrijvend slib der *Maas* nog niet aan de Z. Hollandsche eilanden hunne tegenwoordige uitgestrektheid gegeven, en reikten de duinen der westkust een eind verder in zee.

§ 2.

Eerste bewoners, 280? v. Ch.

1) In de bosschen en moerassen van *Z. Nederland* vestigden zich, reeds 3 eeuwen vóór onze tijdrekening, de blonde Kelten, van de Midden-Aziatische bergvlakte herkomstig.

Kelten.

Dit volk, met de Iberiërs of zwartharige Kelten, en met de Germanen (ger = speer of oorlog) verwant, werd, tusschen 200 en 130 v. Ch., door de Nederduitsche Teutonen grootendeels van zijn land beroofd, en later, met de overwinnaars, onder den algemeenen naam van Belgen begrepen.

Teutonen.

Stammen der Belgen.

Van de stammen dier Belgen verdienen vermelding: de Nerviërs, in *Z. Brabant* en *Henegouwen:* de Menapiërs, in *Vlaanderen*, *N. Brabant* en *N. Limburg;* de Eburonen, tusschen *Hasselt*, *Luik* en *Gulik:* de Trevieren, in *Luxemburg* en het oude keurvorstendom *Trier;* de Attuatikers, in de provincie *Namen:* de Ambivarieten, tusschen *Antwerpen* en *Breda*.

Stammen in Noord-Nederland.

In *N. Nederland* vestigden zich eerst de Friezen, van Nederduitsch-Kimbrischen oorsprong, heel ons land boven den *Rijn* bevolkend, en de Maresaten in *Zeeland*. Langs den rechter-Rijnoever, in *Gelderland*, woonden de Tenktéten en Usípeten; ten N. van dezen, de Chamaven; ten O. de Brukteren, en in *Twente*, de Tubanten.

De Batavieren, Batten, Bataven of Batouwers (van Batouwe = goede grond), die, wegens een twist met de stamverwante Chatten, in *Hessen*, hun vaderland verlaten hadden, kwamen 100 j. v. Ch. op het eiland, door *Rijn* en *Maas*

gevormd, een rustiger woonplaats zoeken. De tot aan de duinen doorgedrongen Batten droegen den bijzonderen naam van Kaninefaten; de Friezen der westkust dien van Frisiabonen.

Alle deze bewoners van Z. en N. Nederland, behalve de Bataven en Attuatikers, waren Germanen van Kimbro-Teutonischen of Nederduitschen Oorsprong, één volk, welks talrijke stammen te zamen wel niet meer dan 1 millioen zielen telden. Ieder dezer stammen was in verschillende volksklassen verdeeld; de edelen onderscheidden zich door meer grondbezit van de vrije lieden. Een derde klasse, die der hoorigen of lijfeigenen, in dienst der anderen, mocht niet aan de volksvergadering deel nemen, noch wapenen dragen. Volksklassen.

Met krijgsgevangenen handelde de Germaan, ongeveer zooals de Romein met zijne slaven.

2) Bij hen, even als bij alle volken, het Israëlitische uitgezonderd, was het geloof aan den éénen waren God te loor gegaan. Ze vereerden de natuur en hare krachten; de helden, hunne voorouders; ze aanbaden in de heilige wouden, hun eenige tempels, alles, buiten den waren God. Godsdienst.

Afgodsbeelden kenden ze, althans aanvankelijk, niet.

Eene vervalschte overlevering van het Paradijs, van den val onzer eerste ouders, van de Drievuldigheid (1) en de belofte van een Heiland, schijnt evenwel bij hen, evenzeer als bij de hun verwante Azen of Scandinaviërs, bewaard te zijn gebleven. «Toen Odin's zoon, zegt de Edda, toen Baldur door den boozen geest Loki gedood was, verving eene ijzeren eeuw de gouden. Het kwaad zegevierde. Doch Baldur zal verrijzen, en eene nieuwe zon over het aardrijk opgaan; de goeden zullen in het Walhalla beloond, de meineedigen en sluipmoordenaars bestraft worden in het duistere Niflheim, een paleis te midden van ijsstroomen, op de ruggen van slangen gebouwd." Onwillekeurig doen ons Baldur en Loki denken aan den goeden en den boozen geest Ormuzd en Ahriman;

(1) In Walhalla bevinden zich 3 tronen boven elkander: op den laagsten zit een koning wiens naam *de Hooge* is; op den tweeden, de *Evenhooge*, op den bovensten zit de *Derde*; maar de drie zijn de *eene Odin*. (Edda.)

de 12 AZEN van BALDUR aan de IZEDS der Perzische godenleer.

Goden. WODAN (Odin), de Alvader, zoon van het Noodlot, god des lichts, was de voornaamste godheid der Germanen (Woensdag). Behalve hem aanbaden zij den oorlogsgod THOR of DONAR (Donderdag); FREIJA (Frigga, Frouwa) of HOLDA, de godin der vruchtbaarheid en der liefde, de gemalin van WODAN, en moeder der aarde (Vrijdag); wellicht een god SATUR (Zaterdag), en den krijgsgod DIS (Dinsdag) ook wel THIUS, THEUTATES of THEUT genoemd.

Offers. Hunne Priesters, de Druïden, brachten aan deze goden offers van runderen en paarden, soms bij lijkplechtigheden en na overwinningen, van krijgsgevangenen.

Velleda. Gelijk de Grieken bij de Pythia, zoo gingen onze voorouders bij wichelaressen, onder welke vooral VELLEDA en AURINIA bekend zijn, te rade, om de toekomst te vernemen. Haar, den druïden en den barden, die de daden hunner helden bezongen, droegen ze een onbeperkten eerbied toe.

Gebruiken. 3) Bewoonde de bevolking van *Italië*, *Spanje en Gallië* slechts steden, de vrijheidminnende Germaan zocht afgezonderde hoogten of terpen, om ongehinderd door jacht, visscherij of veeteelt in zijne geringe behoeften te voorzien. Daar bouwde de met dierenhuiden gekleede barbaar zijne door palen geschraagde, met klei of riet bedekte hut in den vorm van een bijenkorf. Groot van gestalte, van de jeugd af geoefend in het worstelen, het zwemmen en het hanteeren van lans, strijdbijl en boog, onverschrokken van natuur, vond het breedgeschouderd voorgeslacht op lateren leeftijd zijn genoegen in jacht en oorlog. Is het te verwonderen, dat het zich in den strijd en het genot van gerstenbier, het hoogste geluk van zijn WALHALLA droomde?

Bij begrafenissen werd een groote feestdisch aangericht, en was de ontslapene door afkomst of wapenfeiten beroemd, dan werden zijn asch, beenderen en wapens in eene langwerpig-vierkante grafkamer, uit granietblokken gebouwd, neergelegd, en met rotsblokken bedekt.

Hunebedden (hune = reus, voorname). Nog vindt men die «hunebedden» in *Drenthe* en *N. Brabant*. Het stoutste, doch zeer gehavende ligt bij *Borgar* en is bijna 80 voet lang. Ongeschonden bewaard is alleen

het hunebed te *Tinnarloo*, in 't vlakke veld, aan den weg tusschen *Vries* en *Zuidlaren*, in Drenthe, gelegen.

De gerechtelijke tweegevechten, de ordaliën in het algemeen, hebben, al spreekt TACITUS er ook niet van, aan de germaansche gebruiken hunnen oorsprong te danken.

Zeden. Met de verfijnde weelde en bedorvenheid der toenmalige Romeinen vergeleken, kunnen de zeden der Germanen rein genoemd worden, en in dezen zin is de schets, welke TACITUS er ons van geeft, volkomen juist. Gastvrij, openhartig, en trouw waren ze stellig; daarentegen maar al te zeer verslaafd aan dobbelspel en drank.

Bestuur. Enkele stammen hadden een koning, die, door de vrije volkskeus uit de dappersten van het koninklijk geslacht gekozen, met de volksvergadering of *gou-ding* het gezag deelde, maar volstrekt geen alleenheerscher was.

§ 3.

Komst der Romeinen, 57 v. Ch.

Julius Cesar. 1) In de sombere wouden van *Germanje* was de blik des Romeinschen adelaars, die toen schier alle bekende volken onder zijne klauwen deed bloeden, nog niet doorgedrongen.

Toen JULIUS CESAR, schrander staatsman, groot veldheer, groot redenaar en geschiedschrijver tevens, als consul aftrad, en *Transalpijnsch Gallië* tot provincie verkreeg, vatte hij het stoute plan op de KELTEN en GERMANEN in hun geheimnisvolle bosschen op te zoeken en te onderwerpen. Met 9 legioenen, door Gallische hulpbenden versterkt, sloeg hij tusschen *Laon* en *Reims*, op de oevers der *Aisne*, de CALÈTEN (Calais), de BELLOVAKEN (Beauvais), Slag van Aisne 57 v. Ch. de SUESSONEN (Soissons) en ATREBATEN (Atrecht), 300,000 in getal, en stiet te *Presle* bij *Charleroi*, op 50,000 NERVIËRS, door BODUOGNATUS aangevoerd. Van alle Gallen waren de Belgen de dappersten, van alle Belgen, de Nerviërs. Slag van Presle 57 v. Ch.

Het leger der wereldbedwingers, zoo uitmuntend gewapend, zoo geoefend in den strijd, door zoo groot een genie aangevoerd, en hierbij talrijker dan dat der barbaren, begon te wijken. De Nerviërs zich der overwinning zeker wanend, verlieten het gelid, verstrooiden zich, en plun-

derden reeds het Romeinsche legerkamp, toen CESAR, door persoonlijke dapperheid, en door twee in hinderlaag liggende legioenen te doen aanrukken, de krijgskans te zijnen gunste deed omslaan.

De Romein mocht echter zijn vijand niet zien vluchten. Pal stond deze tot in den dood, waaraan slechts 500 mannen ontsnapten. De 60,000 ATTUATIKERS, welke te laat ter ondersteuning hunner bondgenooten aanrukten, en 's nachts bij *Namen* CESAR's legerkamp aanvielen, werden gevangen genomen en als slaven verkocht.

Attuatikers verkocht.

Slag bij Lith. 55 v. Ch.

Onderwerping.

Bij *Lith* in *N. Brabant* leden de TENKTEREN en USIPETEN de nederlaag. Behalve de MENAPIËRS, FRIEZEN en TREVIEREN, verkozen nu de stammen de onderwerping boven den strijd, en werden als *socii* of bondgenooten door den overwinnaar behandeld. Zij zouden onder bescherming staan van *Rome*, en aan *Rome* hun krijgshaftige jongelingschap leenen; zoo vorderde het de Romeinsche politiek.

2) CESAR bouwde op geregelde afstanden versterkte legerplaatsen, van waar uit zijne legioenen het veroverd land gemakkelijk in bedwang houden, en elkander onderlinge hulp konden aanbrengen. Ten strijde trekken tegen den vreemde, was den voorzaat een lust; voor den vreemde den bloedcijns betalen, voor hem de lans in het bloed van stamgenooten te verven, was hem ondragelijk. Nauwelijks had CESAR deze gewesten verlaten, of de twee legioenen, te ADUATICA (Tongeren of volgens anderen Hontem bij Gronsveld) gelegerd, ondervonden, hoe de Germaan het verlies der vrijheid poogde te wreken.

Opstand der Eburonen.

AMBIORIX en CATWAL, hoofden der EBURONEN, lokten de bevelhebbers COTTA en SABINUS in eene hinderlaag, en vermoordden hun heel legerkorps. Door MENAPIËRS en NERVIËRS versterkt, belegerden zij vervolgens het bij *Mons* (Bergen in *Henegouwen*) gelegen, door L. CICERO verdedigde kamp, en stonden op het punt het in te nemen, toen zij door CESAR, die met een versch legioen kwam aanrukken, verstrooid werden. Duur moesten de EBURONEN hun opstand boeten: van drie kanten rukten Romeinsche legers, na in het gebied der TREVIEREN en in de moerassen der MENAPIËRS hunne zegeteekens geplant te hebben, het land binnen. De onversaagde stam der

Uitroeiing

Eburonen werd uitgeroeid. Eén man ontsnapte, Ambiorix.

Van nu af vochten Belgen en Batten onder Romeinsche banieren, en brachten veel bij tot de overwinning, door Cesar op zijn tegenstander Pompejus bij *Pharsalus* behaald. Wat later werden zij in de lijfwacht der Keizers opgenomen.

3) Cesar had de nationaliteit der overwonnenen geëerbiedigd; onder Keizer Augustus trad, op den voet der andere wingewesten, de *provincia Belgica* in 't leven, verdeeld in eigenlijk *België* (Trier), opper-en neder-*Germanje* (Mentz en Keulen). Provincia Belgica.

Dezelfde vorst bevolkte weer het land der Eburonen door Ubiërs uit de streken van *Keulen* (Ara Ubiorum, later Colonia Agrippinae), door Sunici, en opperduitsche Tongeren. Aan Sikambren uit het land van *Dusseldorf*, en aan Taxandren, schonk hij een deel van het grondgebied der Menapiërs met de *Kempen*, die tot in de 18de eeuw *Taxandrië* genoemd werden.

13 Jaren v. Ch. zond Augustus zijn stiefzoon Drusus herwaarts, met den last tot in het hart van *Germanje* door te dringen. Hij was het, die 't eerst den Friezen eene schatting van ossenhuiden oplegde, met de verplichting tevens, de Romeinen op hunne tochten over den *Rijn* te ondersteunen. Na door de *Drususgracht* deze rivier met den *IJsel* verbonden, en, zegt men, *Doesburg* gesticht te hebben, drong hij in 4 veldtochten tot de *Elbe* door, de voltooiing van zijn werk aan zijn broeder Tiberius overlatend, Drusus 13 j. v. Ch.

Herman (Arminius) de Cherusker kon, wel is waar, de 3 legioenen van Varus in het *Teutoburgerwoud* bij *Beckum* vernietigen, en een tijd lang met het Cheruskenbond den indringelingen het hoofd bieden; maar verraden door zijn oom Segest, moest ook hij, na heldhaftigen strijd, voor het beleid van Germanicus, Drusus' zoon, zwichten. Varus' leger vernield 9 jar. n. Ch.

De Bataven, onder Coriowald, vochten moedig aan de zijde der legioenen. Hunnen natuurlijken bondgenoot Herman bevochten ook de Friezen, doch beproefden later op hunne beurt den opstand. Ze verjoegen den landvoogd Olennius, en sloegen het legerkorps van Apronius in het *Baduhennawoud*. Weldra deed Corbulo hen andermaal den stuggen nek krommen. Opstand der Friezen 28 j. na Ch. Gedempt 47 jar. na Ch.

§ 4.

Opstand der Batavieren, 70 na Ch.

1) Gemakkelijk is 't aan eene in zich zelve verdeelde macht weerstand te bieden. Toen VITELLIUS en VESPASIANUS elkander de keizerskroon betwistten, waagde het een der kleinste stammen van *Germanje* den Romeinschen kolos te trotseeren. De Bataafsche jongelingschap diende in het leger der onderdrukkers, die zich niet schaamden, ten einde losgeld af te persen, zelfs grijsaards en kinderen te ontvoeren.

Oorzaak. De maat van rampen, maar ook van misnoegen, was vol; en toen de éénoogige CLAUDIUS CIVILIS zijnen vergaderden landgenooten den moord, op zijn broeder JULIUS PAULUS

Aanleiding. gepleegd, en andere gruweldaden der overheerschers in herinnering bracht, liepen allen te wapen en verdreven de ROMEINEN uit het eiland. BRINIO, opperhoofd der KANINEFATEN, reikte CIVILIS de hand. Acht legioenen vormden de Romeinsche «Wacht am Rhein». Wegens den strijd tusschen de Keizers, het wantrouwen der troepen die VITELLIUS aanhingen jegens hunne bevelhebbers, en de daaruit volgende muiterijen, konden slechts 2 legioenen tegen de BATTEN optrekken. Dit leger, in wanorde gebracht door het overloopen der in Romeinsche school gevormde Bataafsche cohorten, werd door CIVILIS geslagen. Bij het vernemen dier verrassende tijding deserteerden 8 andere cohorten uit *Straasburg*, baanden zich een weg door 3 legioenen heen, die hen te *Bonn* wilden tegenhouden, en kwamen de gelederen hunner broeders stijven.

Battenbond. Ook andere stammen, TONGEREN, BRUKTEREN en TREVIEREN schaarden zich weldra om den bevrijder.

Eene vijandelijke Rijnvloot van 24 schepen werd nu genomen, en den UBIËRS, ter bestraffing voor de hulp den legioenen verstrekt, eene gevoelige nederlaag bij *Duren* toegebracht.

Overwinningen. Een korps Romeinsche ruiterij onderging hetzelfde lot te *Neuss*. *Castra Vetera* (bij Xanten = Colonia Trajana), het sterke legerkamp, met 5000 man bezetting, werd vervolgens bestormd, en, na een eerste mislukte poging, tot overgave genoopt. De bezetting werd, met schending der voorwaarde van overgaaf, over de kling gejaagd.

2) Thans keerde het krijgsgeluk; en het kon niet anders, daar intusschen bij de Romeinen eendracht, onder de Germaansche bondgenooten daarentegen verdeeldheid heerschte. LABEO, de erfvijand van CIVILIS, keerde met zijn aanhang het staal tegen zijne broeders. In een moorddadig gevecht bij *Trier*, in een ander bij *Xanten* overwonnen, behaalde het Battenbond wel nog eenige voordeelen, versloeg o. a. het 14de legioen aan den mond der *Maas*, en nam bij *Bonn* het admiraalschip van den vijandelijken bevelhebber CEREALIS, dat aan VELLEDA geschonken werd, doch moest eerlang voor de overmacht en de Romeinsche krijgstactiek bukken. Nederlagen.

De kloeke CIVILIS, diep geschokt door het mislukken van zijn plan, en het verlies van gade en zuster, welke de trouwelooze UBIËRS den vijand hadden overgeleverd, hernieuwde op eene half afgebroken brug op den *IJsel* het oude verbond met de ROMEINEN. Voor hen vergoten weer de Batavieren hun bloed op alle slagvelden, en onderscheidden zich, vooral onder JULIAAN, tegen de ALLEMANNEN. In 408, onder keizer HONORIUS, wordt hun naam nog eens genoemd, en verdwijnt dan spoorloos uit de geschiedenis. Vrede 79 j. na Ch.

Meer en meer door den oorlog gedund, smolten ze samen met de aanrukkende Franken.

§ 5.

Toestanden onder de Romeinsche Heerschappij.

1) Met JULIUS CESAR had te *Rome* de volksregeering slechts gezegevierd om alle waardigheden, alle gezag in handen van haren eenigen vertegenwoordiger over te geven. Bestuur.

Het Cesarismus, waarop het democratisch beginsel noodzakelijk uitloopt, dankt hem zijn naam. Keizer AUGUSTUS is reeds eene levende wet, eene echte Romeinsche godheid, welke de ontaarde republikein als zijn maaksel, en fier op zijne slavernij, aanbidt. Om dien staatsgod, hetzij hij eigen gezag deed gelden, of ten speelbal der Praetorianen diende, te voeden, strekte de polype der centralisatie hare zuigers over de provinciën uit. Welk onder-

scheid bleef er nog tusschen *socii* en *dedititii?* Wij hebben reeds gezien, hoe de trouwe BATTEN door hunne beschermers behandeld werden. De landvoogden, eerst te *Trier* en later te *Keulen* zetelend, vorderden, bij den legerdienst, van de bevolking hoofdgeld en belasting op de voortbrengselen des lands.

Zeden, enz. 2) Gelukkig, echter, dat noch taal, noch gebruiken, noch de beneden alle peil gezonken zeden der onderdrukkers hier, zooals elders, ingang vonden.

Spanje en *Gallië* werden geromaniseerd, wijl daar hoofdzakelijk steden bestonden. Met uitzondering van het *Bataafsche eiland* en het gebied der NERVIËRS, behield ons land een uitsluitend Germaansch karakter, wijl de bewoners, overal verspreid, den verderfelijken invloed der vreemde kolonisten niet ondergingen.

Steden. 3) Steden bouwden hier eerst de ROMEINEN: in *België*: *Aduatica Tungrorum* (Tongeren) en *Tornacum* Doornik; in *N. Nederland: Lugdunum Batavorum* (Leiden), *Ultrajectum* (Utrecht), *Trajectum ad Mosam* (Maastricht), de vesting *Noviomagum* (Nijmegen), *Batavodurum* (Wijk bij Duurstede). *Forum Hadriani* (Voorburg), *Brittenburg* aan

Castella. den Rijnmond, *Caestert* op den St-Pietersberg bij Maastricht, *Castellum Menapiorum* (Kessel), *Doesburg* of *Drususburg* en *Blariacum* (Blerick) waren versterkte burchten, opgericht om een opstand te voorkomen, en de nieuwe wingewesten tegen invallen te beveiligen.

Heirbanen. 4) De praktisch ingerichte heirbanen hadden geen ander doel. De eene liep van *Cassel* over *Doornik* naar *Tongeren*, en van daar over *Maastricht* en *Valkenburg* naar *Keulen*. De andere verbond *Tongeren* over *Blerick* (?) met *Nijmegen*, waar ze zich in tweeën splitste, en langs de *Waal* over het eiland der Batten tot *Lugdunum* door-

Kanalen. drong. Behalve de *Drususgracht* groeven de Romeinen een kanaal ter verbinding van *Rijn* en nieuwe *Maas*.

Van AUGUSTUS tot CONSTANTIJN DEN GROOTE behoorde ons land tot de *Provincia Belgica;* van CONSTANTIJN af, grootendeels tot de *Germania secunda,*

§ 6.

Vestiging der Franken 418.

1) Als lawinen, in haar vaart steeds vergroot, zoo onweerstaanbaar rukten de Germaansche volken, door overwonnenen telkens versterkt, tegen den vermolmden Romeinschen kolossus voort.

Wel had de aanval van CIMBREN en TEUTONEN zich op MARIUS'schild verbrijzeld; wel had CESAR den Sueef ARIOVISTUS, de TENKTEREN en USIPETEN geslagen, en GERMANICUS de Duitsche stammen in hunne haardsteden overwonnen; maar in 't midden der 5de eeuw werd de aandrang der barbaren, van 't Oosten naar het Westen, van 't Noorden naar het Zuiden, zoo onstuimig, dat versterkte wallen noch legioenen hun woeste vaart konden stuiten. Reeds in 241 vertoonden zich de FRANKEN (franke of framée) door de SAKSERS voortgestuwd, op de grenzen van het Romeinsch gebied. Eenige jaren later plunderden en verwoestten ze, behalve *Keulen*, *Trier* en *Mentz*, schier alle steden der *Nederlanden*, en bezetten verscheidene door hen ontvolkte streken. 1ste aanval 241.

2) Keizer PROBUS stond aan hun opperhoofd GONDEBAUD het *Bataafsche eiland* af. De Menapiër CERAUSIUS betwistte (287) een tijdlang met goed gevolg *Groot-Brittanje* aan den Cesar CONSTANTIUS; en alhoewel deze CERAUSIUS'bondgenoot, den gemelden GONDEBAUD, overwon, belette dit de FRANKEN niet, met CHERUSKEN, CHAMAVEN en SIKAMBREN verbonden, een nieuwen inval in *Gallië* (306) te beproeven. Hunne aanvoerders RADAGIJS en ASKARIK boetten echter ditmaal, op bevel van CONSTANTIJN DEN GROOTE, hun overmoed in het amphitheater van *Trier*, onder de klauwen der tijgers. Keizer JULIAAN overwon de SALISCHE (1) FRANKEN, doch schonk hun *N. Brabant* en het beroemde eiland, dat men niet meer *eiland der Batavieren* noemen kan. Van daar uit verdedigden nu, met de resten der BATTEN vermengd, de FRANKEN onder Salische en Rip. Franken.

(1) Van Saale, zijrivier der Elbe, of van Isala, IJsel. De RIPUARISCHE FRANKEN bewoonden den rechter Rijnoever.

CHARIËTHO, *Rijn* en *IJsel* tegen de woeste QUADEN; daar heerschte reeds in 418, vrij van vreemden invloed, de
Pharamond 418. Salische koning PHARAMOND.

Voor diens zoon CLODION weken de ROMEINEN tot in het hart van *Z. Brabant;* voor zijn kleinzoon MERWICH of MEROVEUS (Merwede, Merovingers) tot *Kamerijk* (450).

Slag vanChalons-s-M 451. Gewonnen door de edelmoedigheid van AËTIUS, bevochten de FRANKEN, met BOURGONDIËRS en WEST-GOTHEN vereenigd, onder aanvoering van dezen «laatsten der Romeinen» in de velden van *Châlons-sur-Marne,* een bloedige zege op den ontzaglijken Hunnenbond. Laatste stuiptrekking van den gewonden adelaar! In het midden der 17de eeuw werd te *Doornik* het reusachtig geraamte gevonden van Merwich's zoon CHILPERIK, die zijn vijftienjarigen zoon CLOVIS of CHLODWIG de taak overliet, het reeds Frankische *Nederland* met *Gallië* te vergrooten.

§ 7.

Stichting van het Frankenrijk.

Clovis. 481—511. 1) De barbaar CHLODWIG (Lodewijk), met het militaire bewind over eenige Salische stammen bekleed, vereenigde in zich sluw- en wreedheid met moed en heerschzucht.

Door zijn beleid werd de onafhankelijke Romeinsche veldheer SIAGRIUS uit *Soissons* verdreven en het land tusschen *Somme* en *Seine* veroverd; aan een wonder dankte hij zijn zege op de ALLEMANNEN te *Zulpich* (Tolbiac): door wreede list bracht hij de andere Salische stammen en de RIJNFRANKEN (Ripuariërs) onder zijn gezag. De zege van *Zulpich* was oorzaak, dat de «fiere Sikamber» het geloof der Bourgondische prinses CHLOTILDE, zijne gemalin, omhelsde. Duizenden FRANKEN volgden zijn voorbeeld, en namen langzamerhand, met den godsdienst, ook de taal en zeden der meer beschaafde GALLO-ROMANEN over. Het duurde echter eeuwen, eer de godsdienst hunne onbeteugelde natuur voor goed aan zijn verzachtenden invloed onderworpen had

Uit ons vaderland voortrukkend, had CHLODWIG in 30 jaren (+511) zijn rijk van *Rijn* tot *Garonne* en *Rhône*

uitgebreid. Friezen en Saksers, in ons land, bleven vrij, tegen opbrengst eener geringe schatting in vee.

2) Wel trachtte Clovis' jongste zoon, de wreede Chlotar I, nadat hij van het aanvankelijk met zijne broeders gedeelde rijk alleenheerscher geworden was, hen te onderwerpen, doch zijn toeleg faalde. Chlothar I.

Toen hij in 561 voor den Koning des hemels, «die de grootste koningen doodt» rekenschap moest geven van het vergoten bloed, konden zijne 3 zonen een rijk deelen, dat het *Bohemerwald* en de *Pyrenëen* tot grenzen had.

Guntram werd koning van *Bourgondië*. Tusschen Sigebert, die *Austrasië* (Ostrike), waartoe heel ons vaderland beneden den *Rijn*, behalve *Vlaanderen*, behoorde, en Chilperik, die *Neustrië* erfde, brak dra een bloedige broedertwist uit, door de demonische Fredegonde (Grimhilde) verwekt en gevoed. De zachtere, rijk begaafde. doch heerschzuchtige West-Gothische prinses Brunehilde, Sigebert's gemalin, werd, uit wraakzucht tegen Fredegonde, die hare zuster Galsuinthe en haren gemaal had doen vermoorden, eene furie, evenmin als hare tegenstandster voor misdaden terugdeinzend. Als voogdes van hare kinderen en kleinkinderen, hield Brunehilde krachtig de teugels van het bewind, en bracht grootsche werken tot stand (o. a. de Brunehautswegen), die bij het nageslacht hare gruwelen in vergetelheid brachten. Daar ze door eene te autokratische regeering den vrijheidszin der Austrasische *leuden* (hooge adel) kwetste, verbonden zich dezen met Neustriërs en Bourgondiërs, sloegen Brunehaut's leger, en erkenden als koning van het weer ééne Frankenrijk Chlotar II, die, door het vermoorden der grijze koningin en harer achterkleinkinderen, zich zijner moeder Fredegonde waardig toonde. Meer en meer scheidde zich gedurende die twisten *Francia Teutonica* of *Austrasië* van *Francia Romana* of *Neustrië* af. 1ste verdeeling des Rijks. Chlothar II.

3) Niet tevreden met het onttroonen der naar onbeperkt vorstengezag strevende prinses, dwongen de Austrasische leuden, vooral Pepijn van Landen en zijn broeder Arnulf, koning Chlothar, hun zijn zoon Dagobert tot vorst te geven, en hem, tot steun voor den adel, een *major* of hofmeier ter zijde te stellen. Wegens de diensten Dagobert I.

aan godsdienst en beschaving bewezen, en den geest, die hem bezielde, zou deze «groote koning Dagobert» werkelijk den naam van Groote hebben verdiend, ware zijn hart niet even bedorven geweest als dat der overige Merowigs. (1) Voor hem bukten ook Saksers en Friezen, toen Chlothar II met zijne Neustriërs den hoon kwam wreken, door Berthold, koning van *Saksenland* (verdeeld in Oostfalen, Westfalen en Angren), zijn langgelokten zoon aangedaan. Ritsaard, koning der Friezen, vocht aan Berthold's zijde. *Utrecht* werd door Dagobert genomen, en eene schatting van 500 runderen moest weer door de overwonnenen opgebracht worden.

Saksers en Friezen.

Nadat de Warners, gelijk men gist, in 595 door Childobert II waren uitgeroeid, en de Anglen ons vaderland verlaten hadden, om in vereeniging met Saksers en talrijke Friezen *Albion* te veroveren (450), behoorde *N. Nederland* boven de *Waal*, met inbegrip van *Zeeland* en der door Saksers bewoonde provinciën *Gelderland, Overijsel* en *Drenthe* tot het, den Franken cijnsplichtige, koninkrijk *Friesland*.

4) Deze Saksers met de hier verbleven Franken smolten allengs van de 5de tot de 8ste eeuw samen met den Friezenstam. De Hofmeier, welken de Austrasiërs als tegenwicht voor het koningschap, naast den troon geplaatst hadden, was Pepijn van Landen, gesproten uit een Nederlandsch-Rijnfrankisch geslacht, invloedrijk door deugd, bekwaamheid en bezittingen.

Samensmelting van Saksen en Franken met de Friezen.

De Pepijnen maakten geen misbruik van eene macht, die den koningen slechts een schijngezag overliet. Ze bevorderden de ontkiemende beschaving, en beschermden ze tegen de lans van den Sakser en het kromzwaard van den Arabier.

Eenmaal 's jaars in het *Maart-* of *Meiveld* (volksvergadering) hunnen onderdanen te toonen, hoe het Salische vorstengeslacht meer en meer ontaardde, bleef den verwijfden Merowigs nog voorbehouden. De fiere Ripuariër zal niet lang meer die Salische mummiën als opperhoofden erkennen. Te *Testry* bij *St.-Quentin* veroverden de Rijn-

Slag van Testry. 686.

(1) Barthelémy en meer andere geleerden houden vol dat de Merowigs ten onrechte van vele misdaden beschuldigd werden.

FRANKEN onder PEPIJN VAN HERSTAL voor goed het gezag op de NEUSTRIËRS, ontnamen echter den onttroonden «fainéants» den koningstitel nog niet. Deze PEPIJN, uit ANSEGISEL, zoon van Arnulf van Metz en de H. Begga (1) gesproten, volgde zijnen oom GRIMOALD als hofmeier van *Austrasië* op.

Eerst nadat hij *Neustrië* en *Bourgondië* had doen zwichten, kon hij zijn zwaard keeren tegen den Frieschen koning RATBOUD, die *Wiltenburg* (*Utrecht*) en *Dorestadt* (Wijk bij Duurstede) veroverd had.

Bij laatstgemelde stad moest de overwonnen Fries den vrede door het huwelijk zijner dochter THEUDESINDE met PEPIJN's zoon GRIMOALD bezegelen (696).

5) PEPIJN VAN HERSTAL stierf in 714, drie zonen nalatende: GRIMOALD die te *Luik* in de St-Lambertus-kerk door een Fries vermoord werd; HILDEBRAND, stamvader van het Capetisch vorstenhuis, en KAREL MARTEL, opvolger zijns vaders. Karel Martel.

Hoe onbeduidend ook de schatting was, door RADBOUD den FRANKEN verschuldigd, toch greep hij bij het vernemen van PEPIJN's dood, weder naar de wapens.

Eerst zelf overwonnen te *Keulen*, dwong KAREL de bij *Kamerijk* geslagen FRIEZEN, in de velden van *Poitiers* mêe te strijden tegen de ARABIEREN. Jammer, dat de zeden der volgelingen van MOHAMMED meer op den geduchten KAREL vermochten dan de macht hunner legers.

In 734 stonden de stugge FRIEZEN nogmaals op, maar bogen ook nogmaals het hoofd onder KAREL's hamer.

Het schijnt dat ADEGILD, Radboud's zoon, die toen regeerde, *Medemblik* tot residentie had, en *Stavoren* toen reeds eene bloeiende handelsstad was.

6) Het vergoten bloed en de talrijke gruwelen op hunne villa's gepleegd, riepen wraak tegen de ontzenuwde MEROWIGS. Gelijk LODEWIJK XVI later, moest CHILPERIK III voor de misdaden zijner vaderen boeten. Van hun kiesrecht gebruik makend, gaven de Franken, onder goedkeuring van Paus ZACHARIAS, na KAREL's dood, den konings-

(1) De H. Begga en de H. Geertruide waren dochters van Pepijn van Landen of Pepijn den Oude en Itta.

titel aan zijn zoon PEPIJN DEN KORTE, de stamvader der Karolingers.

Pepijn de Korte koning 752.

In 752 door den H. BONIFACIUS tot koning gezalfd, werd deze te *Reims* plechtig gekroond door Paus STEPHANUS III, die aan hem grootendeels de bestendiging van zijn wereldlijk gezag te danken had.

§ 8.

Toestanden onder de Merowigs.

Vrije lieden.

1) Uit het voorgaande blijkt, dat de macht der MEROWIGS over hunne Frankische onderdanen gering was. Vrij leefden deze op hun *alode* (1), vrij namen ze deel aan de rechtspleging, vrij verhieven ze in de Maart- of Meivelden hunne stem tegen den vorst, en deelden met hem, hun legerhoofd, den behaalden buit; terwijl de GALLO-ROMANEN, gewoon te dienen, en de afstammelingen der onderworpen volken in 't algemeen, als *lijfeigenen* zonder vrijheid noch rechten, den huis- of veldarbeid voor *vrijgeborenen* en *adel* verrichtten. De groote leuden, die op hunne villa's, te midden der uitgestrekte bezittingen, hun na de verovering ten deel gevallen, leefden, hielden bijna gelijken tred met den koning. Zij noemden zich pairs (gelijken); doch moesten hem wel als primus inter pares erkennen, omdat de MEROWIG, erfgenaam der Romeinsche keizers, veel grooter domeinen bezat, en, als gezalfde des Hemels, meer ontzag inboezemde. Te vergeefs streefden de CHLOTARS en BRUNHILDE naar uitbreiding van het koninklijk gezag; ja, dit ging geheel te loor onder de hofmeiers, wien het toekwam den oorlog te verklaren en te voeren, de hulde der vazallen te ontvangen en de vorstelijke leenen te vergeven.

Lijfeigenen: a. hofhoorigen en b. eigenhoorigen.

Leenstelsel.

2) Van de uitgestrekte domeingronden, die de koningen in bezit hadden, konden eerst zij, en later hunne hofmeiers, gebruik maken, om zich trouwe aanhangers te verbinden. Ze gaven aan dezen of genen edelman een deel dier domeinen te leen, (2) en namen de verplichting op

(1) Van *al* en *ode* = bezitting, dus volle eigendom.
(2) De daad van inbezitstelling hiet men *investituur*.

zich den beleende te beschermen, onder voorwaarde, dat de leenman (vazal) zijnen leenheer (suzerein) voor het leen of feodaalgoed (1) hulde zou brengen, en hem met zijn krijgsmacht ten dienste staan. Brak de leenman zijn trouw tegenover den suzerein, dan kon deze hem meineedig (*félon*) verklaren, en van zijn leen berooven. Meestal liet echter de leenheer de uitspraak, in geschillen met zijne leenmannen, over aan het feodale hof, uit leenmannen, gelijk in aanzien (evenknieën, evenboortigen), saamgesteld. Ook de leuden hadden hunne vazallen: van hun allodium, zoowel als van hunne door 's vorsten gunst verworven leenen, gaven ze dikwerf gouwen of marken aan minderen te leen (*achter*leenen). Zoo b. v. waren de heeren van *Valkenburg* leenmannen van den Hertog van *Limburg*, achterleenmannen des Keizers.

Toen later de leenen erfelijk geworden waren, onderscheidde men nog de *zwaard*leenen, welke slechts mannen, van de *konkel*- of *spille*leenen, welke ook vrouwen konden erven.

3) Onder de Frankische heerschappij was het rijk verdeeld in de door verschillende volksstammen bewoonde *landen*.

Het militair en burgerlijk gezag oefende in die landen een *hertog* uit. Onder hem stonden de *graven*, eerst rechtsbedeelers der *gouwen* of onderdeelen des lands, later ook met bestuur en krijgsbewind belast. Elke gouw bestond uit tal van *marken*, die den naam van *ambachten* of *schoutambten* kregen, toen de graven aan *schouten* de rechtsbedeeling der marken (2) overlieten.

Landen = Hertogdommen

Gouwen = Graafschappen.

Marken = Schoutambten.

4) De Romeinsche beschaving lag onder de hoeven der Germaansche strijdrossen vertrapt. In *Trier*, *Keulen*, *Mentz* en de Gallo-Romaansche steden kende men de eenige Romeinsche staatswet, het municipaalrecht. De woeste vrijheidsdrift van den Frank bekreunde er zich niet om, de Fries kende ze niet. Wat de Romeinsche beschaving goeds

Beschaving.

---

(1) Van *fe* = belooning en *ode* eigendom, of van *feudum* = pand van trouw.

(2) Van *merken*, teekenen om de grens aan te duiden; ambacht, naar het *ambt* van den schout, of tot aan de *bach* of sloot = grens.

had, was verdwenen, of verdween door de nieuwe invallen der barbaren, die tot de 10de eeuw voortduurden. Het zedenbederf der Romeinen had dieper sporen in het Frankenrijk nagelaten. Hoe zal de diep gezonken beschaving weer herleven? Door de vestiging van het feodaal stelsel, dat nu nog een bajert is; door de werking van groote mannen, zoo als Dagobert, de Pepijnen en Charlemagne; door de Kerk vooral, die op de nieuwe barbaarsche wetten meer en meer den Christelijken stempel drukken zal.

Wetten.

Bij den Fries bestond geen geschreven wet vóór de 9de eeuw. De gewoonten en gebruiken vervingen ze, totdat, na de invoering des Christendoms, de *lex Frisonum*, en, voor andere streken van ons land, de *lex Saxonum* geboekt werden. Wel veel overeenkomst zullen die gewoonten gehad hebben met de bepalingen der oude Salische wet, hoofdzakelijk uit strafbepalingen bestaande.

De later geschreven Ripuarische wet behield, alhoewel door de hofmeiers dikwijls in christelijken zin gewijzigd, nog lang een heidensch karakter. De Germaan kon maar niet aannemen, dat het leven van een slaaf of van een Gallo-Romaan evenveel waarde heeft in de oogen van God, als dat van den Frank. Moord en verwonding werden met bepaalde boeten in geld bestraft, zoo de bloedverwanten de lex talionis niet toepasten.

Niet de aanklager moest in crimineele gedingen zijn beschuldiging, maar de aangeklaagde zijne onschuld bewijzen. Kon hij dit niet, dan wendde hij zich tot het «ordale Gods». (Zie § 21 B, ordaliën.)

Beschavende invloed der Kerk.

Zoo even werden als werktuigen der beschaving de groote mannen genoemd, welke het besproken tijdvak voortbracht. Ze deden echter niets meer, dan de werking eener andere macht beschermen en schragen, den zachten, onweerstaanbaren invloed der Kerk. Haar alleen heeft Europa eene beschaving te danken, die het heden zoo hartstochtelijk tegen zijne weldoenster misbruikt.

Den godsdienst der liefde in zijn wezen, als band der volken, te beschouwen, behoort niet tot onze taak. Slechts zij hier aangestipt, dat hare priesters den vorsten en leuden gerechtigheid en zachtheid tegenover de zwakken

predikten, en den lijfeigene door de hoop op een beter leven bemoedigden; dat de gelijkheid der menschen voor God, immer als beweegreden voor de bevrijding van slaven wordt aangegeven; dat de Kerk tegen de barbaarsche gebruiken te velde trok; door openbare boeten op te leggen, de zeden langzamerhand verbeterde, en, wat vroeger als eervol gold, als kwaad deed verafschuwen.

De Kerk bezit en leidt den geest, ze maakt zich telkens meer meester van het hart der barbaren; haar theologisch bloed doorstroomt de aderen der verjongde maatschappij.

In dien strijd der Kerk tegen de barbaarschheid onderscheidden zich vooral de Benedictijnen. Zoodra het geloof een nieuw terrein veroverd had, bouwden ze er, door de mildheid der vorsten geholpen, hunne kloosters en scholen. Moerassen en heidegronden werden in vruchtbare akkers herschapen. (1) Het kostte hun meer moeite den grondeloozen poel der heidensche hartstochten te dempen, en het dorre veld des geestes te bevruchten. (2) Ze slaagden. In dezelfde kloosters zullen dra de zonen dier wilden het menschelijk vernuft tot eene ongekende hoogte doen stijgen, en de grootste geleerden der verlichte 19^le^ eeuw zullen zich niet schamen bij hen ter school te gaan.

Welke mannen plantten op onzen bodem de banier des kruises en der beschaving? Leeren we met een dankbaar hart althans hunne namen kennen.

§ 9.

Prediking des Christendoms.

1) Het bloed der Christen legioensoldaten was het eerste zaad des geloofs, op Germaanschen bodem gevallen.

Al neme men ook aan, dat de H.H. Piatus en Vic-

---

(1) «Eeuwen lang is alle »*Wirthschaftliche*« vooruitgang van de Bisdommen en kloosters uitgegaan.» (Janssen, *Geschichte Deutschlands*, bl. 314.)

(2) «Bis zu Anfang des 13. Jahrhunderts ging aller Unterricht aus den Klöstern der Benedictiner hervor.» Hurter, Gesch. Innoc. III, IV—98.

TORINUS, die, de eene te *Rijssel*, de andere te *Terouane*, op het einde der 3de eeuw den marteldood ondergingen, de grenzen van het tegenwoordig *Vlaanderen* overschreden, den H. MATERNUS komt de eer toe als eerste apostel van *Z. Nederland* genoemd te worden.

De H. Maternus 312.

In het begin der 4de eeuw (312) verplaatste deze groote bisschop zijne residentie van *Trier* naar *Keulen*, doorliep al predikend het land, en bouwde de eerste kerken te *Maastricht* en te *Tongeren*.

Eerste bisschopszetel 355.

In deze stad verreés de eerste bisschopszetel der *Nederlanden* (355), door den heiligen bisschop SERVATIUS, een *Armeniër*, naar *Maastricht* verplaatst, toen *Tongeren* door de Hunnen bedreigd werd.

Te *Maastricht* volgden 21 bisschoppen, allen heiligen, elkander op. Onder hen muntten uit de H. MONULPHUS, stichter der *St. Servatius-kerk* en der stad *Luik*, de H. AMANDUS († 576), die bij *Gent*, *Doornik* en *Nivelle* abdijen bouwde; de H. REMACLUS stichter der abdijen *Malmedy* en *Stavelot* in 't *Ardennenwoud;* de H. LAMBERTUS, te *Maastricht* geboren en te *Luik* in 708 vermoord. Zijn opvolger, de H. HUBERTUS, bracht in 722 den bisschopszetel naar *Luik* over. Ondertusschen hadden de H. ELIGIUS († 659), de H. LIVINUS († 657), en de door AMANDUS bekeerde edelman St-BAVO de *Vlamingen* tot den schoot der Kerk gebracht.

2) De haat der *Friezen* tegen de *Franken* en hunne ontembare vrijheidszucht waren oorzaak, dat het geloof eerst later in *N. Nederland* doordrong.

Eerste Kerk in N. Nederl. 630.

Meer dan 3 eeuwen later dan te *Tongeren*, werd onder DAGOBERT te *Utrecht* (630) de eerste kerk gebouwd, en de H. WILFRIED, bisschop van *York*, door hertog ADEGILD vriendschappelijk ontvangen, doopte de eerste FRIEZEN. Den titel van *Apostel der Friezen* verdiende echter een ander Engelschman, in het klooster van *Ripon* opgevoed, de H. WILLEBRORDUS, welke, na PEPIJN's overwinning over ADEGILD's zoon, den beruchten RATBOUD, zijn bisschoppelijken zetel te *Wiltenburg* (Utrecht) vestigde (696), daar, even als te *Westcapelle*, kerken, en te *Susteren* een klooster stichtte, en in 739 het loon zijner zoo goed geslaagde werkzaamheid ging inoogsten.

Eerste bisschop in N. Nederl. 696.

Zijn werk, waarin hem de H. SUITBERTUS, en de H. WULFRAN, een Frank (mislukte bekeering van RATBOUD), behulpzaam waren, werd voltooid door den apostel van *Duitschland*, den H. BONIFACIUS (Winfried), die hier te lande het eerste Concilie, te *Leptine* in *Henegouwen*, beriep, en (755) de bekeering der FRIEZEN te *Dokkum* met zijn martelbloed bezegelde.

§ 10.

De Karolingers.

1) Bij de grootsche figuur van CHARLEMAGNE zijn wij blijven stilstaan. Het nageslacht weefde de grootheid in den naam van dien NEDERLANDSCHEN KAREL, groot als veldheer, groot als staatsman en wetgever, als banierdrager van geloof en beschaving. «Het meest volkomen genie, de krachtigste bestuurder en regelaar, de hoogste verpersoonlijking van het koningschap was hij.» Hoe klein wie aan die grootheid knaagt! Karel de Groote, geb. 742.

KAREL DE GROOTE ondernam 53 veldtochten tegen SAKSERS, FRIEZEN, ARABIEREN, LOMBARDEN en SLAVEN. Is het te verwonderen, dat zich in 1096 het gerucht verspreidde, dat CHARLEMAGNE uit zijn graf te *Aken* was opgestaan, om zich aan het hoofd der kruisvaarders te stellen, daar reeds zijne tijdgenooten de oorlogen tegen de SAKSERS als kruistochten beschouwden (1)?. Of *Europa* Christelijk, of wel weer heidensch of mahomedaansch zou worden, wat onze vaderen waren, en wat wij eens zouden zijn, dit alles hing af van zijn zwaard. a) Veldheer.

Op Kerstnacht van het jaar 800, werd KAREL door Paus LEO III tot Keizer van het *Westen*, van 't H. Roomsche rijk gekroond. Keizer 800.

Door die waardigheid, welke niemand dan de Paus geven kon, en die noch erfelijk, noch verdeelbaar was, kreeg

---

(1)

»Scilicet insignem Carolum donavit eisdem,
Qui bello premeret, quos non ratione domaret,
Sicque vel invitos salvari cogeret ipsos.»

POËTA SAXO.

hij eenen waren voorrang over alle katholieke volken en vorsten van 't *Westen*.

Het nieuwe staatsstelsel had tot grondslag de innige vereeniging of liever overeenstemming der geestelijke en tijdelijke macht, en de ondergeschiktheid der laatste aan de eerste in alle zaken, geestelijke belangen betreffend; zoo dat in de middeleeuwen (1) de H. Stoel het hooge gerechtshof bleef, waarop volken en vorsten beroep hadden. Heeft CHARLEMAGNE van die eenheid tusschen Kerk en Staat misbruik gemaakt? Heeft hij zich van de Kerk bediend om zijne heerschzucht te voldoen? De Pausen ADRIAAN I en LEO III, zijne vrienden, zouden in dit geval niet geaarzeld hebben, hem tot zijn plicht te roepen, even als het STEPHANUS III reeds gedaan had, (2) en het andere Pausen met andere vorsten, o. a. met HENDRIK IV, later deden.

Na in 785 de FRIEZEN, en in 803 de SAKSERS voor goed onderworpen, en de hardnekkigsten dezer naar de omstreken van *Gent* verplaatst te hebben, leefde CHARLEMAGNE nog tien jaren, meest in de paleizen van *Aken* en *Nijmegen* (Valkhof), terwijl hij in de talrijke scholen (3) door hem gesticht, de jeugd door zijne tegenwoordigheid aanmoedigde, en er naar trachtte, door een heilig leven de fouten zijner jeugd en de slachting van *Verden* te doen vergeten.

b. Beschaving.

2) Den 20n Januari 814 stierf de heldhaftige Keizer te *Aken*, den schepter over een rijk, dat zich van den *Eider* tot de straat van *Messina*, van den *Donau* tot den *Ebro*, uitstrekte, overlatend aan zijn zwakken zoon LODEWIJK DEN VROME.

Lodewijk de Vrome 814—840.

Burgertwisten, door de heerschzucht zijner zonen en

---

(1) Middeleeuwen: van den val van het Rom. Westersch rijk 576 tot de ontdekking van *Amerika* 1492.

(2) Zie Karel de Groote en zijne eeuw, door P. Alberdingk Thijm, bl. 217.

(3) Geleerde mannen uit de kloosters van *Engeland* en *Italië* aan zijn hof, o. a.: ALCUINUS, BEDA, EGBERT, PAUL de diaken, PETRUS van *Pisa*, enz.

Trivium: spraakkunst, rede- en redeneerkunde.

Quadrivium: rekenkunde, meetkunde, sterrenkunde, muziek.

Lager onderwijs; Catechismus, lezen, schrijven, rekenen en zang.

zijner tweede gemalin JUDITH ontbrand, en de invallen van DENEN en NOORMANNEN maakten dezen vorst het regeeren bitter. De DENEN hadden drie broeders van hunnen koning GODFRIED verjaagd, en kwamen hen, toen LODEWIJK de bannelingen met leenen begiftigd had, tot in ons land bestoken. Aan HEROLD had hij namelijk het graafschap *Rustringa* in *Friesland*, aan HEMMING *Walcheren*, aan RORUK *Dorestadt* en een deel van *Kinheim* (1) afgestaan. Om ODIN te wreken op de FRANKEN, en hun zucht naar avonturen te voldoen, verspreidden NOREN en DENEN, van het begin tot het einde der 9de eeuw, schrik en verwoesting over heel ons land.

LODEWIJK DE VROME zag niet al de gevolgen zijner toegevendheid.

Verdrag van Verdun 843.

Drie jaren na zijn dood verkreeg zijn oudste zoon LOTHARIUS I, bij het verdrag van *Verdun*, behalve *Italië* en de keizerskroon, het zoogenaamd *Middenrijk*, bestaande uit een strook lands tusschen *Duitschland* en *Frankrijk*, van de *Noordzee* tot de *Middellandsche*. Daar LOTHARIUS zich niet ontzag tegen zijne broeders de NOORMANNEN te hulp te roepen, konden deze, onder HEROLD's zoon GODFRIED, in 852, naar hartelust het *Frankenrijk* plunderen. Tot *Rouaan* drongen ze door, vernielden *Keulen* (11,000 maagden) en KAREL's paleis te *Aken*.

Lotharius I.

Strooptocht der Noren 852.

LOTHARIUS II, die aan dezen onwaardigen vorst in het N. gedeelte zijner staten opvolgde (858), gaf zijn naam aan het hertogdom *Lotharingen* (Lothar-rike), bestaande uit de *Nederlanden* bezuiden den *Rijn* en het *Vlie* (behalve een deel van Vlaanderen), de *Paltz*, de *Rijnprovincie* en *Elzas-Lotharingen*.

Lotharingen.

Verdrag van Meersen 870.

3) Dit rijk, in 870 door het verdrag van *Meersen* gesplitst, en later weer vereenigd, door Keizer ARNULF aan zijn zoon ZWENTIBOLD (2) en door KAREL den EENVOUDIGE aan REINIER I van *Henegouwen* (912) geschonken, werd eindelijk aan diens zoon GISELBERT als erfelijk hertog door HENDRIK I van *Duitschland* afgestaan. (Zie bl. 30).

(1) Omstreken van *Alkmaar* en *Haarlem* of *Kennemerland*.

(2) Te *Grasbrock* bij *Sittard* hield hij hof, en werd (900) in *Susteren* begraven.

Strooptochten der Noren.

Ondertusschen hadden de NOREN *Utrecht* in puin gelegd (857) en op verschillende plaatsen, o. a. te *Haslou* (Elsloo), op *Walcheren* en te *Leuven* sterkten gebouwd, om hunnen roof in veiligheid te brengen; en, ofschoon vermelde GODFRIED door REINIER I LANGHALS van *Henegouwen* (878) en door LODEWIJK den *Sakser* (880) verslagen werd, verkreeg hij, met de hand van GISELA, dochter van KAREL DEN DIKKE, de graafschappen *Kinheim* en *Teisterbant* (1), en bleef de plaag van het *Westen*, totdat hij (885) door graaf EVERHARD vermoord werd.

Slag van de Dyle 891.

Eenen laatsten maar vreeselijken vernielingstocht hielden de Noordsche roovers in 882. Keizer ARNULF zuiverde er ons land van door een slag aan de *Dyle* bij *Leuven* (891).

§ 11.

Toestanden onder de Karolingers.

Macht.

1) Het erven der domeingronden en de zalving tot koning vermeerderden nog PEPIJN's gezag, door het hofmeierschap en uitgebreide allodiaalgoederen reeds grooter dan dat der MEROWIGS.

CHARLEMAGNE regeerde, door het ontzag, dat zijne grootsche figuur inboezemde, als een absoluut vorst, al bleef ook de rijksdag (2) over te nemen besluiten beraadslagen, en de wetsontwerpen bespreken, waarvan KAREL's zegel wetten (3) maakte.

c Karel wetgever en bestuurder.

Daar het den schranderen staatsman niet ontsnapte, dat de hertogen, die het bewind voerden over gansche landen, een gevaar waren voor den troon, verdeelde hij die landen, en gaf de verschillende gouwen aan graven, die hij met de rechtsbedeeling en het militair gezag belastte. Over de graven hadden de «*missi dominici*», over de mindere beambten de «*missi minores*» het toezicht. Deze nuttige inrichtingen baatten zijnen zwakken zonen echter niet,

(1) De Tieler- en Bommelerwaard, de landen van *Kuilenburg*, *Buuren*, *Vianen*, *Arkel*, *Heusden* en *Altena* tot aan de *Oude Maas* toe.

(2) Vergadering van hoogen adel en hooge geestelijkheid.

(3) Capitularia, niet wetten alleen, maar ook administratieve verordeningen.

welke, door onderlinge twisten uitgeput, aan de vorderingen van NOREN en leenmannen telkens moesten toegeven. Het nationaliteitsgevoel der verschillende stammen, die in de hertogen vrijheid, eigen nationaliteit, in de graven ambtenaren des konings, onderwerping zagen, zooals ook de gewoonte der keizers om aan hun zonen, of aan leuden, die vorstelijke prinsessen huwden, over gansche landen het bestuur met den titel van hertog te geven, riepen de hertogdommen weder in het leven. Decentralisatie wint veld.

Vooral toen de leenen erfelijk (1) geworden waren, en de leenmannen, niet beschut door hunne vorsten, versterkte burchten gebouwd hadden, waar ze zich niet alleen voor de NOREN, maar ook voor den leenheer veilig konden achten, ging de decentralisatie met reuzenschreden voort.

Voor bewezen diensten wilde de leenman met nieuwe domeingronden beleend worden, welke leenen nu schier dezelfde waarde als alode hadden. De domeingrond verminderde, en hiermede de macht des suzereins. Hoe den weerspannigen vazal tot onderwerping dwingen? Er was noch staand leger (2), noch geregeld belastingstelsel, en de leenmannen, die de kracht des leenheeren moesten zijn, konden zich tegen hem verbinden.

2) En, wat moest er worden van de *vrije lieden*, blootgesteld aan het staal der NOREN en dikwerf aan de hebzucht van den nog ruwen slotvoogd? Daar zij het lot der veilige *lijfeigenen* benijdden, traden ook zij, om beschermd te worden, vrijwillig in de hoorigheid des *adels;* zoodat, in de 9de en 10de eeuw, de stand der vrijen, buiten *Friesland*, overal dunde, ja bijna verdween. (Zie § 21). Vrije lieden verdwijnen in de 9de en 10de eeuw.

Het Evangelie stelde hen schadeloos voor het verlies der vrijheid. Doch, hoe ruw waren nog de zeden, hoe ingeworteld het heidensch bijgeloof! Hoe deerniswaardig zag het er uit na eene eeuw van verwoesting, door wraakgierige heidenen aangericht! Kloosters en steden waren vernield, en op puinen moesten godsdienst en beschaving hunne werking hervatten.

(1) Door de Capitularia, welke KAREL DE KALE in 875 te *Kiersey* uitvaardigde.

(2) Vóór CHARLEMAGNE nationaal, na hem feodaal leger.

§ 12.

Hertogdom Lotharingen en afhankelijke Leenen. 912—1452.

1) Over het rijk van LOTHARIUS II en ZWENTIBOLD, werd (912) REINIER LANGHALS door KAREL DEN EENVOUDIGE als hertog aangesteld. Zijn zoon GISELBERT stond op tegen den Franschman, wierp zich in de armen van Keizer HENDRIK I, en verkreeg van hem de erfelijk-hertogelijke waardigheid over *Lotharingen* (925).

Loth. erfel. Duitsch hertogd. 925.

Toen GISELBERT in een nieuwen opstand het leven verloren had, en zijn tweede opvolger KOENRAAD VAN FRANKEN zijn voorbeeld van verzet volgde, schonk OTTO DE GROOTE (1) het hertogdom aan zijn broeder St-BRUNO, bisschop van *Keulen*, die, om de macht der hertogen te breken, het in *Opper-* en *Neder-Lotharingen* splitste (959), en twee hertogen aanstelde, terwijl hij zich zelven het toezicht over hen voorbehield.

Verdeeld 959.

2) Met *Neder-Lotharingen*, tusschen *Rijn*, *Moezel* en *Schelde* gelegen, werd een zekere GODFRIED beleend. Zijne geschiedenis en die der volgende hertogen is minder belangrijk tot aan GODFRIED II van Eenham, (2) wien DIRK III van Holland te *Vlaardingen* sloeg en gevangen nam. Alhoewel GODFRIED's broeder GODELO de kronen der beide *Lotharingen* op zijn hoofd vereenigd had, mocht zijn zoon GODFRIED III zich gelukkig achten, na zijn opstand tegen HENDRIK III, *Neder-Lotharingen* aan zijn zoon GODFRIED IV (den Bultenaar) te kunnen overlaten. Deze zeer begaafde en dappere vorst trok ter hulp van WILLEM, bisschop van *Utrecht*, welke door Keizer HENDRIK IV, ten nadeele van DIRK V, met het graafschap *Holland* beleend was geworden, sloeg den Vlaming ROBERT DEN FRIES, 's graven voogd, en veroverde (1071) het betwiste graafschap. Trouw aanhanger des keizers,

Neder-Lotharingen.

Godfried II.

Slag van Vlaardingen 1033.

Godfried de Bultenaar.

Slag van Leiden 1071.

---

(1) Stichter van het Duitsche keizerrijk, dat *Duitschland* en *Italië* bevatte. De Pausen bleven beschikken over de keizerskroon. Dit rijk duurde tot 1806.

(2) Graafschap in Z. *Nederland*.

hielp hij dezen in 1076 de overwinning op de SAKSERS aan de *Unstrut* behalen. Het volgend jaar viel hij te *Antwerpen* onder het staal van een sluipmoordenaar. De zoon van zijne zuster IDA en EUSTACHIUS VAN BOULOGNE, GODFRIED VAN BOUILLON, (1) die in het bezit was van het markgraafschap *Antwerpen* als leen, en van het stadje *Bouillon* met belangrijke allodiaalgoederen in *Z. Brabant*, verkreeg eerst den hertogelijken titel, eenigen tijd nadat zijne speer RUDOLF DEN SAKSER in den slag aan de *Elster* doorboord had (1089). Tien jaren later verwisselde die groote landgenoot, een type der ridderschap, den hertogstitel met dien van Beschermer van het H. Graf.

Godfried van Bouillon.

3) Toen zijn opvolger, graaf HENDRIK I van Limburg, die HENDRIK IV tegen zijn zoon Keizer HENDRIK V ondersteund had, door dezen van *Lotharingen* beroofd was geworden, kwam de hertogelijke waardigheid, van alle grondgebied ontbloot, aan de graven van *Leuven*.

Hendrik I van Limburg.

Hertogen van Brabant.

Zich onafhankelijk te maken van den Keizer, hadden de hertogen van den beginne af beproefd. Met beter gevolg deden 't de achterleenmannen tegenover de hertogen zelven; zoodat men gedwongen is, aan onderdeelen van het hertogdom, aan *Holland*, *Vlaanderen*, enz. eene afzonderlijke plaats in te ruimen, totdat allen weer onder de hertogen van *Bourgondië* vereenigd worden. Over de kleinere heerlijkheden, die vóór, of in de 11e eeuw hare zelfstandigheid verliezen, zooals o. a. die van *Teisterbant*, van *Zuylen*, van *Wassenaar*, van *Bergen*, van *Bronkhorst*, van *Eenham*, enz., enz., zullen we verder niet spreken.

§ 13.

Hertogdom Brabant (994-1430).

Graaf Lambert van Leuven 994.

1) LAMBERT DE BAARDIGE, zoon van REINIER II van Henegouwen, staat als eerste graaf van *Leuven* te boek. Zijne gemalin GERBERGA, dochter van KAREL van Frankrijk, erfde *Brussel*, *Tervueren* en *Vilvoorde* van haren broeder OTTO, hertog van *Neder-Lotharingen*.

(1) Te *Baisy* bij *Genappe* geboren.

Godfried I hertog 1078.

Een hunner opvolgers, GODFRIED I «met den baard», broeder van graaf HENDRIK III, die den titel van graaf van *Leuven* en *Brabant* had aangenomen, werd door keizer HENDRIK V tot hertog van *Lotharingen* verheven, en beleend met het markgraafschap *Antwerpen*, met de stad *Maastricht* (1) en een gedeelte lands over de *Maas*.

2) De twist tusschen GODFRIED I en HENDRIK I van Limburg om het bezit der hertogelijke kroon, bleef onder hunne opvolgers voortduren, totdat hij in 1153, door

Godfried III.

het huwelijk van GODFRIED III met MARGARETHA, dochter van HENDRIK II, werd bijgelegd.

Deze kreeg den titel van hertog van *Limburg* met de hertogelijke rechten op den rechter-, gene behield de waardigheid van hertog van *Lothrijk* en *Brabant*, met de rechten op den linker-*Maasoever*. Even gelukkig was GODFRIED III

Grimbergsche oorlog 1141-59.

in zijn oorlog tegen de BERTHOUDS van *Grimbergen*, die bijna de gansche provincie *Antwerpen* in leen hadden. Aan dezen GODFRIED heeft 's *Hertogenbosch* zijn ontstaan te danken (1184).

Hendrik de krijger.

Onder zijn zoon HENDRIK «den krijger», die zijne dapperheid in de veldslagen van *Heusden*, *Beyruth* en *Bouvines* toonde, en onder de vreedzame hertogen HENDRIK II en HENDRIK III werden de steden van het toen bloeiende *Brabant* met onschatbare meesterstukken van bouwkunde verrijkt.

Jan I de Zeeghaftige.

3) JAN I de «zeeghaftige», een der edelmoedigste en dapperste ridders zijner eeuw, stelde zich door de overwinning van *Woeringen* in het bezit van het hertogdom

Slag van Woeringen. 1288.

Limburg, dat met *Brabant* vereenigd bleef. (Zie § 14.)

Jan II.

Alhoewel zijn opvolger JAN II, de «vreedzame» genoemd werd, was zijne regeering ver van rustig te zijn. Van de Patriciërs, die in de steden het bestuur voerden, en het monopolie van nijverheid en handel hadden, vergden toen

Burgertwisten.

de ambachten meer burgerrechten en gelijk recht op den arbeid. Vruchteloos stonden dezen in 1301 en 1306 op tegen de heerschende geslachten, welke de hertog beschermde. JAN II verdeelde *Brabant* in de 4 kwartieren:

(1) *Maastricht* werd in 1284 verdeeld tusschen JAN I van Brabant en den bisschop van Luik.

Brussel, *Leuven*, *Antwerpen* en *'s Hertogenbosch*, en gaf in 1312 het vermaarde *Charter van Cortenberg*, dat onder zijne kleindochter JOANNA, na toevoeging van eenige nieuwe bepalingen, den naam van *blijde inkomste* kreeg, en door de hertogen, bij hun plechtigen intocht in de steden, na de troonbeklimming, moest bezworen worden. De 4 kwartieren. Blijde inkomste 1356.

De Brabantsche hertogen maakten zich door dit charter in zekeren zin voor hunne onderdanen verantwoordelijk (1) en riepen eene soort van volksvertegenwoordiging in het leven, aanvankelijk bestaande uit leden van adel en burgerij, sedert 1383 door vertegenwoordigers van den geestelijken stand versterkt.

4) Na JAN III «den zeeghaftige», die REINOUD VAN VALKENBURG overwon en zijn kasteel slechtte, kwam in 1355 de hertogelijke kroon aan zijne dochter JOANNA, echtgenoote van WENCESLIJN VAN LUXEMBURG. Ongelukkig in haar oorlogen tegen de VLAMINGEN, die een jaar lang *Brussel* bezet hielden, en tegen WILLEM VAN GULICK en de LINFAERTS (2), die WENCESLIJN bij *Alsdorf* sloegen, wist zij echter, door het bewerken van echtverbintenissen, de macht van het *Bourgondische* vorstenhuis te vergrooten. Zij zelf vermaakte *Brabant* en *Limburg* aan PHILIPS DEN STOUTE van *Bourgondië*, wiens zoon ANTOINE haar (1406) opvolgde. Nog bleven de twee hertogdommen na ANTOINE's dood, onder JAN IV (3), gemaal van JACOBA VAN BEIEREN, en onder PHILIPS VAN St POL hunne eigene hertogen behouden, tot dat in 1430 PHILIPS DE GOEDE, hertog van *Bourgondië*, er zich deed huldigen. Jan III. Joanna. Antonie van Bourgondië 1406. Philips 1430.

§ 14.

Hertogdom Limburg (1064-1288.)

1) Het versterkte slot *Limburg* aan de *Vesdre* gaf zijn

(1) Zoo de hertog of zijne opvolgers de geschonken voorrechten «achte niet houden en wouden, zoo consenteeren wij ende willen voor ons ende voor onze nacomelinghe, dat men binnen onze landen geen dienst doen en sal (van den hertog) tot aan dier stond, dat men die dinghe hilde ende gescien dade, ghelijc dat voorgheseght is.»

(2) Eene rooverbende.

(3) Stichting der universiteit van Leuven.

Welke streken bevatte 't?

naam aan het kleine graafschap, aanvankelijk een deel der provincie *Luik* en der *Rijnprovincie*, later met de graafschappen *Hertogenrade* (Rolduc), *Valkenberch* en *Daelhem* vergroot.

Frederik van Luxemburg.

Als eersten erfelijken graaf ontmoeten we FREDERIK VAN LUXEMBURG, die de kroon van *N. Lotharingen* droeg, en

Walram I 1064.

het graafschap *Limburg* aan den graaf van *Arlon*, WALRAM I, echtgenoot zijner dochter JUDITH, naliet. Diens

Hendrik I.

zoon HENDRIK I, voor een wijl hertog van *N. Lotharingen*, werd door WALRAM II «payen» opgevolgd, zoo genoemd, zegt Ernst, wegens zijn strijd tegen de heidensche TURKEN in de kruistochten.

BEATRIX, dochter van WALRAM «den heiden», trad in den echt met RUPERT van *Nassau-Dietz*.

Aan den kloekmoedigen HENDRIK III, die ook graaf van *Berg* was, werd door keizer FREDERIK II het bevel over het leger der kruisvaarders opgedragen. De heldhaf-

Walram III — 1226.

tige WALRAM III, hertog van *Limburg* en *Luxemburg*, eerst met KUNEGONDA VAN VALKENBERCH, en later met ERMEZINDA VAN LUXEMBURG gehuwd, overtrof niet alleen zijne voorvaderen, maar al de ridders van zijn tijd, in schitterende wapenfeiten, welke hij in talrijke tornooien, bij het beleg van *Rijssel*, en in twee kruistochten verrichtte.

2) Zich beroepende op een lang gevestigd gebruik, krachtens hetwelk ook soms vrouwen in mannelijke of

Limb. erfopvolgingsstrijd.

zwaardleenen opvolgden, nam, bij den dood van *Limburg's* laatsten hertog WALRAM IV, zijne dochter ERMINGARDE de teugels van het bewind in handen, en droeg, bij haren dood, die twee jaar later plaats vond, hare rechten op haren gemaal REINOUD VAN GELDER over. Van den beginne af echter, had ADOLF VAN BERG, naaste mannelijke bloedverwant der *Limburgsche* hertogen, de kroon voor zich geëischt. Machteloos zijnen eischen door het zwaard klem bij te zetten, stond hij zijn recht aan JAN I van Brabant af. Tegen dezen niet bestand, deed ook REINOUD VAN GELDER afstand van het zijne ten gunste van HENDRIK IV VAN LUXEMBURG. Aan de zijde van JAN I schaarden zich FLORIS V VAN HOLLAND, JAN, bisschop van *Luik*, de graaf van *Châtillon*, de burgers van *Keulen* en der *Brabantsche* steden. Met *Luxemburgers* en *Gelder-*

schen verbonden zich WALRAM VAN VALKENBERCH, ADOLF VAN NASSAU (later Keizer), SIEGFRIED, aartsbisschop van *Keulen*, en DIRK, graaf van *Kleef*. Bij *Woeringen*, niet ver van *Keulen*, kwam het tot een veldslag, die door roemrijke wapenfeiten der talrijk vertegenwoordigde ridderschap, een der vermaardste der middeleeuwen is gebleven, en waarin JAN I eene schitterende overwinning bevocht. HENDRIK VAN LUXEMBURG sneuvelde met zijne twee broeders; ADOLF VAN NASSAU, SIEGFRIED VAN KEULEN en REINOUD VAN GELDER werden krijgsgevangen gemaakt. *Limburg* werd met *Brabant* vereenigd, en de vrede door het huwelijk van HENDRIK V VAN LUXEMBURG met MARGARETHA VAN BRABANT bekrachtigd.

Slag van Woeringen, 5 Mei 1288.

§ 15.

Graafschap Vlaanderen, 853-1492.

1) Het land der *Fleminghen* (vluchtelingen?), afstammelingen der ontembare MENAPIËRS, SAKSERS (1) en FRIEZEN (2), het land in de middeleeuwen zoo beroemd, dat men alle Nederlanders *Vlamingen* heette, omvatte ten tijde van BAUDEWIJN I, een deel slechts van het boschrijk *W. Vlaanderen*. Twee eeuwen later strekte het zich uit over *O.* en *W. Vlaanderen*, *Zeeland* bewester *Schelde* met *Walcheren*, en het N. departement van Frankrijk met de steden *Rijssel*, *Duinkerken*, enz.

Welke landstreken?

BAUDEWIJN, met den ijzeren arm, in het ambt van Forestier aan zijn vader ENGELRAM opgevolgd, huwde tegen den wil van zijn leenheer, KAREL DEN KALE van *Frankrijk*, diens dochter JUDITH, en kreeg na de verzoening, door Paus NICOLAAS I bewerkt, met den grafelijken titel, *Vlaanderen* tot de *Schelde* ten O., van *Duinkerken* tot aan de *Scarpe* ten Z. (863).

Baudewijn IV. 1ste graaf Baudewijn I 863.

Na de ongelukkige regeering van BAUDEWIJN II, van den roover ARNULF, en van BAUDEWIJN III, verkreeg BAUDEWIJN IV van keizer HENDRIK II, die hem vruchteloos

Baudewijn IV,

(1) «De celle gent sont nés et extraits li Brabançon et li Flamanc.» Chronique de St-Denis.

(2) *Veurne* en omstreken bewonende.

in *Valencijn* en *Gent* belegerd had, de *Zeeuwsche* eilanden.

Aanwinst der Zeeuwsche eilanden en van Henegouwen 1067.

(1007). Zijn even strijdzuchtige opvolger BAUDEWIJN V bewerkte het huwelijk van zijn zoon met de amazone RICHILDE, erfdochter van Henegouwen, en stelde hem in bezit van dit graafschap. Door denzelfden Keizer HENDRIK III, die zich hiertegen met de wapenen in de vuist verzet had,

Baudewijn V.

werd BAUDEWIJN V in 1057 in het bezit van *O. Vlaanderen* en van *Zeeland* bewester *Schelde*, als *Duitsch* leen, bevestigd. Van daar de verdeeling: *Keizerlijk* of *O. Vlaanderen*, en *Vlaanderen onder de kroon* = *Fransch* of *West-Vlaanderen*.

Keizerlijk en West-Vlaanderen.

2) BAUDEWIJN VI verdeelde weder de vereenigde graafschappen, door aan zijn zoon BAUDEWIJN *Henegouwen*, aan ARNULF *Vlaanderen* te schenken. Toen nu RICHILDE zich de aan ROBERT DEN FRIES over zijn neef ARNULF opgedragen voogdij aanmatigde, en de Vlamingen wreedaardig onderdrukte, riepen dezen den dapperen ROBERT uit *Holland* terug, bevochten op HENEGOUWERS en FRANSCHEN de overwinning te *Cassel*, en droegen de kroon van den gesneuvelden ARNULF hunnen zegevierenden veldheer op.

Slag van Cassel, 1071.

Robert II.

ROBERT's zoon, ROBERT II, de held van *Nicéa*, *Antiochië*, *Jeruzalem* en *Ascalon*, gaf *Vlaanderen bewester-Schelde* (1) den graaf van *Holland* in achterleen. Zijn opvolger BAUDEWIJN VII «met de bijl» (Hapkin) wordt te recht als gestreng rechtpleger geprezen. Zijn bijl was bij alle boosdoeners geducht, want niet zelden trad hij in persoon als kastijder des onrechts op.

Baudewijn Hapkin.

Karel de Goede.

De deugdzame KAREL DE GOEDE, zoon van St-CANUT VAN DENEMARKEN en ALEIDA (2) VAN VLAANDEREN, even rechtminnend als zijn voorganger HAPKIN, werd, terwijl hij in de St-Donatuskerk te *Brugge* bad, door leden van het geslacht der EREMBOUTS vermoord, en dra in *Vlaanderen* als Gelukzalige vereerd.

Vermoord 1127.

3) Nu benoemde LODEWIJK VI VAN FRANKRIJK tot graaf den Normandiër WILLEM CLITON, die echter door afper-

(1) Vlaanderen *bewester-Schelde* bevatte: Walcheren, N. en Z. Beveland, de ambachten *Hulst*, *Axel*, *Assenede* en *Boeckholt*, het land van *Waas* (Rupelmonde, Dendermonde), *Aalst*.

(2) Dochter van ROBERT den Fries.

singen de Vlamingen zoozeer verbitterde, dat zij voor DIEDERIK VAN DEN ELZAS, gemaal van GERTRUIDA, dochter van ROBERT DEN FRIES, de grafelijke kroon bevochten (1128).

De stem van St.-BERNARDUS (1) volgende, toog deze heldhaftige DIEDERIK 4 maal ter kruisvaart, hielp met HOLLANDERS en FRIEZEN de Mooren uit *Portugal* verdrijven, en bracht uit het *H. Land*, waar zijne gemalin SIBYLLA VAN ANJOU hem vergezeld had, eenige droppels van het H. Bloed naar *Brugge* over. Daarom vergat hij *Vlaanderen* niet, welks bloei hij, door het schenken van privilegiën aan de steden, zeer bevorderde. Zijn nakroost was zijner waardig, een heldengeslacht. Voor *Ptolemaïs* stierf zijn zoon PHILIPS VAN DEN ELZAS, die FLORIS VAN HOLLAND overwon, het land van Waas veroverde, en met hem de opbrengsten van *Vlaanderen bewester-Schelde* deelde. Hij beging echter de fout van *Artois* aan *Frankrijk* af te staan. (1180).

Diederik van den Elzas 1128.

Philips van den Elzas.

PHILIPS' zuster MARGARETHA, met BAUDEWIJN V (2) VAN HENEGOUWEN gehuwd, liet de beide graafschappen (1192) aan haar zoon BAUDEWIJN IX. Als staatsman trad deze in de voetstappen van DIEDERIK en PHILIPS VAN DEN ELZAS, door de gemeenten (Zie § 21, 4) te begunstigen, en liet de *costumen* of oude gewoonten, volgens welke recht gesproken en het graafschap geregeerd werd, verzamelen. Als kruisridder maakte hij zijn naam onsterfelijk door de verovering van *Constantinopel* en de stichting van het *Latijnsch Keizerrijk* (1204).

Baudewijn IX gr. van Vlaand. en Henegouwen 1192.

4) Na het kinderloos overlijden zijner oudste dochter JOANNA, met Ferrand van Portugal gehuwd (Bouvines), die in 1228 het college der 39 te *Gent* instelde, droeg de jongste, «de zwarte MARGERIET», met BOEKHART VAN AVESNES gehuwd, de dubbele gravenkroon. Tusschen de kinderen uit dit huwelijk, en die uit een tweede met WILLEM VAN DAMPIERRE, gesproten, duurde een verwoede broedertwist zoo lang, tot dat, na de overwinning van WILLEM II VAN HOLLAND op de DAMPIERRE's te *West-Capelle* behaald, een vergelijk voor een wijl gesloten werd,

Broedertwisten.

Slag van West-Capelle 1253.

(1) Die toen ook te *Aken* den kruistocht predikte.
(2) In Vlaanderen BAUDEWIJN VIII.

waarbij aan de AVESNES *Henegouwen* en aan de DAMPIERRE's *Vlaanderen* werd toegekend.

Leliaerts en Clauwaerts.

5) Destijds zochten in *Vlaanderen* de LELIAERTS (1), partij uit een gedeelte des adels en der stedelijke regeeringen bestaande, steun bij *Frankrijk* tegen de echt nationale burgerpartij der CLAUWAERTS (2), machtig door het gildewezen.

Niets kon den listigen en schraapzuchtigen PHILIPS DEN SCHOONE, die op het rijke *Vlaanderen* aasde, welgevalliger zijn, te meer daar de nieuwe graaf GWY VAN DAMPIERRE (3), door den vrijheidszin der steden te krenken, de liefde zijner onderdanen verbeurd had.

Gwy van Dampierre.

PHILIPS nam tot voorwendsel van vredebreuk het voorgenomen huwelijk van GUIDO's dochter PHILIPPINE met den hem vijandigen EDUARD I VAN ENGELAND, en verOverde na den slag van *Veurne* heel *Vlaanderen* (1300). Als een nieuwe *Regulus* kwam de grijze gevangene des konings zijne landgenooten tot weerstand aanmoedigen, en keerde in zijn kerker terug. Dra richtten de CLAUWAERTS, aangevoerd door PIETER DE CONINCK en JAN BREYDEL, onder de *Franschen* te *Brugge* een vreeselijk bloedbad aan (4). In de overige steden werd dit voorbeeld gevolgd. Het sterk en schitterend leger, door PHILIPS tegen de muiters afgezonden, werd, door de goedendags der Vlaamsche kaerels deerlijk gehavend, in den *Sporenslag* (5) bij *Kortrijk* op de vlucht gedreven (13 Juli 1302). Een tweede slag bij *Mons-en-Puelle* bleef onbeslist. Wijl «het Vlamingen regende» zag zich PHILIPS genoodzaakt het beleg van *Rijssel* op te breken, en te *Athie* een verdrag te sluiten (1305) door de VLAMINGEN, wegens de bepalingen er door den koning wederrechtelijk ingelascht, «traktaat van ongerechtigheid» genoemd.

Vlaanderen verOverd 1300.

Bevrijding.

Sporenslag 1302.

Verdrag van Athie 1305.

---

(1) Naar de *lelies* van het Fransche wapen.
(2) Naar de *klauwen* van den Vlaamschen Leeuw.
(3) Sedert 1263 ook in het bezit van het graafschap Namen.
(4) Schild en vriend.
(5) De roekelooze Fransche adel waagde hier zooals te Maupertuis en Crécy, den aanval in een moerassig oord, zonder het voetvolk af te wachten. De gulden sporen der in grooten getalle gedoode edellieden, schonken de Vlamingen der kerk van O. L. Vrouwe te Kortrijk.

«Komt uwe bepalingen maar ten uitvoer brengen!» zoo luidde het fiere antwoord van GUIDO's opvolger, ROBERT VAN BETHUNE. Roemrijk tijdvak voorwaar voor de burgerij, doch al te kort van duur, ten gevolge der twisten uit de afgunst der lagere volksklassen tegen de rijkere, der steden onderling, en uit den haat tegen de Franschgezinde graven, die de voorrechten der burgerij trachtten te besnoeien, geboren (1). Robert de Bethune. Twisten.

6) PHILIPS VI VAN VALOIS verloste, door den slag van *Cassel*, LODEWIJK VAN CRÉCY, opvolger van zijn grootvader ROBERT VAN BETHUNE, uit de gevangenschap der Bruggenaars, die, onder ZANNEKIJN, *Sluis* vernield, en de *Gentenaars* bij *Deinze* geslagen hadden. Louis de Crécy. Slag van Cassel.

Eenige jaren later staken de Gentenaars het hoofd op. *Vlaanderen's* grootste burger, een wever van *Gent*, de schrandere JACOB VAN ARTEVELDE, bewerkte een verbond van zijn vaderstad met *Brugge* en *Yperen*, (1338), sloot in hun naam een verdrag met EDUARD III VAN ENGELAND tegen de *Franschen* en LODEWIJK VAN CRÉCY, en dwong dezen met de afgevaardigden dier steden, «de leden van Vlaanderen», het gezag te deelen. De verdienstelijke ARTEVELDE, die *Gent*, door een oorlog tegen *Engeland* met verval bedreigd, gered had, werd door zijne medeburgers vermoord. Jakob van Artevelde. De «leden» of gew. staten van Vlaanderen, 1338.

Afgunst scheidde op nieuw de verbondene steden, toen LODEWIJK VAN MALE, zijnen te *Crécy* gesneuvelden vader was opgevolgd. Louis de Male.

JAN YOENS dempte, met de «witte kaproenen» (2) van Gent, een door de Bruggenaars naar de *Lys* gegraven kanaal.

De Gentenaars, door PHILIPS VAN ARTEVELDE aangevoerd, weerstonden hierop in hun belegerde stad aan den graaf, aan de Franschen en aan de Bruggenaars, die zij in een uitval bij *Brugge* versloegen; en hoewel in het open veld door koning KAREL VI te *Roosebeeke* overwonnen, bedongen ze een voordeeligen vrede (1384). Vier Philips van Artevelde. Slag van Roosebeeke, 1382.

---

(1) Gwy van Namen, een der zonen van G. v. Damp. wreekte de hulp door de Heneg. aan de Franschen verleend door een krijgstocht in Zeeland en Holland. Witte van Haemstede. Zie bl. 43.

(2) Witte kappen als herkenningsteeken der opstandelingen.

dagen later overleed LODEWIJK VAN MALE zonder mannelijke erfgenamen na te laten, en PHILIPS DE STOUTE, hertog van BOURGONDIË, met LODEWIJK's dochter MARGARETHA gehuwd, gaf het rijke *Vlaanderen* aan zijnen zoon JAN ZONDER VREES, wiens opvolger, PHILIPS DE GOEDE, het in 1419 met Bourgondië onder één bestuur bracht. De Vlaamsche nationaliteit zal zich ook onder dit Fransche vorstenhuis weten te handhaven.

Hoe aan Bourgondië?

1419.

§ 16.

Henegouwen, Namen, Luxemburg.

HENEGOUWEN, 875—1300. Het graafschap *Henegouwen* (gouw der beek *Haine*), bevatte, met de tegenwoordige provincie van dien naam, een deel van het Fransche *Noorder departement* met de steden *Valencijn*, *Douai* en *Condé*.

JAN VAN AVESNES, zoon van ALEIDA, dochter van FLORIS IV VAN HOLLAND, vereenigde het in 1279 van *Vlaanderen* gescheiden graafschap met *Holland* en *Zeeland*, onder zijn bewind (1299).

Met Holland aan Bourgondië 1436.

NAMEN, 908—1429. Het graafschap *Namen*, een deel van het oude graafschap *Lomme*, en ongeveer de helft der tegenwoordige provincie, bleef van 1136—1190 met *Luxemburg* vereenigd, en werd in 1259 aan GWY VAN DAMPIERRE, en in 1421 aan PHILIPS DEN GOEDE van Bourgondië verkocht, welke laatste in 1429 het bestuur er van op zich nam.

1429 aan Bourg.

LUXEMBURG, 963—1451. In 1136 kwam het graafschap *Luxemburg* (het huidige Waalsch en Duitsch Luxemburg) aan HENDRIK DEN BLINDE van *Namen*. WALRAM III van *Limburg* bestierde het na zijn huwelijk met ERMEZINDE. HENDRIK V, achterkleinzoon van ERMEZINDE, en zijn kleinzoon KAREL IV verkregen de Duitsche keizerskroon. Laatstgenoemde verhief *Luxemburg* ten gunste van zijn halven broeder WENCELIJN tot een hertogdom (1354). Keizer

Wencelijn II, zoon van Karel IV, verpandde het hertogdom als bruidschat aan zijne nicht Elisabeth van Görlitz, die het in 1451 aan Philips den Goede van *Bourgondië* overliet.

In 1451 aan Bourgondië.

§ 17.

De graafschappen Holland en Zeeland (922-1433.)

1) Het oude of Hollandsche huis (922-1300). Tot eersten graaf van de gouw *Kinheim* of *Kennemerland*, door de *Noordzee*, *Rijnland*, *Amstelland* en *West-Friesland* (1) ingesloten, benoemde Karel de Eenvoudige in 922 Dirk I, in de door hem gebouwde abdij van *Egmond* begraven.

Dirk graaf van Kinheim. 922.

Zijn zoon Dirk II, die moedig de West-Friezen en Noren bestreed, werd door Lothaar II met een gedeelte van *Zeeland* en belangrijke allodiaal-goederen begiftigd. Dirk III, zijn in *W.-Friesland* gesneuvelden vader Arnulf opgevolgd, nam den titel van Graaf van Holtland (Holland) aan.

Dirk III graaf van Holland, 998-1039.

Toen volkplanters, door hem gezonden, aan de *Merwede*, in 't gebied des bisschops van *Utrecht*, de stad *Dordrecht* gesticht hadden, begon Dirk op de voorbijvarende schepen tollen te heffen, waarover zich de *Keulsche* en *Tielsche* kooplieden op een rijksdag te *Nijmegen* met recht beklaagden. De hertog van *Lotharingen*, Godfried II, door keizer Hendrik II met de bestraffing van Dirk belast, werd door dezen te *Vlaardingen* geslagen en gevangen genomen. Ook voerde Dirk IV oorlog tegen den Keizer, wiens vloot hij op de *Maas* overwon. Toen hij in een steekspel te *Luik* den broeder van den bisschop van *Keulen* verslagen had, werd hij gedurende den hieruit ontstanen oorlog, in de Gravenstraat te *Dordrecht* door een vergiftigden pijl gedood. Door nog talrijker vijanden werd deze stad onder zijn opvolger aangevallen. Floris I, die toen door een krijgslist (2) de overwinning behaalde, werd bij

Dirk IV.

Floris I.

(1) De uitstekende hoek van N.-Holland tusschen Enkhuizen, Medemblik en Hoorn.

(2) Grachten met riet bedekt enz.

de vervolging des vijands, door den heer van KUIK vermoord. Zijne weduwe GEERTRUIDA VAN SAKSEN huwde ROBERT DEN FRIES (zie § 15-2 en 12-2) Na den dood van
Dirk V. GODFRIED DEN BULTENAAR geraakte DIRK V weer in bezit van het door dezen veroverde graafschap, waaraan hij *Zeeland bewester-Schelde* als leen van *Vlaanderen* toevoegde. Tusschen DIRK VI, en zijn broeder FLORIS DEN ZWARTE steunend op de *W.-Friezen*, ontbrandde een felle strijd. (1)

Floris III. FLORIS III, door PHILIPS VAN DEN ELZAS geslagen en gevangen genomen, vergezelde later FREDERIK BARBAROSSA als kruisridder, onderscheidde zich in den slag van *Iconium*, en stierf te *Antiochië*. Gelukkiger dan zijn vader
Dirk VII. versloeg DIRK VII de Vlamingen, terwijl zijne gemalin ALEIDA de W.-Friezen beteugelde. Daar Holland een zwaardleen was, mocht hunne dochter «de ongelukkige ADA» niet opvolgen.

Willem I. 2) WILLEM I had groote moeilijkheden met den graaf van *Loon*, Ada's gemaal, uit den weg te ruimen, eer hij zijn broeder DIRK kon vervangen. Nauwelijks uit de Fransche kluisters bevrijd (*Bouvines*), vertrok hij met eene vloot ter bestrijding der Saracenen eerst naar *Portugal*, waar hij *Alcazar*, en dan naar *Egypte*, waar hij het trotsche *Damiate* hielp innemen.

Floris IV. WILLEM's zoon, de vaardige ridder FLORIS IV, werd op een steekspel te *Corbie* door den graaf van *Clermont* uit naijver vermoord. Meer bijzondere vermelding verdient de vrome en dappere graaf WILLEM II, de stichter van
Willem II. *'s Gravenhage*, die te *Aken*, na deze stad door list (2) tot overgaaf gedwongen te hebben, op 20jarigen leeftijd tot
Roomsch-Koning 1248. *Roomsch-koning* gekroond werd (1248). Als Roomsch-koning (3) leenheer, als graaf leenman (voor *Zeeland bew. S.*) van MARGARETHA VAN VLAANDEREN, geraakte hij met haar in twist, ondersteunde JAN VAN AVESNES, gemaal zijner zuster Aleida, en sloeg de DAMPIERRE's «oft scape

(1) Weigering van apanage. Tusschenkomst hunner moeder Petronella.

(2) Door een dijk deed hij de wateren der Worm de stad overstroomen.

(3) Zoo heetten de Duitsche keizers voor hun kroning door den Paus.

waren» te *West-Capelle* (1253). Het graafschap *Holland* ware misschien de kern van een machtig rijk geworden, zoo de knodsen der *W.-Friezen* niet vroegtijdig bij *Hoogwoude* een einde aan het leven des jeugdigen vorsten gemaakt hadden (1254). Slag W.-Capelle, 1253.

3) Zijnen dood wreekte (1282) zijn voortreffelijke zoon Floris V, die zich in 1288 op het slot *Toorenburg* bij *Alkmaar* als heer van *Friesland* deed huldigen. (1) De Oost-Friezen bleven echter onafhankelijk. Even als zijn vader, begreep ook Floris, dat, door het begunstigen der steden, door haar privilegiën en handvesten (2) te schenken, de welvaart des lands, en de invloed des vorsten zouden toenemen. Wat «der Kaerlen God» zijne geliefde burgerij aan voorrechten en aanzien deed winnen, verloor de spijtige Adel. De hieruit volgende misnoegdheid der edellieden was een der redenen, waarom Gijsbrecht van Amstel, Gerard van Velzen, Jan van Cuijck, Herman van Woerden en anderen besloten Floris op eene jachtpartij verraderlijk te ontvoeren, en aan den vijandigen (3) koning van *Engeland* over te leveren. Hierin verhinderd door de *Gooilanders*, vluchtten ze met hun gevangene uit het slot van *Muiden*, en brachten den edelen graaf onder weg meer dan twintig doodelijke wonden toe. Floris V, Heer van W.-Friesland, 1288. Begunstigt de steden.

Toen drie jaren later Floris' zoon, Jan I, kinderloos stierf, ging *Holland* over aan het

Huis van Henegouwen: 1300—1350.

4) Jan van Avesnes, zoon van Aleida, de zuster van Willem II, vereenigde *Holland*, *Zeeland* en 't onderworpen deel van *Friesland* met *Henegouwen*, onder één bestuur. Nog was de familieveete niet gesmoord tusschen de Avesnes en de Dampierre's, welke laatsten onder zijne regeering bijna geheel Holland veroverden, en slechts door den krachtigen arm van Witte van Haemstede (slag bij het *Mannenpad* en voor *Zierikzee*) verjaagd werden. Jan II van Avesnes graaf van ?

---

(1) «Ze dede (Floris) ter schole gaan, Walsch en Dietsch spreken wel.» Melis stoke. — Willem II schreef: «Meditationes in passionem Domini.»

(2) Zie § 21 A.

(3) Floris was bondgenoot van Frankrijk sedert de verplaatsing van den Engelschen wolstapel van Dordrecht naar Brugge.

Willem de Goede. Gedurende het 33jarig bestuur van zijn zoon WILLEM III, »den Goede», steeg *Holland* tot een hoogen bloei, en werd *Amsterdam*, onder FLORIS V nog een visschersdorp, tot eene stad verheven. Had de goede graaf geld noodig, de burgerij bood hem het tienvoudige van het gevraagde

Zijne macht? aan. In 1324 werden de langdurige twisten met de *Vlamingen* ten zijnen voordeele vereffend; behalve enkele ambachten, verbleef *Zeeland* aan *Holland* als *onmiddellijk rijksleen*. Ook was deze uitstekende graaf de eerste en laatste, die zijn gezag in *Friesland* handhaafde. Even ridderlijk en dapper, doch minder staatkundig was zijn zoon

Willem IV. WILLEM IV, «le maître des soldats et le gouverneur des princes.» Hem, wien het staal van *Sarracenen* en heidensche *Pruisen* gespaard had, doodden de oproerige *Friezen* in een slag bij *Warns*, niet verre van *Stavoren*.

Slag van Warns 1345. Even als in *Vlaanderen*, zoo had ook hier de naijver des adels tegen de verrijkte burgerij, der steden onderling,

Oorzaken van en der gilden tegen de aanzienlijke geslachten partijen doen ontstaan, welke slechts eene gelegenheid afwachtten

Hoeksche en Kabeljauwsche twisten, 1350. om het burgerbloed bij stroomen te vergieten.

Die gelegenheid deed zich voor: Keizer LODEWIJK VAN BEIEREN met WILLEM's zuster MARGARETHA gehuwd, veranderde ten gunste zijner echtgenoote het zwaardleen *Holland* in een spilleleen. Na LODEWIJK's dood (1349) schonk MARGARETHA echter, tegen eene jaarwedde van 26 duizend gulden, hare graafschappen, behoudens *Henegouwen*, aan

aanleiding. haar zoon WILLEM V. Daar WILLEM zijn verplichting niet nakwam, herriep zijne trotsche moeder, geen uitstel gedoogend, in 1350 den gedanen afstand. De groote meerderheid des adels en de burgerijen van eenige steden kozen partij voor de moeder, en noemden zich HOEKSCHEN. De meeste steden en eenige edellieden verdedigden de rechten des zoons, en werden de partij der KABELJAUWSCHEN geheeten. Geen haat zoo vinnig als tusschen broeders, geen oorlog zoo barbaarsch als burgertwisten! Tusschen moeder en zoon kwam na vier jaren reeds de verzoening tot stand; tusschen de partijen woedde de uiterst bloedige twist gedurende anderhalve eeuw.

Het BEIERSCHE HUIS 1350—1436.

Willem V. 5) WILLEM V, zoon van LODEWIJK VAN BEIEREN en van

Margaretha, dwong, door de overwinning op de Hoekschen, bij de monding der *Maas* behaald, zijne moeder met hem in vergelijk te treden, en werd (1356) ook graaf van *Henegouwen*. In 1358 doodde hij te *Londen*, in eene eerste vlaag van krankzinnigheid, den ridder Gerrit van Wateringen, en «beurtlings balling, heer, en speelpop van zijn landen, voleindigt hij zijn wee in 't aaklig kerkerhof» van *Quesnoi* in 't Henegouwsche (1389).

Albrecht.

Zijn broeder Albrecht, die intusschen zijne staten als Ruwaard bestuurd had, nam (1389) den graaflijken titel aan.

Willem VI.

Albrecht's zoon Willem (1), graaf van *Oosterwant*, na hevigen twist met zijn vader verzoend (moord van *Aleid van Poelgeest*), trok in 1396 met een groot leger naar *Friesland*, overwon, doch onderwierp de stugge Friezen niet. Beter slaagde hij tegen de graven van Arkel en van Egmond.

Uit zijn huwelijk met Margaretha van Bourgondië, dochter van Philips den Stoute, sproot de ongelukkige Jacoba van Beieren, die in 1417 de regeering aanvaardde.

Jacoba van Beieren.

6) De Kabeljauwschen, geen vrouwenregeering duldend, steunden haar oom Jan van Beieren, elect-bisschop (2) van *Luik*, wien Keizer Sigismund den grafelijken titel schonk. Om beter in staat te zijn hare rechten te verdedigen, trad Jacoba, na het overlijden van haar eersten gemaal Jan, Dauphijn van *Frankrijk*, met haar vollen neef, Jan IV van Brabant, in den echt. Zij moest zich echter de mederegeering van haar oom laten welgevallen, die meer en meer in *Holland* veld won. (Handvest van Dordrecht 1418).

Zij, die reeds dispensatie voor haar tweede huwelijk had aangevraagd, wendde zich nu andermaal tot den Paus, en toen deze weigerde, tot een Anti-paus, om, terwijl Jan IV nog leefde, een derde huwelijk met Humphrey van Glocester, broeder van *Engeland's* koning, te mogen sluiten. De Anti-paus voldeed, zoo gist men, aan haar verlangen. «Maar wat had ze aan de bul van dien vermuften Benedictus?» (3)

---

(1) Sedert 1404 Willem VI. Albrecht en Willem VI hadden hier te lande de eerste huurtroepen in dienst. Elk dorp betaalde hiertoe *f* 1.50.

(2) Hij was sub-diaken en zou bisschop worden, doch kreeg pauselijke dispensatie om in den echt te treden.

(3) Bilderdijk.

Op aanraden harer moeder aan haar neef PHILIPS DEN GOEDE van *Bourgondië* toevertrouwd, ontsnapte de lichtzinnige JACOBA vermomd uit het kasteel van *Gent* naar *Holland*, waar om harentwil de strijd tusschen HOEKSCHEN en KABELJAUWSCHEN met nieuwe woede ontbrandde (slag van *Alphen*. Albrecht Beiling). PHILIPS echter, aan wien de vermoorde JAN VAN BEIEREN zijne rechten vermaakt had, dwong haar (1428) hem als ruwaard en erfgenaam harer staten te erkennen, en te beloven zonder zijne toestemming geen huwelijk meer aan te gaan. (1) Toen ze, deze verplichting in den wind slaande, in het geheim met een Zeeuwsch edelman, FRANK VAN BORSELEN, huwde, deed haar de sluwe PHILIPS in 1433 den afstand harer staten onderteekenen. JACOBA, meest door eigen schuld ongelukkig, overleed drie jaren later op het slot *Teilingen*,

Philips van Bourgondië 1433.

§ 18.

Friesland.

Friesland bevatte *O.-Friesland*, van de *Eems* tot aan het *Vlie*, en *West-Friesland* van het *Vlie* tot *Alkmaar*. Dit land, in gevaarlijke tijden geregeerd door een *potestaat* (2), werd door verschillende Keizers, dan aan de graven van *Holland*, dan aan de hertogen van *Gelder*, dan aan de bisschoppen van *Utrecht* ter leen geschonken. Hun, evenmin als den keizer, dien ze alleen als heer erkenden, gaven de *O.-Friezen* echter ooit het minste blijk van afhankelijkheid. De *W.-Friezen* werden eerst door de *Hollandsche* graven in 1288 bedwongen, toen ze door het ontstaan der *Zuiderzee* (1260) van hunne stamgenooten gescheiden waren. Twee eeuwen lang werd *Friesland* door de NOREN geteisterd. De potestaat CAMMINGHA versloeg hen bij een laatsten aanval onder de re-

Afhankelijkheid?

---

(1) In dit verdrag komt 't eerst de naam van staten van Holland en Zeeland voor, wier vergadering Jan van Beieren in 1418 had toegestaan «tot 's lands oorbaar.»

(2) De landdag uit afgevaardigden van *Oostergoo*, *Westergoo* en *Zevenwouden* bestaande, besliste in belangrijke aangelegenheden, zooals vrede of oorlog. Aan het hoofd der 30 *grietenijen* of districten stonden de *grietmannen*.

geering van WILLEM III. In het begin der 14de eeuw ontstond ook in *O.-Friesland* een burgertwist tusschen de rijke grondeigenaars en hun aanhang, VETKOOPERS, en de geringere klasse, SCHIERINGERS genoemd (1). Langer dan HOEKSCHEN en KABELJAUWSCHEN bestreden elkander die partijen, verbonden zich echter telkens als er een gevaar van buiten dreigde. Wel werden ze door Graaf WILLEM VI in 1396 en 1397 onder hun potestaat JUWINGA, en door JAN VAN BEIEREN onder FOCCO-UKENA (1420) geslagen; doch nauwelijks was de vijand uit het land, of de FRIEZEN rekenden zich onafhankelijk en hernieuwden de gruwzame burgerveeten. Zelfs de machtige hertogen van *Bourgondië* onderwierpen *O.-Friesland* niet. Ten laatste moest echter het taaie volk, door eigen staal gedund, door voortdurende overstroomingen verarmd, een vreemden meester erkennen in ALBRECHT VAN SAKSEN-MEISZEN, veldheer van MAXIMILIAAN van OOSTENRIJK. ALBRECHTS zoon, JORIS stond *Friesland* (1515) af aan KAREL V, die eerst in 1524 feitelijk in het bezit des lands trad. *Groningen met ommelanden* (stad en lande), sedert 1050 ten minste in naam van het bisdom *Utrecht* afhankelijk, werd door dezelfde burgerveeten als *Friesland* geteisterd, en kwam in 1536 onder den schepter van KAREL V.

Schieringers en Vetkoopers.

Afhankelijk.

Afstand aan Karel V, 1524.

Groningen 1536.

§ 19.

Hertogdom Gelder. 879-1543.

1) Het voormalige hertogdom GELDER omsloot behalve *Gelderland*, het N.-gedeelte van het tegenwoordige Limburg tot aan Susteren toe. De oudste bezittingen der geldersche graven moet men zoeken in 't bovenkwartier, de stad *Gelre* bevattend, die haar naam aan de geheele landstreek gaf.

De vroegste geschiedenis van *Gelder* is in duistere nevelen gehuld. Wat de sage van de heeren van PONT en zelfs van NASSAU verhaalt, rust op geen historischen grond. De eerste graaf van *Gelder*, die in de diplomen

(1) Die zich met schieraal voedden.

voorkomt, is MEGENGOSUS, ten jare 1001 overleden. Hem volgde, zoo niet onmiddellijk, dan toch na eenige jaren, een edele *Vlaming*, GERHARD genaamd, bloedverwant van den vromen AILBERT, die in 1104 de Abdij van *Kloosterrade* stichtte. GERHARD's afstammelingen werden erfelijke graven van *Gelder*. Een hunner, HENDRIK I, erfde, omstreeks 1138, van zijn vader GERHARD II het graafschap *Gelre*, en van zijne moeder ERMENGARDIS het graafschap *Zutphen*, zoodat deze streken sedert vereenigd bleven. (1).

4 kwartieren, sedert 1248.

Het graafschap werd sedert 1248 in 4 kwartieren verdeeld; dat van *Arnhem* (Veluwe), achterleen der kerk van Utrecht, van *Roermond* (Overkwartier), van *Nijmegen* (1248) tusschen *Rijn*, *Waal* en *Maas*, en van *Zutphen* meest uit aloden bestaande.

Herhaaldelijk in oorlog met zijne naburen, onder GERHARD III (2), door Keizer OTTO IV deerlijk verwoest, leerde GELRE eerst den voorspoed kennen onder den door staatsbeleid en ridderdeugd uitmuntenden OTTO II, die het kwartier van *Nijmegen*, als onderpand voor gelden aan den Roomsch-koning WILLEM VAN HOLLAND verstrekt, behield, en vele voorrechten schonk aan de steden van zijn gebied.

Reinoud I.

De «strijdbare» REINOUD I, OTTO's zoon, in 1276 met ERMINGARDE VAN LIMBURG gehuwd, verloor door den slag van *Woeringen* (1288) het bezit van het hertogdom *Limburg*, waarin hem RUDOLF VAN HABSBURG bevestigd had (zie *Limburg*.)

Onder den bekwamen REINOUD II «den Zwarte», die met zijn zwaarmoedigen vader in twist geleefd, en sedert 1318 de inkomsten van het graafschap gedeeld had, werd *Gelder* door LODEWIJK VAN BEIEREN (1339) tot een hertogdom verheven, *Tiel* er bijgevoegd, *Venlo* en eenige andere steden met privilegiën verrijkt.

Heeckerens en Bronkhorsten.

Maar ook *Gelder* bleef niet vrij van de beroerten, die destijds de andere gewesten deden bloeden. Toen REINOUD III zijnen jongeren broeder EDUARD een «apanage»

(1) Verg. JOS. HABETS *Geschied. van 't bisdom Roermond*, blz. 20.

(2) Hij stichtte de Munsterkerk met een klooster te Roermond waar hij met zijne gemalin Margaretha van Brabant (1229) begraven werd.

weigerde, greep een deel des adels, door de BRONKHORSTEN aangevoerd, naar de wapens; de HEECKERENS, met de andere helft des adels en de meeste steden, verdedigden de zaak van REINOUD, welke echter bij *Tiel* (1361) door zijn broeder geslagen, tot aan EDUARD's dood, op het slot *Nijenbeek* als gevangene verbleef. Eene overwinning op de BRABANTERS (1371) te *Geilenkirchen* behaald, had EDUARD het leven gekost. Drie maanden na hem stierf ook de zwaarlijvige REINOUD, even als zijn broeder kinderloos.

Huis van Gulick 1377.

2) WILLEM VAN GULICK, een zoon van MARIA, de dochter van REINOUD II, volgde hem (1377) op, na langen strijd met de HEECKERENS, die MARIA's zuster MATHILDE tot hertogin verlangden. Behendig in het bestuur en op het oorlogsveld, herstelde hij rust en veiligheid, sloeg met 120 ridders 40,000 Brabanters op de vlucht, en sloot, ten spot van 100,000 Franschen door KAREL III tegen hem afgezonden, een niet onvoordeeligen vrede (1391). Twee jaren later erfde hij *Gulick*, en liet de vereenigde hertogdommen in 1402 aan zijn broeder REINOUD IV achter. Dezen dwongen de steden en de adel, die in 1418 zonder zijne voorkennis eene statenvergadering belegd hadden, den *verbondsbrief* te bekrachtigen, waarin ze de erkenning hunner privilegiën eischten en voor het vervolg gehoorzaamheid opzegden aan een hertog, zonder toestemming der steden gekozen.

Landstenden 1418.

3) De hierdoor voor goed gevestigde *landstenden* van *Gelder*, uit baanderheeren, ridders en poorters bestaande, erkenden, te *Nijmegen* vergaderd, in 1423 tot opvolger van REINOUD IV, die kinderloos overleden was, ARNOUD VAN EGMOND, zoon van REINOUD's zuster MARIA. Tot 1444 moest hij oorlog voeren tegen de STICHTENAARS en ADOLF VAN BERG die in 1425 het hertogdom *Gulick* veroverd had. Ten gevolge dier oorlogen stegen zijne schulden tot verbazende sommen, en de ontevreden steden, door zijne echtgenoote KATHARINA VAN KLEEF, en zijn ontaarden zoon ADOLF opgehitst, zeiden hem niet alleen de gehoorzaamheid op, maar erkenden zelfs den oproerigen ADOLF tot hertog. KAREL DE STOUTE VAN BOURGONDIË verloste den ouden hertog uit zijn kerker te *Buren*. Doch

Huis van Egmond 1423.

Karel de Stoute.

toen de steden weigerden hem te erkennen, verpandde ARNOUD voor 92,000 goudgulden zijn hertogdom aan den BOURGONDIËR, die in 1472 het bestuur aanvaardde. MAXIMILIAAN VAN OOSTENRIJK moest echter het weder opgestane *Gelder* heroveren. Tegen PHILIPS DEN SCHOONE en Keizer KAREL V handhaafden de GELDERSCHEN nog veertig jaren lang hunne onafhankelijkheid onder hertog KAREL VAN EGMOND, zoon van den beruchten ADOLF. (Vrede van *Venlo* 1543. Zie § 28).

Karel V 1543.

§ 20.

Het Bisdom Utrecht. 977—1528.

1) Heel ons land tusschen *Rijn* en *Schelde*, was aan het geestelijk gezag der Bisschoppen van *Utrecht*, «het Rome der Nederlanden», onderworpen (1). De onbeduidende streken lands, aan den eersten bisschop WILLEBRORD geschonken, groeiden allengs zoozeer aan, dat in 977 reeds de wereldlijke macht der bisschoppen over de provincie *Utrecht* (Benedensticht), als gegrondvest kon beschouwd worden. Dankbaarheid der bevolking voor eene kerk, die haar waarheid en beschaving leerde kennen, die haar land had ontgonnen, en het «leven onder den kromstaf» voordeelig en veilig maakte, de mildheid der vorsten, die geen getrouwer leenmannen vonden dan de bisschoppen: ziedaar de hoofdoorzaken dier belangrijke uitbreiding van wereldlijk bezit.

Benedensticht.

Het *Bovensticht* (Overijsel), *Drenthe*, *Groningen* en deelen van *Z.*- en *N.-Holland* vergrootten nog bij verloop van tijd het wereldlijk gebied des bisdoms.

Bovensticht.

In gemeld jaar 977 stierf de 15e bisschop, BALDERIK, die, even als zijn voorganger RADBOUD (2), *Utrecht* in de handen der woeste NOREN vond, die kloosters en kerken vernield hadden. Hij en zijne waardige opvolgers ANSFRIED, ADELBOLD (oorlog met Dirk III van Holland),

Balderik † 977.

(1) Het oostelijk deel stond onder Munster; een gedeelte van het Z. onder Luik.

(2) Van Frieschen koningsstam.

doch vooral de vrome BERNULF, maakten zich zeer verdienstelijk door het weder opbouwen van vervallen kerken en scholen. Door keizer HENDRIK II werd aan ADELBOLD het graafschap *Drenthe*, door KOENRAAD II aan BERNULF *Overijsel* en *Groningerland* geschonken. Bernulf. Drenthe en Groningen.

Dat BERNULF in den Bisschop WILLEM een des mijters onwaardigen opvolger vond, was een gevolg van de aanmatigingen der keizers in de benoeming der bisschoppen. Onder het episcopaat van HERBERT werd eindelijk in 1122 door het *Concordaat van Worms* (Callixtus II en Hendrik V) de keuze der bisschoppen aan het domkapittel toegestaan. Even noodlottig als de invloed der Keizers werkte later de druk door de graven van *Holland* en de hertogen van *Gelder* op de bisschopskeuze uitgeoefend.

Verscheidene bisschoppen werden met de *Friesche* graafschappen *Oostergoo* en *Westergoo* beleend, zonder er evenwel hun gezag te kunnen doen gelden. Friesland?

Onder ANDREAS VAN CUIJCK barstten in *Drenthe* en *Groningerland* burgertwisten uit tusschen de *Groenenburgers* in *Gelkingen*, die lang na zijn dood bleven voortduren. Het lijk van bisschop OTTO II, die in een strijd tegen de oproerige DRENTHENAARS gesneuveld was, werd door dezen, deerlijk verminkt, in eene gracht geworpen.

2) Een der waardigste bisschoppen was HENDRIK I VAN VIANDEN, die zijn leenmannen met straffe hand in toom hield, en met veel beleid het bisdom bestierde. Zijn onwaardige opvolger JAN I VAN NASSAU zag de Hollandsch gezinde partij der LICHTENBERGERS, waar die van LAMBRECHT DE VREEZE tegen over stond, in aantal en invloed toenemen. Hendrik I v. Vianden.

Een groot man onder alle opzichten was bisschop JAN VAN ARKEL, die drie maal het sticht verliet om door bezuinigingen den ontredderden toestand der financiën te verbeteren, den overmoed der LICHTENBERGERS fnuikte, en vele grootsche gebouwen te *Utrecht* oprichtte. (1) Onder zijne opvolgers had het sticht veel te lijden van de twisten der genoemde LICHTENBERGERS en LOCKHORSTEN, welke Jan van Arkel. Twisten.

(1) Toen in 1348 de «zwarte dood» vele offers eischte, bouwde hij 't thans nog bestaande (militair) hospitaal.

met die der Hollandsche Hoekschen en Kabeljauwschen weldra ineensmolten. De *Stichtsche* steden, onder den vromen bisschop Floris van Wevelichoven getrouw gebleven aan den Paus van Rome gedurende het *schisma van Avignon*, verzetten zich later tegen hunnen wettigen bisschop Zweder van Kuilenburg, en hielden het met Rudolf van Diephout, die echter, na Zweder's dood, door den Paus werd erkend.

David van Bourgondië.

Bisschop David van Bourgondië, halfbroeder van Karel den Stoute, moest met geweld ingevoerd, en onder Maximiliaan door de wapens op zijn zetel hersteld worden.

De Hoekschen, den Bourgondiër vijandig, en de hem gunstige Kabeljauwschen, bestreden elkander vinnig onder zijn bestuur (Jan van Schaffelaar, 1482).

In 1528 stond de laatste vorst-bisschop Hendrik van Beieren, tegen Karel van Gelre niet bestand, het wereldlijk gebied des bisdoms aan Karel V af.

Karel V 1528.

Staten in Overijsel en Utrecht.

Sedert de 14e eeuw was de macht der bisschoppen in *Overijsel* beperkt geweest door den landdag, uit ridders en afgevaardigden der groote steden saamgesteld. In *Drenthe* oefende de burggraaf van *Coevorden* in naam des bisschops het oppergezag uit. In *Utrecht* zelf bestond, sinds het midden der 15de eeuw de vergadering der Staten uit de *geëligeerden*, d. w. z. geestelijken uit de 5 kapittels gekozen, den adel en de afgevaardigden der steden. De Secretaris van het Domkapittel was tevens secretaris (of pensionaris) der Staten.

§ 21. (A.)

Toestanden gedurende het feodale tijdperk.

Feodale staat van Lodewijk den Vrome

1) De grondslag van den staatkundigen toestand der middeleeuwen was het leenstelsel (zie bl. 20), dat, ontstaan onder de *Merovingers*, zich langzaam ontwikkelde, van 1100 tot 1350 bloeide, en van 1350 tot 1500 in verval geraakte. De feodale staat was een bond op schier dezelfde grondslagen berustend als dat der *Zwitsersche Kantons:* aan ieder heer, aan iedere stad het grootst mogelijk gezag laten, zoo weinig mogelijk souvereineteit aan den leenheer.

In een afgelegen, door natuur en kunst versterkt oord heerscht de fiere «*castelein*» (van *Castellum*), die alle rechten, welke wij publieke rechten, alle macht, welke wij publieke macht noemen, bezit; noch die van wetten te geven of belastingen te heffen, noch invloed op het rechtswezen, had de Suzerein. Op den land- of rijksdag (1), komt den Suzerein het voorzitterschap, niet de beslissing der zaken toe. tot de

In zijn gebied kent het recht des vazals, tegenover den leenheer, geene andere grenzen dan die zijner macht. Tegenover zijne lijfeigenen heeft hij het recht van wetten te geven, schatting op te leggen, lijfstraffen toe te passen. Den *lijfeigene* (2) met het land, dat hij bebouwt, kan men tot de 12de eeuw toe, beschouwen als het eigendom van zijn heer, die echter, door den godsdienst voorgelicht, hem zelden als slaaf behandelt. 12e

Van de 12de eeuw af verliest de leenman meer en meer zijn absoluut gezag, en moet zeer dikwijls onder eed de vrijheden van dorpers zoowel als van poorters bevestigen.

Kon de Suzerein van een land zijne macht niet doen gelden (redenen waarom, bl. 29), minder nog kon het de Keizer, die in naam leenheer der gansche Christenheid was.

Meer invloed had in die eeuwen van geloof de Paus, het hoofd der Christelijke maatschappij. eeuw.

2) Reeds zagen we, dat, om de macht der hertogen, die heele landen bestuurden, te breken, de hertogdommen meermalen door de Keizers gesplitst werden.

Zoo ontstonden in het ééne *Neder-Lotharingen* de hertogdommen *Brabant*, *Limburg*, *Luxemburg* en *Gelre*. De hertogen, met het bewaken der openbare orde, het uitrusten en aanvoeren der legers belast, en met een uitgebreid rechtsgebied over de hun onderhoorige graven en mindere leenmannen toegerust, streefden niet alleen naar Van de 12de eeuw ongeveer tot Bourg.-Huis.

(1) Tot 900 uit adel, geestelijken en vrije lieden, na 900 uit hoogen adel en geestelijkheid saamgesteld.

(2) Lijfeigene ook *liten* (van ligig a *ligando*) *eigenhoorigen* of *halshoorigen* genoemd: zij die op een hof of hofstede voor hun heer werkten, werden *hofhoorigen* genoemd, en gingen bij verkoop met den grond aan een ander heer over.

onafhankelijkheid van den Keizer, maar trachtten ook allengskens hun gebied te vergrooten, en de *regaliën* d. i. recht van munt, tollen, enz. aan zich te trekken.

Hun streven vond navolging bij de markgraven en graven, aanvankelijk rechtsbedeelers, later ook krijgsoversten der gouw of gouwen, waarover zij in naam des Keizers het gezag voerden.

In de 12de eeuw reeds was het in de 10de nog zoo verbrokkelde *Noord-Nederland*, bijna geheel aan de graven van *Gelder* en *Holland* en de bisschoppen van *Utrecht* onderhoorig. Het uitsterven van vele adellijke geslachten, tijdens de kruistochten, en het onderwerpen van anderen door de vorsten, met behulp van bevriende steden, brachten hiertoe het meest bij. Voornoemde graven kon men, even als die van *Vlaanderen*, als de hertogen van *Brabant*, enz. landsheeren noemen, wijl de leenband die hen aan het Keizerrijk hechtte, zoo slap was. Het was er echter ver af, dat de ondergraven, baroenen of baanderheeren en burchtgraven, die in hun landgebied woonden, hun ten eenemale onderworpen waren. Integendeel, dezen toonden zich vaak even naijverig op eigen gezag, en weerspannig jegens hun meesters, als de hertogen en graven tegenover den Keizer.

Sedert de 12de eeuw dus (in eenige gewesten sedert de 11de) kwamen meerdere gouwen aan één graaf. Nu verloren ze langzamerhand haar oorspronkelijk karakter, en werden provinciën van het grafelijk gebied, door *Baljuwen* (of hoofdschouten), 's graven ambtlieden, bestuurd. Bovendien werden de steden, de kerkelijke bezittingen, en de hooge heerlijkheden aan het gouwgerecht onttrokken (1). Onder den hoofdschout, was de *schout* met rechtswezen en politie, de *waarsman* of burgemeester met de administratie der ambachten of schoutambten (gemeenten) belast. (Zie bl. 58).

3) De stand der vrije lieden was sedert de invallen der Noren (850-1150) grootendeels verdwenen (zie bl. 29-2). In *N.-Holland* buiten *Kennemerland*, en in *Friesland*, waar de feodaliteit geen wortels geschoten had, waren de

(1) Verzijl, Geschied. des Vaderl., bl. 72.

vrijgeborenen, die hun alode bebouwden, zeer talrijk. Cijnsplichtigen, geene lijfeigenen kende men hier.

Hoe herleefde intusschen elders de stand der vrije lieden? Hoe herleeft de stand der vrije lieden?

Vóór de kruistochten reeds hadden vele geestelijke landsheeren hunnen lijfeigenen, wier lot onder den kromstaf nooit hard geweest is, de vrijheid geschonken. Vooral echter aan de pogingen die het ridderlijk *Europa* deed, om het H. Graf te bevrijden en te behouden, is de opkomst van een vrijen boerenstand toe te schrijven: door het aannemen van het kruis werden allen vrije mannen; en wilde de adellijke kruisvaarder voorkomen, dat zijne lijfeigenen hem volgden en zijne bezittingen braak lieten liggen, dan zag hij zich dikwerf gedwongen, hen van den band der hoorigheid te ontslaan. 12de eeuw op het land

4) Vóór de kruistochten had zich ook reeds een kern van vrije lieden gevormd in de stedelijke burgerijen, ontstaan uit de vereeniging der nog overgeblevene vrijen met anderen, die aan geestelijke landsheeren meestal hunne vrijheid te danken hadden.

Aan de poorters (1) of burgers, door hun getal en eenheid sterk, door hun nijverheid welvarend, schonken de landsheeren op wier gebied de stad verrezen was, onder de kruistochten vooral, of vrijwillig of gedwongen, rechten en vrijheden. Verschafte eene opkomende stad haren heer, die de kosten der uitrusting niet kon dekken, eene som gelds, dan verlangde de burgerij daartegen, zich door wallen en grachten te mogen beveiligen. Achter die wallen kon ze zich doen gelden, het eene recht voor, het andere na, den landsheer ontwringen, en, even als de edelman op zijn slot, als een staatje in den staat vormen. in de steden.

In de *Keuren* of *Charterbrieven*, door den vorst in overleg met de burgerij gemaakt, waren alle rechten en wetten, volgens welke de gemeente bestierd zou worden, vervat: o. a. het «*jus de non evocando*», waardoor de ingezetenen verzekerd werden niet buiten de grenzen van stad of gewest voor een rechter gedagvaard te worden; vrijheid van tol; het recht van schepenen te kiezen; enz. Ze

(1) *Poorterij* (van de poorten der bemuurde stad) of gemeente (belangen en plichten aan alle burgers gemeen).

droegen het karakter van voorrechten. In *N.-Nederland* heetten de door den vorst eener stad bewilligde voorrechten en wetten «*handvesten*».

De poorters hielden vol, dat de eens bestaande voorrechten, hetzij ze voor geld, of voor diensten den vorst bewezen (*privilegia pactitia*), hetzij ze alleen door gunst der vorsten (*privilegia gratiosa*) waren verworven, eene blijvende waarde hadden. Anders oordeelden de landsheeren. De gemeente was verdeeld in binnen- en buitenpoorters; in grootburgers (geslachten, lignages) en *manants* of ambachtslieden. Wevers, smeden, enz. vereenigden zich tot afzonderlijke *gilden*, bestaande uit een hoofdman of deken, meesters, gezellen en leerlingen, en zich ten doel stellend gemeenschappelijke samenwerking ter verdediging hunner rechten en belangen. Geen ambachtsman *mocht* zijn ambacht uitoefenen, zoo hij niet tot het gilde behoorde.

Binnen en buitenpoorters. Grootburgers en ambachtslieden.

Gilden.

Doel.

Ieder gilde had zijn patroon, zijne kapel, zijne banier, zijne bijzondere feesten, even als de ridders, oefende zich afzonderlijk in den wapenhandel, en deed, door eenheid sterk, aldra zijnen invloed gelden naast dien der grootburgers. Uit den naijver dier volksklassen ontstonden langdurige twisten.

Zonen der 19de eeuw, treden we eens eene stad der 13de binnen. Hooge, dikke muren omgeven de vesting, door altijd gewapende poorters verdedigd. Vraagt den schilderachtig gekleeden burger naar het bestuur des lands: hij bekommert er zich niet om, wijl hij van geen gewicht in den staat is. Zijne stad is zijn vaderland, zijn souverein is hij zelf. Want de poorters leggen zich zelven belastingen op, vereenigen zich, als de klok van hun trotsch beffrooi hen ter vergadering roept, om over *hunne* zaken te beraadslagen; zij kiezen hunne overheidspersonen (niet overal); zij zijn niet onderworpen aan het gouw- of grafelijk gerecht; zij oordeelen, vonnissen en straffen; zij hebben eene eigene militie en krijgsmacht; zij zorgen voor het herstellen der vestingwerken; zij voeren oorlog voor eigen rekening, ook tegen hunnen heer; zoo deze eene *bede* (1) tot hen richt, staat het hun vrij ze

Stad der 13de eeuw.

(1) Aanvrage om geld, buiten de som verschuldigd voor het bezit van den domeingrond, waarop de stad gebouwd is.

te bewilligen, want zij zijn vrijgesteld van «schot» en «lot»; in één woord ze regeeren zich zelven, ze zijn souverein. In de 13de eeuw zijn de burgers als deel der natie niets, en is de gemeente alles, in de 19de is de derde stand alles, en de gemeente niets. Hoe verbaasd zou de poorter der middeleeuwen staan, zoo hij eene onzer hedendaagsche steden intrad, waar hij vernam dat de derde stand, dat het volk in de kamers het land bestiert, wetten maakt en afschaft, dat noch adel noch geestelijkheid voorrechten bezitten; doch dat er eene macht, buiten de stad zetelend, haar belastingen oplegt, de burgers ten krijgsdienst en ter gerechtstelling daagt, enz. enz. Zou hij willen ruilen?

Schepenen.

Aan het hoofd van het collegie van schepenen (1), dat het bestuur voerde, de stad vertegenwoordigde tegenover den vorst, over de beden beraadslaagde, de geldmiddelen bestuurde, en in strafrechtelijke, zoowel als in civiele zaken recht sprak, stond de eerste schepen of burgemeester.

Steden bondgen. der vorsten.

Scherpzinnige vorsten, zooals Dirk en Philips van den Elzas, Willem II, Floris V en Willen III zochten en vonden, door de stedelijke privilegiën uit te breiden, in de burgerijen een machtigen steun tegen den adel.

Het duurde niet lang, of de derde stand, de burgerij, nam plaats naast adel en geestelijken in de *landstenden*. (In Brabant sedert 1312, in Geld. 1418, Vlaand. 1338, Holl. 1428.)

Hansa.

Wat het gilde was voor de industrie, dit was de *Hansa* (2) voor den handel.

Landvolk.

5) De emancipatie van het platte land volgde die der steden op den voet. Tegen het einde der 13de eeuw waren schier alle dorpers vrije lieden, wien de *corvées* (3), onderhouden van wegen, kerken, enz. ten laste kwamen.

---

(1) Meest 13 in Getal, te *Gent* 39.

(2) *Hansa* komt reeds in Ulfilas voor in de beteekenis van cohors, multitudo, dezelfde als die van *gilda*. Hansa bij voorkeur voor verbond van kooplieden. Het doel: verplichting tot wederzijdsche ondersteuning en bescherming, was bij beiden hetzelfde. Onder Jacoba v. B. traden vele Hollandsche steden tot de Hansa toe.

(3) Dit verving onze belastingen.

Het lot der nog overgeblevene lijfeigenen werd sedert de 12de eeuw zeer verzacht. Het versterfrecht den heer toekomende, dat vroeger de gansche roerende have des hoorigen omvatte, werd door het *beste hoofd* (beste stuk vee, *keurmede*) vervangen. In de 13de en 14de eeuw zijn de landerijen der grond- of hofhoorigen zelfstandige bezittingen met een dienst- of cijnsrecht belast. De lijfeigenen waren dus cijnsplichtigen of pachters geworden, en betaalden, meest *in natura*, zoo weinig, dat het gepachte met eigendom gelijk stond.

Rechtswezen op 't land.

6) Sedert de helft der 12de eeuw stond meestal als burgerlijk bestuurder aan het hoofd eener gouw de baljuw, die als 's landsheers plaatsbekleeder tevens voorzitter der hoogere vierschaar was. De adel had het voorrecht van beroep op den keizer. In de onderdeelen der gouw in de ambachten was 's graven ambtenaar, de schout, voorzitter der lage bank of buurtvierschaar (1). De vrije lieden oordeelden en streken vrij het vonnis (2), dat baljuw of schout ten uitvoer moest brengen.

Eerst riep de schout ter vierschaar op, wien hij wilde later werden beëedigde schepenen (van scheppen = vinden) voor hun leven aangesteld (In Holland sedert 1291).

In de oorspronkelijke *Friesche landen* moesten de *Asigen*, door de buren gekozen rechtsgeleerden, die voorzitters der vierschaar waren, bij de invoering der schepenen voor dezen plaats maken (3).

Gevolgen der kruistochten.

7) De kruistochten, welke den vrijen boerenstand deden herleven, den bloei der steden en de macht der vorsten begunstigden, doch den lageren adel verzwakten (4), hadden nog andere voor ons land belangrijke gevolgen: nieuwe kennis werd er door de aanraking met Italianen en Oosterlingen, in bouwkunde, geneeskunde, enz. opgedaan; de ridderschap werd veredeld; de handel, wien een nieuw en ruim veld geopend was, deed de nijverheid in

---

(1) Schaar van 4: de schout met 3 buren.
(2) Vondenisse, van vinden (schuld of onschuld vinden).
(3) Vergl. Verzijl bl. 76.
(4) Door de bevrijding der meeste lijfeigenen en het toenemen in macht van steden en vorsten.

Vlaanderen en *Brabant*, en wat later in *Holland*, bloeien; het volkenverkeer nam toe; en de band, die het geloof reeds gelegd had, werd nauwer aangesnoerd, Onder ééne leus, onder ééne banier streden immers alle Europeesche volken?

§ 21. (B).

1) Zeker is 't, dat er in de middeleeuwen, gelijk altijd, misbruiken bestonden; maar zeker ook, dat ze door de schrijvers der Renaissance, door Protestanten en Voltairianen drie eeuwen lang sterk overdreven, dat afzonderlijke feiten veralgemeend, en dien tijden euveldaden zijn ten laste gelegd, welke alleen hebben bestaan in de verbeelding der beschuldigers. Voor korten tijd nog, stonden onze voorouders van dat tijdvak als onwetende, zedelooze barbaren bij velen te boek. Dat ruwe heidenen niet in eens, als bij tooverslag, beschaafde, geleerde lieden werden, is zonneklaar; dat tegen het einde der middeleeuwen, toen de geest, die ze bezield had, wegkwijnde, de zedeloosheid en onkunde toenamen, valt niet te ontkennen. Maar wie dit tijdvak in zijn rijpheid, de 13de eeuw, gadeslaat, moet, hoe meer hij het leert kennen, des te meer tot de overtuiging komen, dat die tijd van vurig geloof, tevens het tijdperk was der ware burgerlijke vrijheid (1), van de zegepraal der zedelijkheid, de gouden eeuw van het menschelijk verstand, waarin het menschelijk hart eene kracht en liefde ten toon spreidde, die men in geene andere aantreft. Van waar de miskenning.

Weren wij een oogenblik den balk uit ons oog, om de splinters in het wezen der middeleeuwen beter te beoordeelen.

---

(1) «Et bientôt la liberté civile du peuple, les prérogatives de la noblesse et du clergé se trouvèrent dans un tel concert, que je ne crois pas, qu'il y ait eu sur la terre de gouvernement si bien tempéré.» Montesquieu. Esprit des lois, livre XI Ch. 8.

«Sous des formes d'administration moins libérales que celles d'à présent, on avait au moyen âge de sérieuses réalités de liberté.» Périn: les lois de la Société Chrét. t. II p. 283.

«De Pausen waren, zegt Leo (Gesch. des Mittelalt. II, 119) in de middeleeuwen de beschermers der politieke vrijheid.»

Misbruiken. 2) Welke misbruiken bestonden er werkelijk? De gedurige veeten tusschen edellieden, een der slechte gevolgen van het feodale stelsel, veeten waaraan echter de godsvrede (treuga Dei) en de landsvrede perken stelden; de benoeming van onwaardigen tot bisschoppen en abten door de Keizers of door invloed der wereldlijke vorsten, en de hieruit voortspruitende simonie (tot 1122, *Concordaat van Worms)*; het gedwongen intreden in den priesterstand van jonge edellieden, wien geen apanage ten deel viel (1), omdat de ouders het wilden, of om de prebenden der abdijen; de willekeurige, soms wreede behandeling van lijfeigenen door hunne heeren; het hier en daar heerschend bijgeloof, en de ordaliën eindelijk waren groote vlekken.

Bijgeloof. De eeuw van ongeloof, moeder des bijgeloofs, de eeuw waarin magnetisme, klopgeesterij, sprekende en dansende tafels, enz. zooveel hoofden, niet 't minst onder de geleerde klasse, aan het dansen brachten, die eeuw durft den middeleeuwen bijgeloof verwijten? Het bestond; het bleef bestaan, wijl het zoo diep in de heidensch godsdienstige begrippen der GERMANEN wortelde, doch nam door den invloed des christendoms meer en meer af (2).

Ordaliën. Het «ordale» (oordeel) Gods gold als laatste bewijsmiddel, als men op geene andere wijze tot de waarheid komen kon, als de aangeklaagde in crimineele gedingen, zijne onschuld door «eedhelpers» niet kon bewijzen.

Deze ordaliën, vuurproef, waterproef, tweegevecht, enz., tot bewijs van onschuld, waren allen, buiten de kruisproef en die der H. Communie, van heidenschen oorsprong. Bij alle heidensche volken vindt men verschillende soorten van Godsgerechten: zoo bij de SAKSERS de ketelproef, bij

---

(1) De oudste zoon des edelmans erfde alle onroerende goederen.

(2) Voorschriften en strafbepalingen (pœnitentialia) tegen het bijgeloof uitgevaardigd door de Concilies van *Arles* 452, van *Orleans* 511 en 541, van *Leptine* in de Nederl. 743, Capitularien van *Aken* tegen bijgeloof 789 en 802. Van de 11de tot 14de eeuw minder verordeningen, wijl minder misbruik. Tanchelm, een Nederlander, om ergerlijk bijgeloof in 1113 door FREDERIK, Bisschop van *Keulen*, in hechtenis genomen. De Concilies van *Utrecht* 1310 en 1343 tellen tooverij onder de gewetensgevallen den Bisschop voorbehouden.

de GRIEKEN (Antigone van Sophocles) de water- en ijzerproef. Wijl ze zoo diep in het volkskarakter en de volkszeden der GERMANEN wortelden, was het onmogelijk ze in korten tijd uit te roeien; en eenige bisschoppen en synoden, van twee kwaden het geringste kiezend, vermeenden er een christelijken stempel op te moeten drukken. Eene sanctie, eene goedkeuring in canonischen zin, hadden echter die Godsbeproevingen niet, daar alle Pausen, die er over ondervraagd werden, zich er streng tegen verklaarden (1).

3) De slechte behandeling der lijfeigenen, het berooven van kooplieden zijn zeer overdreven geworden: het waren uitzonderingen, en wijl het uitzonderingen waren, werden ze door de chronijkschrijvers der vermelding waardig gerekend, gelijk alles wat door zijn ongewoonheid de aandacht trekt, en later door romanschrijvers als alledaagsche gebeurtenissen geschilderd. Roofridders.

De ridder (2), zelf geloovig, op zijn slot levend, in gezelschap van eene zachte, godvreezende gade, zijne kinderen en den slotkapelaan, die tevens pastoor des dorps en de band tusschen heer en hoorigen was; de ridder, die gezworen had, niet alleen trouw te blijven aan God en vorst, maar ook den zwakke en onschuldige te beschermen, kon in den regel niet de demon zijn, dien men van hem heeft willen maken. Het lot der lijfeigenen, zegt Grimm, was beter, dan dat der meeste mijnwerkers en fakriekarbeiders van onzen tijd (3).

De leenmannen waren onder straffe verplicht voor de veiligheid der wegen van hun leen te zorgen, opdat de koopman tegen de dieven bevrijd zou blijven. Daarentegen hieven de burchtvoogden op die wegen een tolgeld. In 't voorbijgaan zij bemerkt: buiten de Romeinsche heirbanen, bestonden er 5 soorten van wegen. De grootste Geen wegen zelfs?

(1) Zoo NIC. I in 867 in een schrijven aan KAREL DEN KALE, over het tweegevecht, STEPHANUS V, ijzerproef, ALEXANDER II en LUCIUS III, waterproef; INNOCENTIUS III, welke in 1211 en 1215 alle inmenging van geestelijken in *Ordaliën* streng verbood.

(2) Het ridderwezen kwam tot rijpheid in 't begin der 12de eeuw. (Page, schildknaap, ridder, tornooien).

(3) Zie hierover Janssen's «Geschichte des D. Volkes,» I bd.

behoorden den keizer of koning, de andere stonden onder toezicht der leenmannen, die in boete vervielen, zoo zij de bruggen en wegen in hun gebied verwaarloosden; of ze moesten door de belanghebbenden hersteld worden (1).

De policie was echter niet zoo goed geregeld als heden. In de steden, waar ieder burger altijd gewapend was, en vaak twisten tusschen hoogere en lagere burgerij, soms ook tusschen de verschillende gilden woedden, kwamen verwondingen en doodslag meer voor dan thans.

Onwetendheid? 4) De edellieden konden schrijven, en waren zeer dikwijls sedert de 13de eeuw rechtsgeleerden, die de hertogelijke of grafelijke rechtbanken bezetten. (2). Eene fabel is 't, dat ze de formuul gebruikten: «Ik verklaar in mijn hoedanigheid van edelman niet te kunnen teekenen.» Nergens nog, onder duizenden akten, heeft men deze formuul, overal integendeel de handteekening der edelen gevonden. (3).

De volksscholen waren talrijk, en werden door de bisschoppen en abten bewaakt. In die lagere scholen leerde men geen natuurwetenschappen, maar lezen en schrijven, soms ook latijn; men leerde er vooral de christenleer. De latijnsche dom- en kloosterscholen vervingen ons middelbaar onderwijs; de hoogere studies werden aan de druk bezochte universiteiten van het buitenland volbracht. (4).

En die legioenen van kloosterlingen dan, die niet alleen

---

(1) Léop. Delisle. Etudes p. 107.

(2) De la Borderie. Mélanges d'histoire et d'archéologie.

(3) In 1145 studeerden aan de kathedraalschool van Luik 9 koningszonen, 14 hertogszonen, 30 gravenzonen, enz. Fr. Nettesheim, Geschichte des Unterrichtswesens, bl. 15.

4) In ons land waren vooral de domscholen van *Utrecht*, de kloosterscholen van *Mariëngaard* bij Dokkum, der abdijen Bloemhof en Aduard bij Groningen en Kloosterrade in Limburg beroemd.

Studie-program in de middeleeuwen van het 3de jaar: Geschiedenis, metrica, lezen en uitleggen van Alcuinus, disticha van Cato, gedichten van Prosper en Juvencus; van buiten leeren de hymnen der dag- en feestgetijden: elkanders fouten verbeteren; onder tafel lezen.

Van het 7de jaar: herhaling van rhetorica en dialectica; redetwisten (het voor en tegen over stoffen, uit geschiedenis, wetverzamelingen, enz.) eerst in dialectischen vorm, en dan in rhetorisch gewaad; opstellen, levensbeschrijv., karakterschetsen, lofredenen, enz., in latijn en nederduitsch; arithmetica, geometrie.

door noeste vlijt ons de meesterstukken der heidensche schrijvers bewaarden, maar zelven meesterstukken wrochten, ruw in vorm wel is waar, maar door degelijkheid, door scherpte van vernuft en oordeel in de verhevenste aller wetenschappen, de godgeleerdheid, de voortbrengselen der andere eeuwen verre overtreffend. De ziel baadde toen in goddelijk licht, en peilde alle geheimnissen.

5) Zedeloosheid? In geen tijd was de vrouw het voorwerp van een zoo teederen, zoo godsdienstigen eerbied, noch gevoelde ze meer de terugwerking op geheel haar geslacht van de hooge vereering der Gezegende onder alle vrouwen; nooit heeft de wet, toen op den godsdienst gegrond, hare zwakheid, hare rechten en waardigheid beter beschermd, nooit heeft ze als echtgenoote en moeder een verhevener rol gespeeld. Hoe kon het anders in eeuwen, waarin het geloof alles beheerschte? «Ook spreidde ze toen een deugd, een glans ten toon, die men elders in de geschiedenis vergeefs zou zoeken.» (1). Zedeloosheid.

Zedeloosheid? Wie in eene gilde wilde opgenomen worden, moest bewijzen, dat hij uit den echt van vrome ouders geboren en zelf deugdzaam was (2). «In het gilde zal de meester den leerling tot het bezoeken der kerk, tot vreeze Gods en eerbaarheid met ijverigen ernst aanmanen, en hem opvoeden, alsof hij zijn zoon ware» (3). Gelijk de arbeid, zoo ook was het zedelijk leven der gezellen «durch ambtsgebot», aan het opzicht toevertrouwd van de meesters, die er zich niet straffeloos aan konden onttrekken. Vergelijkt eens de strenge hofzeden, de kleederdrachten van dien tijd met die van den onzen, en oordeelt! En toch zijn de middeleeuwen als zedeloos uitgekreten, en onder een stortvloed van lasterlijke aantijgingen drie eeuwen

---

Van het 9de jaar: praktische geometrie, cosmographie, astronomie, natuurkunde, muziek, grieksch (Homerus).

In de 13de eeuw had Italië alleen 13 universiteiten. De Pausen stichtten er 12 in Europa gedurende de middeleeuwen; die dompers!

NB. Het 11de alg. conc. in 1179, en 't 12de in 1215 schreven den geestelijken voor de kinderen der armen *kosteloos* in christenleer, lezen, schrijven en rekenen te onderwijzen. Zie Nettesheim bl. 10 en 11.

(1) Guizot, Histoire de la civilisation. Tome III, p. 332.

(2) Janssen, Geschichte Deutschlands enz. t. I. bl. 322.

(3) Voorschriften der gilden.

lang begraven; aantijgingen die meestal niet eens den schijn van waarheid voor zich hebben. Zeker de mensch blijft altijd mensch, maar was het hart soms bedorven, de ziel bleef trouw aan het heilig geloof, en aldus voor berouw toegankelijk.

6) Neen! schamen we ons onze voorouders der middeleeuwen niet; dier eeuwen van «barbaarschheid» waarin men toch zoo goed den weg des hemels kende, waarin God als zicht- en tastbaar overal regeerde. Schamen we ons den «mest der Scholastiek» (1) niet, mest die zoo diepe philosophische en theologische werken (2), zoo heerlijke epische en dialektische gewrochten, zoo teedere, verhevene en kinderlijk-eenvoudige lierzangen voortbracht; mest, waaruit Sr. Thomas van Aquine, Duns Scotus, Thomas a Kempis, Albertus Magnus, St-Bonaventura, Dante, van Maerlant, enz. te voorschijn traden; mest, waaruit als een steenen kantwerk, die bezielde kathedralen en stadhuizen ten hemel opschoten, en die aan de meêgesleepte millioenen, als staatkundige reden der kruistochten, een kreet, den diepzinnigsten en roemrijksten kreet, welken ooit 's menschen borst uitte, deed slaken: «God wil het!»

§ 22.

Het Bourgondische huis. 1419—1482.

Philips de Goede. 1419—67.

Macht van Philips den Goede.

1) Rijker en machtiger wellicht dan één vorst van zijn tijd was Philips de Goede (3), die over *Bourgondië*, *Pi-*

(1) Men verweet later aan Leibnitz het gezegde: «Ik heb paarlen in den mest der Scholastiek gevonden.»

(2) Zie Everts van bl. 15-115. «Voor onze Christelijk Romantische dichtkunde, zegt Leo, zijn de middeleeuwen nog altijd bron of schouwplaats, en zij hebben zelven ook werken voortgebracht, die zich naast Homerus en Virgilus durven laten zien. De Wijsgeeren waren toen bezig met de behandeling van onderwerpen zoo diep en zoo gewichtig, dat daarbij de wijsgeerige studiën der 16de, 17de en 18de eeuw veel gelijken naar het dorschen van leeg stroo.»

(3) Kleinzoon van Philips den Stouten, die broeder des konings van Frankrijk was.

cardië en over alle *Nederlandsche* gewesten, behalve *Gelre* en *Friesland*, als hertog of graaf den schepter zwaaide, en in het bisdom *Utrecht* door zijn zoon DAVID, zooals te *Luik* door zijn neef LODEWIJK VAN BOURBON, een machtigen invloed uitoefende.

De verschillende Nederlandsche gewesten hadden nu één vorst, maar moesten, ieder afzonderlijk, naar eigen instellingen en keuren geregeerd worden.

Een absoluut vorstengezag te grondvesten op de puinen der gewestelijke en stedelijke vrijheden was het streven, dynastiek belang vóór landsbelang de leus der vorsten van de XVe eeuw, der Bourgondiërs in het bijzonder. Doel.

Van den adel, verblind door den glans van zijn hof, maakte PHILIPS een hofadel; tegen de gemeenten ging hij met sluwheid, geweld, soms met wreedheid te werk.

2) Tot 1453 sluimerde zijn politiek, wijl hij de handen vol had met het aanwerven van nieuwe gewesten, en met den oorlog dien hij om den moord zijns vaders (1) te wreken, als bondgenoot van *Engeland* veertig jaar lang tegen zijn schoonbroeder (2) voerde. Oorlog met Frankrijk.

De «heilige» vrede van *Atrecht* maakte van den bondgenoot der Engelschen hun vijand. Van *Calais* uit verontrustten nu dezen den vlaamschen en hollandschen handel. «*Calais* moet vallen» zeiden de overmoedige Vlamingen, en 30,000 gildemannen voegden zich vrijwillig bij's hertogs leger, lieten hem echter weldra in den steek, onder voorwendsel dat de adel hen verried. Met Engeland.

De vlaamsche militiën, die het smeeken van PHILIPS barsch beantwoordden, lieten zich gemakkelijk door volksmenners leiden. In 1437 brak een opstand uit te *Brugge*, waar PHILIPS de beleediging zijner echtgenoote aangedaan, den moord van zijn schout, en van velen zijner voornaamste edellieden en eigen lijfsgevaar door opheffing der stadsprivilegiën wreekte. Met Brugge.

Eene belasting op het zout gaf de eerste aanleiding tot Met Gent.

---

(1) Jan zonder vrees op de brug van Montereau door toedoen van Karel VII vermoord.

(2) Philips gehuwd met Karels zuster Michaëla: «Votre frère a tué mon père.» Barante t. 4, p. 457.

een nieuwen opstand te *Gent*. De WITTE KAPROENEN bezetten gewapend de vrijdagsmarkt en deden, om de verbanning van drie burgers en de schending hunner voorrechten te wreken, twee hertogsgezinden onthalzen. Nadat ze echter te *Audenaarde* (1451) en te *Gaveren* (1453), waar er 14000 sneuvelden, de nederlaag geleden hadden, moesten de overheidspersonen der stad barrevoets, in hun hemd, den hertog om genade komen smeeken. De «*goede*» PHILIPS ontnam hun de meeste privilegiën en liet, behalve honderden krijgsgevangenen, de menners onthoofden. Sedert dien tijd kon PHILIPS zeggen: «l'état c'est moi.»

Slag Gaveren 1453.

De demagogie verontrustte veel minder *Brabant* en *Holland*. Dit laatste gewest, waar HOEKSCHEN en KABELJAUWSCHEN elkander nog even vinnig als vroeger bestreden, voerde (van 1438-41) een gelukkigen oorlog tegen *Lubeck* en de bewoners der Oostzeekusten.

Holland tegen Lubeck.

3) Toen de mare zich verspreidde dat *Constantinopel* door de TURKEN was ingenomen, verbonden zich PHILIPS en zijn adel op het glanzend «geloftefeest» te *Rijssel* door eed, de wapenen tegen MOHAMMED's volgelingen te gaan voeren. De gelofte bleef echter gelofte: PHILIPS stelde van jaar tot jaar uit, tot dat de ouderdom hem den krijgstocht onmogelijk maakte. De galeien, welke hij tegen de Turken uitgerust had, richtten weinig uit.

Geloftefeest.

's Hertogs toegevendheid (1) jegens den Franschen Dauphijn, LODEWIJK, zoon van KAREL VII, de begunstiging der DE CROYS, en het ergerlijk krenken zijner gemalin, verbitterden dermate tegen hem zijn opvliegenden zoon KAREL, dat deze zich voor langen tijd van het hof verwijderde.

Onmin met zijn zoon.

Philips dood 1467.

Behalve de heerschzucht aan beiden gemeen, geleek KAREL zijn vader weinig, Deze was sluw, weelderig, zedeloos en handelde met koud overleg; gene streng van zeden, matig, eenvoudig, doch liet zijne goede hoedanigheden van geest en hart meer en meer in halsstarrigheid en ongetemde drift ontaarden. (2).

Karakters.

---

(1) Afstand der steden langs de Somme.

(2) Zijne zinspreuk luidde: «Je l'ai empris, bien en aviegne.»

§ 23.

Karel de Stoute (1467-77.)

1) Vóór dat PHILIPS, stierf, had KAREL reeds eenige jaren feitelijk geregeerd. In 1465 had hij, met de groote Fransche leenmannen verbonden, door den slag van *Montlhéry* zijn vijand LODEWIJK XI tot den vrede van *Conflans* en tot teruggave der steden aan de *Somme* gelegen, gedwongen. Guerre du bien public.

In het volgend jaar had hij de LUIKENAARS, welke tegen zijn schoonbroeder, den bisschop LODEWIJK VAN BOURBON, door Frankrijks koning waren opgeruid, streng hun opstand doen boeten, en het uitgemoorde *Dinant* met den grond gelijk gemaakt. Opstand te Luik.

Te *Gent*, waar hij als hertog 't eerst zijn intocht deed, liep hij groot levensgevaar, wijl hij de oproerige menigte met stokslagen wilde uiteenjagen. De welsprekendheid des ridders VAN GRUYTHUIZEN redde hem het leven. Te Gent.

Na den opstand van *St-Lieven* te Gent, nieuwe opstand te *Luik*, door den gewetenloozen huichelaar LODEWIJK XI andermaal aangevuurd. De Luikenaars werden bij *St-Truyen* geslagen, en de poorten hunner stad geslecht; wat niet belette, dat ze, in 't volgend jaar, nogmaals naar de wapens grepen. LODEWIJK XI was toen juist KAREL's gast te *Peronne*. Noch de listen, noch de lage vleierij van den geslepen koning konden den woedenden hertog bedaren; riddereer alleen belette hem zijn gast en leenheer te doen wurgen. Evenwel dwong hij hem tegen de Luikenaars mede op te trekken, en de vernieling der stad bij te wonen. 2de opstand te Luik. 3de.

2) Verdragen en meineedige vredebreuken volgden elkander nu van weerszijden op den voet. LODEWIJK, lafhartig als alle wreedaards, zocht door geheime kuiperijen zijnen vijand te schaden, den open kamp vermijdend. KAREL, in den beginne rechtschapen, bediende zich ook van lage middelen, nadat zijn leger voor *Beauvais* het hoofd gestooten had, en andere aangelegenheden zijne krachtsinspanning elders vorderden. Oorlog met Lodewijk XI.

3) In de *Nederlanden*, waar hij het gekochte *Gelderland* Verovering van Gelre.

veroverde (1472) en menigen opstand (te *Hoorn* 1471, te *Zierikzee* 1472) in het bloed der heethoofden smoorde, beefden de gemeenten voor den despotieken hertog, Zijnen leenheeren *Keizer* FREDERIK IV en LODEWIJK XI boezemde
Karel koning? hij ontzag in. Een geoefend staand leger (1) stond hem ten dienste. Wie zou hem beletten zijn rijk van den *Rijn* tot de *Alpen* uit te breiden, en een koninkrijk *Bourgondië* te stichten?

Pogingen hiertoe. Om dit doel, zijn levensdroom, te bereiken, moest hij *Elzas-Lotharingen*, dat *Bourgondië* van *Luxemburg* scheidt, winnen, en van den keizer den schepter trachten te verkrijgen, door zijn eenig kind MARIA VAN BOURGONDIË aan FREDERIK's zoon, MAXIMILIAAN, ten huwelijk te geven. Doch een brief van LODEWIJK XI had het vertrouwen, het pralen der Bourgondische edelen, de ijdelheid des keizers dermate geschokt, dat hij *Trier*, waar de onderhandelingen gevoerd werden (1473), 's nachts verliet, terwijl KAREL reeds van kroon en schepter droomde.

Het volgend jaar riep de bisschop van *Keulen*, ROBERT VAN BEIEREN, 's hertogs hulp in tegen HERMAN VAN HESSEN. Deze gelegenheid, om vasten voet aan den *Rijn* te krijgen, nam KAREL gretig te baat. Tien maanden lang be-
Beleg van Neuss. legerde hij HERMAN in de vesting *Neuss*, welke stad de keizer met een leger van 100,000 man niet kon ontzetten.

Sedert 1469 werden eenige landschappen van *Elzas* en *Breisgau*, door aartshertog SIGISMUND VAN OOSTENRIJK aan den Bourgondiër verpand, door den wreeden stadhouder
Peter van Hagenbach. PETER VAN HAGENBACH bestuurd. Tegen dezen stonden de ELZASSERS op, doodden hem, en sloten door bemiddeling van LODEWIJK XI een bondgenootschap met de Zwitsers, die hierop in de *Franche-Comté*, en met de Lotharingers, die in *Luxemburg* vielen.

Oorlog met Lotharingen en Zwitsers. Om zich te wreken brak KAREL het beleg van *Neuss* op, nam *Nancy* in, en veroverde heel *Lotharingen*, om vervolgens zijne woede op den Zwitsers te koelen. Dan-
Slag v. Granson 1476. zijne gelukster taande: te *Granson*, en wat later te *Murten*
Slag v. Murten. (1476) werd hij volledig verslagen. Hinderpalen en tegenspoed maakten hem hardnekkiger. Met moeite verza-

(1) Het eerste in ons land.

melde hij een nieuw leger, waarmede hij midden in den winter tegen *Nancy*, door hertog René van Lotharingen hernomen, optrok. Hier waagde de roekelooze een ongelijken strijd tegen de aanrukkende Zwitsers en Lotharingers, en verloor, door zijn vertrouweling Campo Basso verraden, slag en leven. (5 Jan. 1477.) Aan de lange nagels zijner vingeren herkende men eerst drie dagen na den slag zijn uitgeschud lijk. Slag van Nancy 1477.

§ 24.

Maria van Bourgondië.

1) Eene uitgeputte schatkist, het leger vernield, van buiten een machtige vijand, Lodewijk XI, in het binnenland woelige gemeenten, te overmoediger naarmate zij langer onderdrukt waren, en die met klem de verbeurde privilegiën terugvorderden.... wat stond der negentienjarige Maria te midden van zoo groote moeielijkheden te doen? Door trouwe raadslieden (1) voorgelicht, won ze den steun der gewestelijke staten en der gemeenten, door hun het «*Groot privilegie*» te schenken, waarbij ze alles wat Philips en Karel tegen hunne voorrechten en costumen gedaan hadden, herriep, zich verplichtte geene nieuwe tollen te heffen, nog oorlog te verklaren zonder goedkeuring der staten, en aan Holland en Zeeland een bijzondere rekenkamer en een hooger gerechtshof toestond. Maria's toestand. Hoe gered?

2) Om tegen den trouweloozen Lodewijk XI, die den strijd tegen eene onmachtige vrouw durfde aanvaarden, bestand te zijn, schonk zij hare hand aan aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk. Deze stuitte weldra den voortgang der Franschen, die reeds het hertogdom *Bourgondië* en *Picardië* veroverd hadden. Nadat Maximiliaan op Lodewijk's troepen den slag van *Guinegate*, (1479) gewonnen had, poogde hij de dappere Gelderschen, welke Karel, zoon van den beruchten Adolf (2), tot hertog hadden uitgeroepen, te onderwerpen, en dwong de twist- Gelderschen en Hoekschen onderworpen.

(1) Hugonet en Humbercourt, in weerwil van haar smeeken, te Gent onthalsd.

(2) Voor Doornik gesneuveld.

zieke HOEKSCHEN in *Holland* tot den vrede. Op eene jachtpartij van het paard gevallen, verwaarloosde de deugdzame en zachtzinnige MARIA hare wonde, en stierf
Dood van Maria 1482. 27 Maart 1482 te *Brugge*, twee kinderen nalatend: PHILIPS DEN SCHOONE en MARGARETHA.

§ 25.

Toestanden der XVe eeuw.

1) Sedert de regeering van RUDOLF VAN HABSBURG, trachtten de keizers de macht der hertogelijke of grafelijke familie, waaruit zij stamden, te vermeerderen, terwijl zij den grooten leenmannen in hun gebied bijna volkomen vrijheid lieten.

Duitschland verbrokkeld. Zoo werd *Duitschland* voor eeuwen lang in een groot aantal schier onafhankelijke staten gesplitst, terwijl *Frankrijk*, daarentegen aan de geslepen doch gewetenlooze
Frankrijk één. staatkunde van LODEWIJK XI zijne politieke eenheid te danken had.

Voor een deel hunner steden leenmannen van *Frank-*
Wat waren, wat wilden de hert. van Bourg.? *rijk*, voor een ander deel van *Duitschland*, erkenden de groote hertogen van het *Westen*, PHILIPS en KAREL, feitelijk geen gezag boven zich, en erkenden zij evenmin de bestaande rechten en privilegiën hunner eigene onderdanen.

Het gezag te centraliseeren in de hand van den éénen vorst, de administratie, justitie en finantiën voor alle gewes-
Middelen — tot dit doel. ten eenvormig te maken: ziedaar de strekking van hunne binnenlandsche politiek. Middelen hiertoe waren het besnoeien van de voorrechten der gemeenten, de instelling der ridderorde van het Gulden Vlies (1), waardoor PHILIPS den hoogen adel aan den vorst verbond; de welslagende pogingen om den minderen adel zijne zelfstandigheid te ontnemen, de oprichting van eene algemeene rekenkamer en van den hoogen raad te *Mechelen*. Het volkskarakter der Nederlanders kwam hiertegen in verzet, en bukte men al voor dwang, een belangrijk punt gaf men zelfs den onstuimigen KAREL niet toe, het recht van het be-

(1) Naar Jasons vlies, of wijl de wol eene goudmijn voor zijne staten was.

willigen of weigeren der «beden», dat aan de gewestelijke of generale staten voorbehouden bleef. Ook «bede»?

2) In de meeste gewestelijke staten was de geestelijkheid door bisschoppen en abten, de adel door eenige aanzienlijken, en de stad door hare burgemeesters vertegenwoordigd. De staten kozen hunnen pensionaris (1) die het voorzitterschap bekleedde en hunne besluiten ten uitvoer moest brengen. In zake van belasting werd eenstemmigheid vereischt. Gewestelijke staten.

Wetgevende macht, of deel aan het landsbestuur hadden de gewestelijke staten niet. Hunne voornaamste rechten bestonden hierin, dat zij de bede der vorsten konden weigeren en den eed des souvereins ontvingen, waardoor deze zich, bij zijne inhuldiging, verplichtte 's lands costumen, usantiën en voorrechten te eerbiedigen.

Philips de Goede riep in 1465 voor de eerste maal de generale staten te zamen. Generale staten 1465.

In moeielijke omstandigheden beriepen ook zijne opvolgers, en vooral Karel V, alle gewestelijke staten ter algemeene vergadering, om hen over belangrijke staatsaangelegenheden b. v. vrede en oorlog, buitengewone bede, enz. te raadplegen. Ieder gewest had ééne stem, iedere stem woog evenveel. De gevolmachtigden der gewestelijke staten in de Staten-Generaal moesten stemmen volgens den hun opgedragen last. Elk gewest was slechts, zoo oordeelde het volk, door zijne eigene stem gebonden. Anders dachten er de vorsten over. Bevoegdheid.

Al lag ook niet aan de organisatie van landstenden het denkbeeld eener volksvergadering ten grondslag, ze vertegenwoordigden niettemin het algemeen belang des lands, en noemden zich ook soms uitdrukkelijk «een het gansche land vertegenwoordigend lichaam».

Onder Philips den Goede ontstonden ook de stedelijke raden of «vroedschappen», een lichaam, dat uit de vroeden (wijzen) en rijken saamgesteld, en door 't «Gherecht» of 't stedelijk bestuur, uit schout en schepenen bestaande, vooral in *financieele* zaken werd geraadpleegd. Het privilegie door Philips in 1443 aan 40 vroeden en rijken van Ontstaan der vroedschappen.

(1) Van *pensioen:* bezoldigde door de staten.

Delft verleend, om in 't vervolg de gansche burgerij te vervangen en bij versterf nieuwe leden te kiezen, werd weldra ook aan andere steden bewilligd.

Hoe verloor de adel zijn invloed?

3) Door de uitvinding van het buskruit en het invoeren van staande legers en waardgelders, verloor de adel in dit tijdvak zijn militair overwicht; door zijn verkeer aan het hof daalde hij tot een hofadel, die om de weelderige vermaken der paleizen, rijkdom en oude fierheid op het spel zette, en het afnemen van ridderlijken geest door glansrijk vertoon zocht te verbloemen. Tot in het bespottelijke ging de zucht naar avonturen, zoo plastisch door Cervante's *Don Quixotte* aan de kaak gesteld.

Weelde van het B. hof.

Aan het hof trad de zedeloosheid schaamteloos op, en ging van de hoogere klassen op het volk over. Tornooien en feesten verdrongen daar elkander, en met wat luister werden zij gehouden! Bij gelegenheid o. a. van PHILIPS' huwelijk met ISABELLA VAN PORTUGAL, koelden (1) drie fonteinen voor het paleis geplaatst, acht dagen lang den dorst der Bruggenaars met Bourgogne, Malvezy- en Muskaatwijnen. Op het geloftefeest te *Rijssel*, bewonderde men (2) aan den feestdisch eene kerk met klokken en orgel, een schip met zeilen, waarlangs matrozen opklommen, eene pastei waarin 28 muzikanten speelden, een kasteel met torens en grachten, enz.

Na den slag van *Granson* (3), vonden de Zwitsers meer dan 400 stukken zwaar geschut, 400 tenten van fluweel en zijde met goud gestikt, een leuningstoel van massief goud, allerlei meubels en wapens met diamanten bezet, den bekenden grooten diamant «*le Sancy*», 300 zilveren tafelserviesen, geheele kisten vol goudlaken, brabantsche kanten en tapijten van Atrecht, de nog rijkere kapel des hertogs, en eindelijk de krijgskas, zoo goed voorzien, dat men met volle hoeden den inhoud aan de soldaten uitdeelde.

Letterkunde. Sch. Kunsten.

4) PHILIPS was de *Mecenas* van zijn tijd. Kunsten en wetenschappen bevorderde hij op allerlei wijzen. Aan zijn

---

(1) Barante. Histoire des ducs de Bourgogne, t. 4. p. 291.
(2) Barante, t. 4. p. 11.
(3) Barante, t. 8. p. 220—226.

hof leefde JAN VAN EYCK, die door 't gebruik der olieverf en door den achtergrond des tafereels met vergezichten te versieren, aan de schilderkunst den grootsten dienst bewees. Ook ROGER VAN DER WEIJDEN en HANS MEMLINC, een Duitscher (1), wrochten hunne meesterstukken in dit tijdvak, dat ons tevens de St.-Janskerk van den Bosch, de O. L. V. kerk te Antwerpen, de St.-Janskerk te Gouda met hare beroemde glazen, vele andere vermaarde gebouwen en ontelbare meesterstukken aller soort heeft nagelaten.

Voor de Nederlandsche letteren deed PHILIPS echter niets; de franciseerende invloed van het hof werkte integendeel verbasterend op de Nederlandsche letteren. (2.)

Onderwijs.

In 1460 stichtte GEERT GROOTE de scholen (3) van middelbaar onderwijs der *broeders des gemeenen levens*, die kosteloos onderwijs gaven, en zelfs de arme studenten van schoolbenoodigdheden voorzagen. De beroemde NICOLAAS VAN CUSA, RUDOLF AGRICOLA, THOMAS A KEMPIS, ERASMUS en ADRIAAN VI kwamen uit die scholen voort. HEGIUS, professor te *Deventer*, vereenvoudigde de methode van onderwijs, verbeterde of verbande de oude leerboeken, en nam de studie der klassieken tot kern van het onderwijs aan. (4).

Handel.

5) In de 15de eeuw bereikte de HANSA haren hoogsten bloei; bijna alle Nederlandsche steden, aan waterwegen gelegen, maakten er deel van. Van Sept. 1441 tot Mei 1447 betaalden de Hollanders alleen aan rechten voor de in *Dantzig* gekochte waren, 120 millioen daalders. (5).

Evenzeer bloeide de nijverheid, vooral in *Vlaanderen* en *Brabant* voort.

---

(1) Zie: Janssen I, 164 in nota.

(2) Zie: Everts, Gesch. der Ned. letteren, bl. 115.

(3) Eenige jaren later telden die scholen in den Bosch 1200 leerlingen, te Alkmaar 900, Zwolle 1000 en Deventer 2200.

(4) Een dezer broeders, Jan Murmellius, in 1480 te Roermond geboren, gaf 24 leerboeken uit, die dra over geheel Europa verspreid, tot 't einde der vorige eeuw in Duitschland en Nederland in gebruik bleven.

(5) «Die Holländer entrichteten in Danzig von Sept. 1441 bis Mai 1447 mehr als 12 Millionen Thaler Pfundgeld, nach jetzigen Geldwerthe also etwa 120 mill. Thaler.» (Janssen I, 355.)

§ 26.

Het Oostenrijksche huis, 1482-1579. Philips de Schoone (1482-1506). Karels minderjarigheid (1506-15).

Verzet der Vlamingen tegen Maximiliaan.

Voogdijschap van Maximiliaan 1482-93. 1) De Gentenaars, door volksmenners opgehitst, door *Brugge* en *Yperen* ondersteund, verzetten zich tegen Maximiliaan's voogdijschap, en weigerden drie jaren lang den jongen prins Philips en diens zuster uit te leveren. Maximiliaan zelf, geruimen tijd gevangene der Bruggenaars, moest (16 Mei 1489) al wat de muiters eischten, onderteekenen, ofschoon zijn vader, Keizer Frederik IV, met een leger ter zijner bevrijding opdaagde. De aangegane belofte niet verplichtend achtend, liet hij aan zijn veldheer Albrecht van Saksen de taak over, de Vlamingen te tuchtigen (1490).

Einde der Hoeksche en Kab. twisten, 1492.

Hetzelfde jaar zag ook den ondergang der Hoekschen: door Albrecht uit *Utrecht*, en uit het door hem overrompelde *Rotterdam* verdreven, leden zij bij *Brouwershaven* eene volkomen nederlaag. Hun aanvoerder, Jonker

De «Jonker Frans-oorlog.»

Frans van Brederode, stierf aan zijne wonden, en zijn opvolger, Jan van Naaldwijk, moest de stad *Sluis*, hun laatste toevluchtsoord, in 1492 aan Albrecht overgeven. Middelerwijl duurde de oorlog (1) met *Frankrijk* voort, en woedde in *N.-Holland* de opstand van het hongerend

Kaas- en Broodvolk.

Kaas- en Broodvolk, dat, na *Alkmaar*, *Hoorn* en *Haarlem* geplunderd te hebben, door Albrecht van Saksen werd bedwongen.

2) Philips Zelfheerscher (1493-1506). Toen Maximiliaan in 1493 Keizer werd, erkenden alle gewesten den

Karel v. Egmond.

16-jarigen Philips, behalve *Gelre*. Hier trotste Karel van Egmond, zoon van den beruchten Adolf, Philips macht, op den moed zijner onderdanen en den steun van Frankrijk rekenend.

Huwelijk van Philips den Schoone.

In 1496 huwde Philips de Schoone met Joanna (later *de krankzinnige* genaamd), dochter van Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië, wier staten ze erfde,

Gevolg.

(1) Verdrag van Senlis 1494. Artois en het Vrije Graafschap aan Maximiliaan teruggeschonken.

om het *Habsburgsche huis*, zoo machtig reeds door de *Bourgondische* nalatenschap, er mede te verrijken. De jeugdige vorst, die nu eene wereldheerschappij kon te gemoet zien, sloot in 1506 een wapenstilstand met KAREL VAN EGMOND, bezijdigde het door zijne moeder geschonken *groot privilegie*, en vertrok naar *Spanje*, waar hij nog in hetzelfde jaar overleed. Zijn dood, 1506.

3) KAREL'S MINDERJARIGHEID, 1506-1515. MAXIMILIAAN werd andermaal belast met de voogdij over zijn kleinzoon KAREL, in 1500 te Gent geboren. Hij benoemde tot landvoogdes der Nederlanden zijne talentvolle dochter MARGARETHA VAN OOSTENRIJK, tot KAREL's gouverneur WILLEM VAN CROY, heer van *Chièvres*, en tot zijn onderwijzer ADRIAAN BOEIJENS van *Utrecht*, een Leuvensch hoogleeraar, later *Paus* ADRIAAN VI. EVERHARD VAN DER MARK, «het groote everzwijn der Ardennen», KAREL VAN EGMOND, en de immer vijandig gezinde Franschen bemoeielijkten MARGARETHA's taak. Margaretha landvoogdes. Karel's V leermeesters. Margaretha's vijanden

De Gelderschen werden door een verdrag (1513) voor eenigen tijd in toom gehouden, de Franschen te *Guinegate* (1513) door MAXIMILIAAN, aan het hoofd der troepen van zijn bondgenoot HENDRIK VIII VAN ENGELAND, geslagen. Twee jaren later reeds werd de 15-jarige KAREL rijp geacht voor het bestuur, omstreeks denzelfden tijd, dat zijn groote tegenstander FRANS I, in Frankrijk aan LODEWIJK XII opgevolgd, en de beruchte MAARTEN LUTHER op het tooneel traden.

§ 27.

Karel V, Zelfheerscher, 1515-1555.

1) Den jongen vorst, dien men gewoonlijk, naar zijn keizerstitel, KAREL V (Charles-Quint) noemt, ofschoon hij in de Nederlanden de II^de^, in Spanje de I^ste^ van dien naam was, viel in weinige jaren eene, na KAREL DEN GROOTE, in Europa ongekende macht ten deel.

In 1515 aanvaardde hij het bestuur der *Nederlanden;* het volgend jaar, door den dood van zijn grootvader FERDINAND VAN ARRAGON, dat van *Spanje* waartoe *Napels*, *Sicilië Sardinië* en het leenheerschap over *Milaan* behoorden, en waarbij COLUMBUS een geheel werelddeel ge- Macht van Karel V.

voegd had; in 1519 werd hij keizer, en kwam in bezit der rijke *Oostenrijksche erflanden*, welke hij echter zijnen broeder FERDINAND afstond.

De last eener kroon is zwaar. Wat dan zoovele kronen op één zoo jeugdig hoofd in de moeielijkste omstandigheden....!

Karel V. En toch was de edele jongeling voor zijne taak berekend: zijn scherpe blik wist mannen (1) te vinden, die hem den last des bestuurs konden verlichten en hem, waar het noodig was, waardig wisten te vervangen. Hij zelf, ongemeen begaafd (2) en ijverig, boezemde door zijn statig uiterlijk en ridderlijken moed, ontzag, door een open toegankelijk karakter, liefde in. Te betreuren blijft het, dat hij somwijlen met de rechten zijner onderdanen, met die der Kerk (3) en der zedelijkheid wat lichtvaardigomsprong.

Karel's doel. 2) KAREL streefde er naar, in zijne staten het absoluut vorstengezag nog hechter te grondvesten; in de Nederlandsche gewesten meer eenheid te brengen; zijne landen tegen Franschen, Turken en Hervorming ongedeerd te bewaren.

Moeilijkheden. Moeielijke taak voorzeker, den aanvallen van het sterke *Frankrijk* en der machtige *Turken* te weerstaan, in *Spanje* en in de *Nederlanden* de woelige gemeenten, in *Duitschland* de helft der rijksvorsten in toom te houden!

Oorlogen met Frankrijk. FRANS I, die naar de keizerskroon gedongen had, bleef na KAREL's verkiezing, zijn vijand, maakte zich meester van *Milaan*, doch verloor (1525) bij *Pavia* slag en vrijheid tevens. De keizer deed hem het volgend jaar het vernederend verdrag van *Madrid* onderteekenen, waaraan zich FRANS, na zijne invrijheidstelling, zoolang niet stoorde, totdat (1529) de hem gunstige vrede van Kamerijk (paix des dames) (4) tot stand kwam.

In een nieuwen oorlog met *Frankrijk*, sneuvelde voor *St.-Dizier* (1544) de keizerlijke veldheer RENÉ VAN ORANJE, die aan zijn jongen neef, WILLEM VAN NASSAU, zijne erfenis en den titel van Prins van Oranje naliet. In het-

(1) Perrenot de Granville vader en zoon, enz.
(2) Hij sprak vloeiend vijf talen.
(3) Zie Janssen III, 601.
(4) De onderhandelingen werden gevoerd tusschen Louise van Savoie, 's konings moeder, en 's keizers tante Margaretha v. Oostenrijk.

zelfde jaar nog werd de vrede van *Crespy* gesloten: KAREL zag af van zijne aanspraken op het hertogdom *Bourgondië*, FRANS I van de suzereine rechten op *Vlaanderen* en *Artois*.

3) Zocht HENDRIK II, opvolger van FRANS I, bondgenoten tegen KAREL bij de Duitsche Protestanten, zijn vader «le roi très chrétien», «le dernier chevalier», had er hem het voorbeeld van gegeven, door voortdurend te heulen met de TURKEN, die in 1522 *Rhodus* namen, tweemaal tot voor *Weenen* doordrongen, onder de gebroeders BARBAROSSA (1) Tunis veroverden en de kusten van *Sicilië*, *Italië* en *Spanje* onveilig maakten. Oorlogen met de Turken.

Onder bevel van KAREL V en van den Genuees ANDREAS DORIA, nam de Spaansche vloot, door Nederlandsche schepen versterkt, in 1525 *Goëletta* en *Tunis* in, en verloste 20,000 Christen slaven.

Een tweede tocht tegen de *Barbarijnen* mislukte.

4) Ondertusschen had LUTHER's opstand tegen de Kerk, een opstand tegen de wereldlijke macht en de verdeeling van *Duitschland* in twee kampen ten gevolge gehad. Verschillende Duitsche vorsten, welke tot de nieuwe leer waren toegetreden, hadden onderling (1530) te *Smalcalden* en later met de Franschen, tegen KAREL verbonden gesloten. Tegen de Protestanten.

Wel behaalde ALVA's krijgstalent op het *Smalcaldisch* verbond eene schitterende overwinning bij *Mühlberg* (1547), doch door de kerkregeling, «Interim» genaamd, een halven, zwakken maatregel, die geene der partijen kon tevreden stellen, en door het verraad van MAURITS VAN SAKSEN, ging de vrucht dier overwinning verloren. (2)

5) VEREENIGING ALLER NED. GEWESTEN. Ook hier in de Nederlanden ontbrak het geenszins aan moeielijkheden, hoe groote opmerkzaamheid KAREL ons land ook wijdde, hoe groot de volksgunst was, welke hij genoot. KAREL VAN GELDER bleef altijd vijandig, schond alle overeenkomsten met den keizer en sloot verbonden met het buiten- Karel v. Egmond.

(1) Zooveel als vazallen des Sultans.

(2) De Protestantsche vorsten Maurits van Saksen, Willem van Hessen en J. Albr. van Mecklenburg, sloten in 1551 een verbond met Hendrik II tegen den Keizer en vonden goed «in dieser Urkunde deutscher Schande und deutschen Selbstverrathes, dass der König

land en de *Friesche* zeeroovers «Groote Pier» en «Groote Weerd», die de *Zuiderzee* onveilig maakten, terwijl zijn beruchte veldheer Maarten van Rossum met de *«zwarte bende»* voortdurend invallen deed in de naburige gewesten. Door die woestelingen in het nauw gebracht, zag zich de toenmalige bisschop van *Utrecht*, Hendrik van Beieren, gedwongen zijn wereldlijk gezag aan den Habsburger over te geven. (1528).

Karel V wint Utrecht, 1528.

Friesland 1515.

Friesland, dat door Maximiliaan aan zijn veldheer Albrecht van Saksen was verpand, werd door diens zoon Joris, in 1515, voor 350,000 fl. aan Karel V afgestaan. De hardnekkige Gelderschman bleef niettemin zijne aanspraken op *Friesland* en *Groningen* volhouden tot 1536. Van dit jaar af kwam Karel V eerst in het rustig bezit van *Friesland*, *Drenthe* en *Groningen* met *Ommelanden*. Twee jaren later stierf de onrustige Karel van Egmond, zijne kroon en zijne veete aan zijn bloedverwant Willem van Gulick nalatend.

Gelre 1543. vrede van Venlo.

Toen Maarten van Rossum in 1542 een strooptocht tot voor de poorten van *Leuven*, en het volgend jaar in *'t Sticht* gehouden had, kwam de keizer met een sterk leger naar *Gelre*, en noodzaakte Willem van Gulick den vermaarden vrede van *Venlo* en den afstand van *Gelderland* te onderteekenen, waardoor (12 September 1543) de vereeniging aller Nederlandsche gewesten een voldongen feit werd.

Bourgondische cirkel 1548.

De nu vereenigde gewesten met *Artois*, *Franche-Comté* en *W.-Vlaanderen*, die *Fransche leenen* geweest waren, stelde Karel in 1548, door de *Transactie van Augsburg*, als *Bourgondischen cirkel* onder de hoede van het *Duitsche rijk*, onthief ze echter van de keizerlijke rechtspraak, en verklaarde ze door zijne *Pragmatieke Sanctie* (1) (1549) onverdeelbaar. Hierdoor werden de *Nederlanden* eene zuiver *Habsburgsche bezitting*, onafhankelijk van *Duitschland*, behalve hun aandeel in de rijkslasten, die weldra ook niet meer uitbetaald werden.

Heinrich II sich der deutschen Städte Cammerich, Toul, Metz, Verdun und andere mehr bemächtigt; und dass der König *ein Feuer in den Niederlanden* entzünde. (Janssen III, 642.)

(1) Vorstelijk besluit in zake van erfopvolging.

6) In 1531 had KAREL V zijne schrandere zuster MARIA (1) tot landvoogdes der Nederlanden, ter vervanging zijner moei MARGARETHA, benoemd, en haar drie *collaterale raden* ter zijde gesteld, eene inrichting die meer eenheid bracht in 's lands bestuur. In elk der verschillende gewesten stelde hij stadhouders aan, om, als zijne plaatsvervangers, bij zijne afwezigheid, de souvereine macht uit te oefenen. Centralisatie.

KAREL's gedurige oorlogen hadden den Nederlanders ontzaglijke sommen gelds gekost, welke de staten, hoezeer het hun ook griefde, immer den geachten vorst hadden ingewilligd. De stad *Gent* alleen toonde zich in 1536 weigerachtig, sloeg (1539) tot open verzet over, doch waagde het niet aan KAREL zelven weerstand te bieden. Alle privilegiën der stad werden opgeheven, de belhamels opgehangen, en ter voorkoming van nieuwe onlusten onder zijne woelzieke stadgenooten, deed de keizer te *Gent* een sterk slot bouwen. De zegepraal van het monarchaal beginsel over de volksregeering was nu beslissend. Opstand te Gent.

7) Krachtiger dan in *Duitschland* kon onze vorst in zijne erfstaten optreden tegen de dwaalleeringen, die ook in de Nederlanden binnendrongen. Na LUTHER te *Worms* veroordeeld en in den rijksban gedaan te hebben, vaardigde hij hier een eerste, later herhaaldelijk verscherpt dekreet tegen de verspreiders der Luthersche leerstellingen uit, en benoemde twee inquisiteurs om onderzoek te doen naar de overtreding van gemelde plakkaten. ADRIAAN VI gaf den inquisiteurs buitengewone volmachten. Plakkaten tegen

De sekte der Herdoopers, die zich niet alleen in *Munster* (2) maar ook binnen *Amsterdam* en andere steden uit geestdrijverij tot de ergerlijkste buitensporigheden liet opruien, troffen KAREL's plakkaten vooral: honderden hunner boetten als gewone misdadigers hun dwazen euvelmoed op schavot of brandstapel.

8) Aldus had KAREL V zoowel in het binnen- als in het buitenland 40 jaren lang, zonder verpoozing, met groote

(1) Weduwe van den koning van Hongarije.

(2) Jan Mathijszoon en Jan van Leiden 1535. De Wederdoopers niet te verwisselen met de vreedzame Mennonieten of Doopsgezinden.

moeielijkheden te kampen, totdat hij worstelensmoe, en door de jicht half verlamd, het grootmoedig plan opvatte vrijwillig zijne kronen neer te leggen. In eene plechtige vergadering der Staten-generaal te *Brussel* in 1555, stond hij de kroon der *Nederlanden* aan zijn zoon PHILIPS II af; in 1556 schonk hij hem die van *Spanje*, en zond in 1558 de keizerlijke insigniën aan zijn broeder FERDINAND (1).

Karel's afdanking.

Zijn dood 1558.

De eens zoo machtige keizer trok zich nu terug, om zijne laatste levensdagen in stille afzondering te kunnen doorbrengen, in een klooster te *Yuste* in *Estramadura*, waar hij den 21ⁿ September 1558 stierf, door alle Nederlanders oprecht betreurd. KAREL DE GROOTE was de eerste Duitsche keizer, door den Paus gekroond, KAREL V de laatste. Verdient hij den naam van «den groote» niet, zeker wordt deze titel aan anderen gegeven, die hem minder verdienen dan hij.

§ 28.

Overgangstijdperk van de Middeleeuwen tot de nieuwe geschiedenis.

1) Regeeringsvorm.

1) Niets stond meer, na de tuchtiging der *Gentenaars*, het absoluut vorstengezag in den weg. KAREL V, een Nederlander niet alleen door geboorte, maar ook door karakter en omgang, schonk zijn vertrouwen vooral aan Nederlanders, en de Nederlanders in 't algemeen beantwoordden er aan, door in de generale en gewestelijke staten altijd 's vorsten beden goed te keuren, hoe lastig hun dit mocht vallen, hoezeer ze ook, tegen KAREL's zienswijze in, aan den regel vasthielden, dat er geen overstemming mocht plaats hebben.

Collaterale raden.

Om meer gelijkvormigheid te brengen in 't bestuur, had KAREL, zoo als wij zagen, de *Collaterale raden: staatsraad, raad van financiën* en *geheimen raad* ingesteld.

De staatsraad uit de hooge waardigheidsbekleeders in den lande saâmgesteld, zou zich onledig houden met de algemeene staatsaangelegenheden, zooals de benoeming tot voorname ambten, 't beslissen over vrede en oorlog, en

(1) Stamvader van den jongeren tak van het Habsburgsche huis.

't sluiten van verdragen. De geheime raad was met de politie en justitie, met het ontwerpen en uitvaardigen van nieuwe wetten en decreten belast. Behalve deze raden ontstond de *Consulte* (3 leden) zonder dewelke de landvoogdes niets mocht doen. Tot stadhouders of gouverneurs der provincies werden aanzienlijke edellieden benoemd.

2) Zooals in den regeeringsvorm had er ook op het einde der 15de eeuw, eene omwenteling plaats op het gebied van wetenschap en kunst, de *renaissance* (1). De geestdrift voor den schoonen vorm der oude Grieken en Romeinen deed den *nieuwen* Humanisten de degelijke doch ruwe scholastiek verachten, en al te vaak gedachten aan vorm opofferen. Wat geen heidensch kleed droeg heette barbaarsch, zelfs de prachtige gothieke kerken en de heerlijk geïllustreerde perkamenten, waarop voorvaderlijke ridderromans geschreven waren. 2) Renaissance.

De scherpe pen van onzen begaafden doch egoïstischen landgenoot Erasmus (2) verdedigde een tijd lang Luther, den driesten hervormer tegen *„de monniken"* en berokkende hierdoor, zonder het echter te bedoelen, der Kerke veel nadeel. Bekend is het, hoe hij, tot helderder inzichten gekomen, met Luther zelven den spot dreef, zeggend; dat de *„hervorming"* even als alle andere comedies, uitliep op eene trouwpartij.

3) Wij noemden daar de hervorming, die groote beweging op kerkelijk gebied, onder Karel's regeering begonnen. Het hoofdpunt harer leer was de rechtvaardigmaking door het geloof alleen, en de nutteloosheid der goede werken ter zaligheid; zij stelde onbeperkte vrijheid van individueel onderzoek in de plaats van het gezag der Kerk, en deed uit den opstand tegen de Kerk eene staatkundige en maatschappelijke revolutie geboren worden, door een der drie standen, dien der geestelijkheid, althans in *Noord-Nederland*, uit 's lands staten te weren, en door verbeurdverklaring der kerkelijke goederen het eigendomsrecht op groote schaal te verplaatsen, of liever schande- 3) Hervorming?

(1) Zie Everts, bl. 137 en volgende.
(2) Een soort van Voltaire zijns tijds. «Lof der zotheid.»

lijk te miskennen. De eerbied voor het kerkelijk gezag ging te loor.

Hervorming was noodig — het concilie van *Trente* bracht ze aan — daar de kerkelijke tucht veel geleden, en een geest van wereldsche gezindheid aan «het zout der aarde», dat de menigte voor bederf moest bewaren, zijne kracht ontnomen had. De vier bisschoppen (1) der Nederlanden konden slechts een zeer onvolledig toezicht over hunne geestelijkheid houden. De fouten harer bedienaars weten sluwe volksmenners der Kerk zelve, en velen namen den opstand tegen haar, grootendeels uit onwetendheid, als eene hervorming aan. Daar de katholieke godsdienst staatsgodsdienst was, werd ketterij als politiek vergrijp aangezien en gestraft.

Karel V, doordrongen van de waarheid zijns geloofs, doordrongen van het eeuwig ware beginsel, dat der dwaling eigenlijk geen rechten toekomen, vervolgde in zijne landen de Protestanten, even als de Protestansche vorsten van *Duitschland*, steunende op den door hen uitgevonden stelregel «cujus regio, illius et religio», het met de Katholieken deden. Zijne strenge plakkaten en de strenge uitvoering ervan, waren geheel in den geest des tijds. Zij, die, op welke wijze ook, de ketterij verspreidden, en hunne dwaling niet wilden herroepen, of er in hervielen, werden als plichtig aan majesteitsschennis door de wereldlijke macht ter dood verwezen. De pauselijke of bisschoppelijke inquisiteurs onderzochten slechts, of de beschuldigde ketter was, al dan niet: maanden hem aan, zoo hij plichtig bevonden werd, zijne dwalingen te herroepen, en leverden hem, in geval van weigering, over aan den «wereldlijken arm», die de straf toepaste. De *Spaansche* inquisitie, eene half politieke instelling, heeft hier nooit bestaan; Karel V is een oogenblik van plan geweest ze hier in te voeren (2), Philips nooit.

Inquisitie.

Wetenschap. boekdrukkunst.

4) De studien, welke de uitvinding der boekdrukkunst

(1) Utrecht, Luik, Doornik en Kamerijk. — Een deel van N. O. Nederland stond onder jurisdictie van den Bisschop van Munster.

(2) «Je voulais y introduire l'inquisition espagnole.... Tous s'y opposèrent, disant qu'il n'y avait pas de Juifs parmi eux. (Brief van Karel V 29 Mei 1558.)

vergemakkelijkte (1440), werden hooger en hooger opgevoerd. Wij, Nederlanders, leverden meesters aan Europa in het latijn en de muziek (2) terwijl onze schoone nationale taal in Nederland zelf bijna geene beoefenaars meer vond. De Universiteit van Leuven bloeide, bleef der Kerke getrouw en leverde haar begaafde verdedigers. RUARD TAPPER, de zwaar belasterde kanselier der Universiteit, was een der bekwaamste tegenstanders der Hervorming.

Te *Antwerpen* werd onder KAREL's regeering de beroemde toren der O. L. V. kerk voltooid, bewijs genoeg, dat 't nog niet aan kunstzin faalde. Kunst.

5) In *Gent*, *Maastricht*, *Yperen* en *Leiden* waren laken en linnen nog altijd belangrijke artikelen van nijverheid. Zooals *Utrecht* om zijn fluweel, *Atrecht* om zijne kostbare tapijten, waren *Brussel* en *Mechelen* wereldberoemd door hunne kanten. Industrie.

Amsterdam begon in handel te wedijveren met *Antwerpen*, dat de plaats van *Brugge*, als eerste handelsstad van het Noordelijk Europa, had ingenomen. Graan uit de Oostzeelanden, haring (3) en gedroogde visch brachten onze schepen naar het zuiden, en kwamen uit *Cadix* en *Lissabon* met specerijen bevracht terug. Handel.

De ontdekking van *Amerika*, die den handel nieuwe, onuitputbare bronnen opende, is de vijfde der groote gebeurtenissen, die de regeering van PHILIPS I en zijn zoon KAREL als overgangstijdperk kenmerken. 5) Ontdekking v. Amerika, 1492.

§ 29.

Philips II (1555-1598).

1) Was KAREL V door geboorte en karakter een Nederlander, zijn zoon PHILIPS II, uit eene *Portugeesche* moeder te *Valadolid* geboren, in *Spanje* opgevoed, en met eene *Portugeesche* prinses gehuwd, was en bleef, in zeden Karakterschets van Philips II.

(1) De XVIe eeuw wordt het Nederlandsch tijdperk der muziek genoemd.

(2) Willem Beukelz. van Biervliet had (1397) het haringkaken verbeterd.

en gewoonten, een echt Spanjaard. Met de noodige gaven van geest en hart toegerust, om een uitmuntend vorst te worden, ontsierde stugheid zijne edelmoedigheid en ontaardde zijne politiek eovervoorzichtigheid in dubbelhartigheid, besluiteloosheid en achterdocht. Vergelijkt men hem met andere gekroonde hoofden van zijn tijd, dan, ofschoon niet onberispelijk van gedrag, overtrof hij allen, niet het minst de «Queen virgin» ELISABETH, in zedelijke deugden. (1). Snel inzicht van zaken, van moeilijkheden, snel beramen en uitvoeren van krachtige maatregelen, de hoofdzaak door persoonlijk optreden doorzetten en de bijzonderheden aan minderen overlaten, dit kenmerkt o. a. den grooten monarch. De onvermoeide werker PHILIPS, die zich met allerlei kleinigheden, tot in het kleingeestige toe, inliet, stond vaak besluiteloos, als een belangrijke maatregel spoed eischte. Hij begreep echter zijne roeping, en achtte het zijn plicht, de ketterij uit zijne landen te weren. In het volle bewustzijn zijner verantwoordelijkheid, bleef hij zijner taak ten einde toe getrouw. Getrouw ook aan het hem door zijn vader ingeprent beginsel van absoluut vorstengezag, schroomde hij niet, hoezeer ook bij hem alles aan zijn geweten en den godsdienst ondergeschikt scheen, den godsdienst somwijlen tot staatkundige doeleinden te misbruiken. (2).

Bisdommen.

2) Vóór zijn vertrek naar *Spanje*, hernieuwde de koning, zooals zijn plicht hem gebood, de plakkaten tegen de ketters en verhaastte, ten einde het zedenbederf tegen te gaan, de reeds lang beoogde oprichting van 14 nieuwe bisdommen, een dringend noodzakelijke maatregel, die in N.-Nederland helaas! niet ten uitvoer kon gebracht worden.

Marg. v. Parma landvoogdes. Leden der coll. raden.

Om het bestuur te regelen, benoemde hij, in de plaats van PHILIBERT VAN SAVOIE (opvolger van MARIA VAN OOSTENRIJK), tot algemeene landvoogdes zijne halfzuster MARGARETHA VAN PARMA, en tot leden van den raad van state VIGLIUS VAN AYTTA, een Fries; ANTHONIE PERRENOT DE

(1) Zie: H. J. Alard in de *Studien* XI bl. 368-380.

(2) De Minister Canovas del Castillo in de voorrede van Gaspar Muro's werk: «De prinses Eboli» zegt: «l'opposition de son temps a été envers Philippe II d'une prodigalité inouie de calomnies.»

GRANVELLE, een Bourgondiër, bisschop van *Atrecht;* graaf KAREL DE BERLAIMONT, president van den raad van financiën; WILLEM VAN NASSAU, prins van Oranje; Graaf LAMORAAL VAN EGMOND; PHILIPS VAN MONTMORENCY, graaf van HOORNE, en later den hertog van Aerschot, PHILIPS DE CROY. De consulta, die eigenlijk het roer van het bestuur in handen had, daar de landvoogdes zich naar haar moest voegen, maakten de drie eerstgenoemde leden van den staatsraad uit. Tot stadhouders werden aangesteld in *Vlaanderen* en *Artois* EGMOND; over *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* ORANJE; in *Overijsel*, *Groningen* en *Friesland* de graaf van AREMBERG; over *Doornik* HOORNE, enz. *Brabant* bleef onder het onmiddellijk bestuur der landvoogdes. Stadhouders.

3) Nuttig is 't de voornaamste der mannen van dit fel bewogen tijdvak nader te leeren kennen:

GRANVELLE, bisschop van *Atrecht*, een geleerd en scherpzinnig staatsman, voorstander van het absoluut vorstengezag, dat hij ter bestrijding der hervorming noodzakelijk oordeelde, was de vertrouweling des konings en der landvoogdes. Hij alleen was tegen ORANJE opgewassen. Granvelle.

VIGLIUS, voorzitter der consulta, was een uitstekend rechtsgeleerde en een nobel karakter. Viglius.

WILLEM VAN ORANJE, een Duitscher, in 1533 uit het huwelijk van WILLEM VAN NASSAU (1) met JULIANA VAN Willem v. Oranje.

(1) Ziehier de geslachtslijst van Willem van Nassau, Prins v. Oranje:

ENGELBRECHT I,
graaf van Nassau en Vianden, † 1442.

JAN, † 1475

ENGELBRECHT II, † 1506 — JAN, † 1516.

HENDRIK † 1538. — WILLEM DE OUDE † 1559.

erfgen. d. *Ned.* bezittingen, — erfgen. d. *Duitsche* bezittingen.

Claudine v. Châlons, zuster v. Philibert v. Oranje. × Juliana v. Stolberg.

RENÉ VAN CHALONS, stadh. v. Holland, enz. † 1544. laat zijne bezittingen na aan: WILLEM DE ZWIJGER, prins v. Oranje, enz.

Stolberg te *Dillenburg* geboren, bezat in de Nederlanden de *Baronie van Breda*. Hoog geschat en bevoordeeld door Karel V, werd de geniale «*Zwijger*», door heerschzucht misleid, Philips' gevaarlijkste vijand; gevaarlijk, omdat zijn hoogmoed geen gezag boven zich duldde, meer nog, wijl hij de geheime drijfveeren van 's menschen hart kennend en tot zijne plannen gebruikend, zich zelven in een nevel hulde voor weinige zijner tijdgenooten doorzichtbaar. Met niet minder standvastigheid dan sluwheid bediende zich de helderziende doch gewetenlooze staatsman van alle middelen om tot zijn doel, een troon, te geraken, offerde er vaderland en godsdienst (1) aan op, en bleef daarbij koelbloedig alsof hij slechts uit plichtbesef handelde (2).

Egmond. De rondborstige Egmond, in weerwil zijner krijgstalenten, bekrompen van doorzicht, in weerwil van zijn driftigen aard en fierheid, (3) weinig zelfstandig en een speelbal van Oranje en van den Calvinist de Backerzeele, stond om zijne ridderlijkheid en den roem zijner overwinningen op de Franschen, zeer hoog bij het volk in aanzien.

Hoorn. Middelmatigheid in alles kenmerkte Hoorn.

Karel van Berlaimont en zijne vier zonen waren toonbeelden van trouw.

4) Toen alles gereed was, om naar Spanje te vertrekken, beriep Philips het laatste kapittel der vliesridders en de generale staten te *Gent*.

Slag van St.-Quentin. De vorige landvoogd Philibert van Savoye en Egmond hadden de Franschen, door de overwinningen van *St-Quentin* en *Grevelingen*, tot den vrede van *Château-Cambresis* gedwongen.

Gelukkig tegen *Frankrijk*, zag Philips in zijne staten, op de vergadering te *Gent*, reeds de kiemen van ontevredenheid, van tegenstand, en had genoeg doorzicht dit

---

(1) Eerst Lutheraan, werd hij later Katholiek, vervolgens Libertijn en, toen de Calvinisten veld wonnen, Calvinist.

(2) Salustius teekende hem in Catilina (V): «Nobili genere natus, magna vi animi, sed ingenio malo pravoque; animus audax, subdolus, varius; cujus rei libet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus.»

(3) «Trop amoureux de fumée», zei Granvelle.

verzet aan ORANJE te wijten; «aan u, zei hij, aan u de schuld» en vertrok naar zijn vaderland, om *Nederland* nimmer weer te zien (25 Aug. 1559). (1)

§ 30.

Bestuur van Margaretha van Parma.

1) Nauwelijks was PHILIPS te *Vlissingen* ingescheept, of het verzet, dat zich reeds te *Gent* geopenbaard had, trad meer en meer aan den dag.

Welke waren de oorzaken van dit verzet, dat dra tot openlijken opstand, tot een langdurigen oorlog, tot splitsing van ons schoon vaderland voeren zou?

Als hoofdoorzaken kan men aangeven: de staatszucht des hoogen adels en inzonderheid van den ZWIJGER: gebrek aan hechte beginselen en fortuin bij den lagen adel, op de kloostergoederen belust; den nationalen afkeer tusschen den stuggen Spanjaard en den rondborstigen Nederlander, en eindelijk de Reformatie. Grondoorzaken der Ned. beroerten.

Hierbij kwam, dat 4000 spaansche soldaten, tegen zijne belofte door den koning hier gelaten, nog anderhalf jaar hun euvelmoed (2) ongehinderd konden bot vieren; dat het volk door herschenschimmen, als de invoering der spaansche inquisitie, door het overdrijven van het getal slachtoffers (3) der bestaande inquisitie en der plakkaten in gisting gebracht werd. (4).

---

(1) «No los Estados, mas vos, vos, vos.» Niet de staten, maar gij, gij, gij.

(2) Niet zelden tergde het volk de Spaansche soldaten.

(3) De protestantsche geschiedschrijver Brandt kan slechts 500 slachtoffers der inquisitie noemen van 1522-1555. Dat het getal slachtoffers van inquisitie en plakkaten door Oranje en Hugo de Groot aangegeven, ver overdreven is, blijkt ook klaar uit de weinige mededeelingen omtrent terechtstellingen aan Philips gedaan door Margaretha, die toch op dat punt, door hare brieven, Philips zoo nauwkeurig op de hoogte hield.

(4) Tegen den zin van Granvelle en Viglius, zette de Zwijger de openbaarmaking van Philips' brieven uit 't bosch van Sigovia over de handhaving der plakkaten door «pour creuser, zooals hij zeide, «un abîme d'impopularité entre la puissance Espagnole et les Pays-«Bas.» Het lukte hem en hij riep «quasi laetus, gloriabundusque» uit: «Nous verrons bientôt le commencement d'une belle tragédie.»

Van wie gingen die kunstgrepen uit? Van eenige leden des hoogeren adels, door de hervormden en de met schulden beladen leden des lageren adels naar krachten ondersteund. Ja, zelfs den zoo nuttigen maatregel van de oprichting der bisdommen gebruikte men tot opschudding des volks, wijl men het deed gelooven, dat die nieuwe kerkregeling ten doel had de spaansche inquisitie in te voeren en 's lands voorrechten schond. De schenking der nieuwe zetels aan doktors in de godgeleerdheid meest tot den derden stand behoorende, wekte nog meer den tegenstand des adels, gewoon die hooge posten door zijne jongere zonen te vervullen.

Godsdienstvervolging?

Te beweren, dat de Nederlandsche natie zou zijn opgestaan tegen Spanje, uit haat tegen de godsdienstvervolging, blijkt, behalve uit het voorgaande, ook hieruit eene dwaasheid te zijn, dat in de Generaalstaten van 1557 alle gewesten voor de repressiemaatregelen stemden, behalve Holland, hetwelk alleen de kerkelijke inquisitie (zonder de plakkaten) wenschte; dat, volgens Bilderdijk, in het begin der 17de eeuw, toen in het gewest Holland de Katholieken door de Protestanten verdrukt werden, de Roomschen nog 2/3 der aanzienlijke geslachten, 2/5 der burgerijen en 7/8 der plattelandsbevolking uitmaakten. De meerderheid der Katholieken werd door de onedelste middelen misleid. «Behalve de Staten van Holland en Zeeland, zoo schreef 13 Maart 1578, de Graaf Jan, Oranje's broeder, aan Willem van Hessen, heeft zich nog geen lid der Generaalstaten voor de «religie» verklaard»; en in April 1580 in een brief aan Ernst v. Schauenburg: «In deze provinciën is niets dan oorlog, groot wantrouwen, oneenigheid, verderf. Ik en mijn broeder Willem zijn geenen dag zeker van ons leven; wij worden zoo weinig ondersteund, dat ons dikwerf 't brood op tafel ontbreekt.» (Janssen, V, 5.)

Begin van verzet.

2) De hooge adel, welke eene oligarchie wenschte, keerde zich eerst tegen den staatsman, die zijnen plannen het meest in den weg stond, tegen hem, die de ziel was der consulta, en dus feitelijk het bestuur voerde, die niet schroomde den hoogen adel zijne meerderheid te doen gevoelen en hem in het begeven der ambten voorbijging,

tegen den «vreemdeling» GRANVELLE, sinds kort tot aartsbisschop van *Mechelen* en kardinaal benoemd.

ORANJE, EGMOND en HOORNE vorderden, in den raad van state, de bijeenroeping der generale staten, verzachting der plakkaten en verwijdering van GRANVELLE, dien men reeds door lasterlijke aantijgingen, door spotprenten en schotschriften in de oogen des volks verachtelijk had trachten te maken. Toen PHILIPS echter den getrouwen dienaar handhaafde, verlieten de heerschzuchtige heeren, als mokkende scholieren, de raadzaal, en ruiden in het geheim de landvoogdes tegen hem op. GRANVELLE moest nu (1564) aan het triumviraat de plaats inruimen.

Van verzachting der plakkaten, van samenkomst der generale staten kwam echter niets; en daar de hooge intriganten, vooral ORANJE, MARGARETHA's plaats, ja wellicht meer nog, begeerden, bleven zij bedekte plannen smeden. Door hunne voorrechten als vliesridders stout gemaakt, bedienden zij zich van hunnen invloed in hun stadhouderschap, om het gezag des konings te ondermijnen. Tegen zijnen uitdrukkelijken wil, lieten zij de «graspreeken» der hervormden toe, verzetten zich tegen de afkondiging der besluiten van het *Concilie van Trente*, gaven wenken van verzet aan den lageren adel, ja, zelfs stelden ORANJE en HOORNE op de bijeenkomsten te *Hoogstraten*, *Breda* en *Weert* voor, het heft der regeering in handen te nemen; een plan door EGMOND's verzet verijdeld. (1)

3) Die wenken aan den lageren adel bleven niet zonder gevolg: in November 1565 werd er in 't huis van Nicolaas de Hames te Brussel een verbond gesloten tusschen eenige leden van den lageren adel, met het doel elkander tegen plakkaten en inquisitie de behulpzame hand te bieden. In dit beruchte «*Compromis*» door GILLES LE CLERCQ, secretaris van Lodewijk van Nassau, opgesteld, (2) en dra door 2000 edellieden onderteekend, beloofden de

Het compromis 1565.

(1) De graaf van Meghem steunde Egmond: «Quoi, zei hij, quelques vauriens dicteraient la loi! Si le roi m'écoutait, je leur raccourcirais la tête d'un pied.»

(2) Volgens getuigenis van Le Cocq de Neerijnen door Philips Marnix van St. Aldegonde.

deelnemers elkander onder eed, de inquisitie, «met alle goddelijke en menschelijke wetten in strijd», geheel uit te roeien en elkander tot dat doel met goed en bloed bij te staan. Zich op zulke wijze tegen eene bestaande staatsinrichting kanten, was opstand, was majesteitsschennis, waarop de doodstraf stond.

De loszinnige HENDRIK VAN BREDERODE en de fortuinzoeker LODEWIJK VAN NASSAU, ORANJE's broeder, gingen als hoofden des adelverbonds, tot hetzelfde einde verbintenissen aan met COLIGNY, aanvoerder der Fransche Hugenoten, en met Duitsche vorsten, en stonden de eersten in de gelederen der 225 «schooiers» (1) die het waagden openlijk in een verzoekschrift, door WILLEM VAN ORANJE opgesteld, samenroeping der Generale Staten en schorsing van plakkaten en inquisitie van de landvoogdes te vorderen (5 April 1566.). Het gevolg hiervan was, dat in den raad van state besloten werd, MONTIGNY, broeder van HOORN, en den markgraaf van BERGEN naar *Spanje* te zenden, ten einde PHILIPS van den stand der zaken te onderrichten, en dat er een ontwerp van matiging «*moderatie*» der plakkaten gemaakt werd; toegevendheid door de compromismannen op schandelijke wijze misbruikt. Men strooide namelijk uit, dat de moderatie volkomen vrijheid van godsdienst toestond. Toen dit bleek niet het geval te zijn, noemde het bedrogen volk de moderatie «moorderatie».

Verzoekschrift 1566.

Moderatie.

4) Op de bescherming van den adel, hun te *St-Truijen* toegezegd, betrouwend, preekten CALVIJN's volgelingen niet alleen in het veld (hagepreeken) maar zelfs in de steden; ook onder de calvinistische kooplieden werd er tegen inquisitie en plakkaten een verbond gesloten, en de consistoriën (2), van dag tot dag driester, beraamden het weldoordachte plan, de zaken door een stouten wandalentrek, den *beeldstorm*, tot het uiterst te drijven. PHILIPS schreef ondertusschen brieven, en beraadslaagde: «deliberante Roma perit Saguntum.» (3). Van den 10den tot 30sten Au-

Beeldstorm 1566.

(1) «Ce ne sont que des gueux» zou Barlaymont der landvoogdes, toen de edelen voor haar verschenen, gezegd hebben.

(2) Raden van predikanten en ouderlingen der hervormde gemeente.

(3) «Terwijl de Romeinen beraadslagen, gaat Saguntum verloren.»

gustus 1566, schonden benden van in- en buitenlandsch janhagel schier alle kerken van ons land, verbraken beelden en monumenten, en bedreven de afschuwelijkste heiligschennissen. Alleen in de kathedraal te *Antwerpen* werd er voor millioenen door een klein getal onverlaten verbrijzeld. ORANJE, markgraaf van *Antwerpen*,, in de stad aanwezig, liet alles oogluikend gebeuren, ofschoon hij het gemakkelijk had kunnen beletten. (1).

MARGARETHA was radeloos. «Je me mange le coeur; schreef zij aan PHILIPS, Sire, vous êtes trahi. Les traîtres sont le prince d'Orange, les comtes d'Egmond, de Horn et de Hoogstraten.» Zonder geld, met weinig troepen, stond ze tegen overmoedige sektarissen, op de leden van het compromis, den hoogen adel en de hulp uit het buitenland rekenende. (2).

ORANJE, wien dit oogenblik voor den opstand gunstig toescheen, las, vooral om EGMOND tot het opvatten der wapenen te overreden, op eene bijeenkomst te *Dendermonde*, valsche stukken voor, nagebootste brieven van ALBA aan ALAVA, den Spaanschen gezant te *Parijs*, waarin de adel met PHILIPS' wraak bedreigd werd EGMOND bleef trouw.

Opstand der hervormden.

Nu handelden de sektarissen alleen. Duur kwam hun euvelmoed hun te staan. Het verraste *Valencijn* werd door NOIRCARMES hernomen, en eene bende van 4000 Geuzen te *Austerweel* bij *Antwerpen*, door 800 man van Philips DE LANNOY, heer van BEAUVOIR geslagen. De oproerlingen deinsden allerwege.

Onderdrukt.

5) Bemoedigd door die overwinningen vergde MARGARETHA van alle hooge waardigheidsbekleeders des lands

---

(1) Men leze in de «Studien» Oranje's plakkaat ten gunste der Inquisitie van 3 Januari 1566 (XXVII deel); zijne encycliek van 22 April 1566, gebeden tegen de ketterij voorschrijvende (jaargang 1884); zijne deemoedige brieven aan den Paus van 12 Mei en 8 Juni 1566 (13de jaargang, 2de deel), en men beoordeele den man.

(2) In een brief van Lod. van Nassau van 18 Aug. 1566: «Mon frère, le Prince d'Orange traite avec le colonel Georges Van Holl, qui de concert avec l'électeur de Saxe recrute des reîtres en Allemagne. Les levées se font au nom du prince d'Orange et de la noblesse des Pays-Bas. (Zie: Les Huguenots et les Gueux door Kervijn de Lettenhove, I, 353 en 354.)

een nieuwen eed van getrouwheid aan den koning. Oranje weigerde hem.

Gevolgen des beeldstorms.

Aan vele katholieken had de beeldstorm de oogen geopend en eene scheuring in het compromis te weeg gebracht. De hooge adel had door een nieuwen eed den koning trouw gezworen. Den sektarissen zonk de moed in de schoenen. Velen verlieten het land. De Zwijger volgde hen weldra. Maximiliaan Hennin, graaf van Boussu, trad als gouverneur in zijne plaats. Er heerschte weer rust, eene rust die den storm voorafgaat.

§ 31.

Alba's bewind 1567-1572.

1) «Liever duizendmaal sterven», had Philips in Egmond's tegenwoordigheid eens gezegd, «dan ketterij in mijne landen te gedoogen.» Bij het vernemen van den beeldstorm ontstak hij in woede, en zwoer den woestelingen hun euveldaden duur betaald te zetten. (1). Om de Nederlanden te straffen koos hij van zijne veldheeren den knapsten uit, Don Alvarez de Toledo, hertog van Alba, eene strenge soldatennatuur, wien majesteitsschennis tegen God of koning als de afschuwelijkste aller misdaden gold.

Alba.

Ware Philips zelf overgekomen, zooals hij meermalen beloofde, had hij, na de hoofden des oproers gestraft te hebben, eene algemeene amnestie verleend, waarschijnlijk zouden de Nederlanden voor hem behouden gebleven zijn.

Aan het hoofd van een leger van 14000 uitgelezene Spaansche en Italiaansche krijgslieden, dra door Duitsche huurlingen versterkt, kwam Alba (20 Juni 1567) in ons land, met het doel, niet slechts de beeldstormers en opstandelingen streng te tuchtigen, maar ook alle privilegiën van gewesten en steden op te heffen, van de Neder-

Alba's doel.

(1) Viglius en Granvelle maanden tot toegevendheid. «Sire, schreef de laatste, la voie de la clémence est la plus sûre. Répandre le sang de ses sujets, c'est s'affaiblir soi-même. Il faut savoir beaucoup pardonner, et les services rendus autrefois doivent plus peser dans la balance qu'un moment d'erreur.

landsche gewesten één Nederland te maken, zoo gedwee voor den absoluten wil des vorsten als Spanje zelf. Daar hij van eene volmacht voorzien was, die der landvoogdes slechts een schijngezag overliet, vroeg MARGARETHA haar ontslag en vertrok, «laissant grande réputation de sa vertu et un regret de son partement» (Renon de France.) Marg. vertrekt.

2) Een groot aantal edelen en honderden burgers, de graven van EGMOND en HOORN zelven, werden op bevel van den nieuwen landvoogd in hechtenis genomen, om voor eene buitengewone rechtbank, *raad der beroerten*, te recht te staan. Raad van beroerten.

«*Dass dieser Rath die ganz verdiente und selbst gebundene Ruthe für den früheren Muthwillen war, darf man einem Niederländer freilich nicht sagen*». (1) Dat zulk een raad opgericht, en menig privilegie, o. a. dat der Vliesridders, van door vliesridders slechts gevonnisd te worden, door hem miskend werd, was in de 16de eeuw niets buitengewoons. «*Man bedenke, wie in diesem besonderen Falle, wo sich Majestätsverbrecher und Hochverräther hinter den formellen Rechten der Provinzen sicher verstecken wollten, die Spanier sich zu besonderer Achtung derselben aufgefordert fühlen konnten*». (2)

Behalve den zwakken DEL RIO en VARGAS, dien PHILIPS uit den kerker bevrijdde om hier rechter te zijn, waren de leden van den raad Nederlanders. ALBA was voorzitter en sprak de vonnissen uit, meer gewicht hechtend aan de zienswijze van den wreeden VARGAS dan aan die der overige leden. VARGAS' handelwijze is te laken, doch «*auch auf ihn*, zegt LEO, *wie auf alle gegen die Revolution thätigen Spanier, hat die giftigste Verleumdung ihren Geifer ausgespritzt*» (3). De hardvochtigheid van VARGAS, de onverantwoordelijke lichtvaardigheid, met Bloedraad?

(1) De protestantsche geschiedschrijver Leo. Niederländische Geschichte. 2de Bd. bl. 497.

(2) Leo, 2de bd. bl. 501. Ook Bakhuizen van den Brink zegt: «Na uitspattingen, zooals de beeldstorm moest de justitie het zwaard gebruiken, en men kan er niet aan twijfelen, dat de bestraffing geringer was dan de misdaad, dat 't getal veroordeelden veel kleiner was dan dat der schuldigen.»

(3) Leo, 2de bd. bl. 498.

welke tal van doodvonnissen gestreken werden, de achteloosheid voor de rechten van derde personen op de verbeurdverklaarde bezittingen der veroordeelden, wekten verbittering en verontwaardiging, en deden aan die rechtbank, als instelling niet te laken, den naam van «*bloedraad*» geven. (1).

Het getal der veroordeelden bedroeg van 6000 tot 8000; volgens getuigenis van de Staten-Generaal aan den hertog van ANJOU 8000; volgens eene aan ALBA vijandige memorie, in de Spaansche Archieven gevonden, 6000.

Boschgeuzen. Vele gedaagden verschenen niet, en gaven met een tal bandieten vereenigd, onder den naam van BOSCHGEUZEN, ALBA de handen vol werk.

3) Op de verbittering des volks, op het geld der consistoriën en de uitwerking zijner «justificatie» bouwend, achtte de Zwijger den tijd gekomen om met geweld de Spanjaarden van hier te kunnen verjagen.

Hij gaf voor, niet tegen den koning, maar tegen den dwingeland ALBA, «die 's konings bevelen miskende» naar de wapenen te grijpen. Volgens afspraak, zou de Hugenoot COCQUEVILLE in *Artesië*, JAN DE VILLERS in *Gelre*, LODEWIJK VAN NASSAU in *Groningen*, de ZWIJGER zelf met een grooter leger in het land van *Luik* en *Brabant* vallen. Gelukkiger dan COCQUEVILLE en VILLERS, slaagde LODEWIJK er in den graaf van AREMBERG bij *Heiligerlee* te verslaan (1568). AREMBERG sneuvelde.

Invallen der opstandelingen.

Slag v. Heiligerlee 1568.

4) Alvorens den vreemden indringeling te verjagen, wilde ALBA de hoofden zien vallen van twee voorname mannen, die hij beiden, helaas, als vijanden zijns konings beschouwde, van EGMOND en HOORNE. Zij werden (5 Juni) te *Brussel* onthoofd.

Onthoofding van Egmond en Hoorn 1568.

Gruwzame moord.....!?? Den vader van elf kinderen, den gevierden held, die de slagen van *St-Quentin* en *Grevelingen* voor zijnen meester gewonnen had, den te weinig scherpzienden ridder, door ORANJE en LODEWIJK VAN NASSAU een oogenblik verleid, doch altijd getrouw aan de grootste nationale instelling, (2) den katholieken gods-

(1) Zie, Nuijens: 8ste deel bl. 58.

(2) «Le maintien de la religion romaine était au XVIe siècle, un

dienst, en van November 1566 af, onwankelbaar ook in 's konings trouw, den edelmoedigen graaf, die weinige uren voor zijn dood nog in een brief (1) aan Philips van zijne goede meening ten opzichte van God en koning een doorslaand bewijs gaf, Egmond te doen onthoofden! Eene grove politieke fout was 't, eene daad van onverantwoordelijke ondankbaarheid; een gerechtelijke moord echter niet, wijl de graaf, stadhouder van *Vlaanderen* voor een koning, die zich tot hoofddoel stelde de ketterij uit zijne staten te bannen, aan ketters verlof had gegeven op verscheidene plaatsen, o. a. te Gent, bedehuizen op te richten, zelfs op plaatsen, waar tot nu toe niet gepredikt was. Dit, zoowel als de oppositie tegen 's konings bestuur, werd toen als majesteitsschennis aangezien, en in zake van majesteitsschennis, zoo meenden Philips en Alba, vervielen alle privilegiën. (2).

« Het Romeinsche recht (3), dat tot grondslag van de jurisprudentie dier tijden diende, gaf hun genoegzamen grond tot die meening.» (4). Hoorne, blijkens zijn testament in 't katholiek geloof gestorven, maar destijds wel-

---

des privilèges les mieux établis des anciennes provinces belgiques » (Groen van Prinsterer, « Archives. » I, 166.)

(1) Sire, ik heb heden avond het vonnis vernomen dat het uwe Majesteit behaagd heeft over mij uit te spreken. Hoewel het nooit mijne meening is geweest, iets tegen den persoon of den dienst uwer Majesteit te ondernemen, noch tegen onzen waarachtigen alouden godsdienst, wil ik toch geduldig dragen, wat het den goeden God behaagt mij toe te zenden. Zoo ik gedurende deze beroerten iets mocht gedaan of toegelaten hebben, dat hiermede niet scheen overeen te komen, dan is het geschied met eene ware en goede meening voor den dienst van God en uwe Majesteit en door den nooddrang der omstandigheden. Daarom bid ik Uwe Majesteit het mij te vergeven en medelijden te hebben met mijne arme vrouw, en kinderen en dienaren, ter herinnering mijner vroegere diensten. In deze hoop ga ik mij thans aan Gods genade aanbevelen.

Uit Brussel.

Gereed om te sterven.

Lamoraal van Egmond.

(2) Zie, Kervijn I, 396, 398, 403, 406 en 407.
(3) Nuijens, Nederl. beroerten.
(4) De internis non curat Praetor.

licht een bedekte aanhanger der sektarissen, die in zijn stadhouderschap *Doornik* hun toestond drie bedehuizen te bouwen, en beelden uit de katholieke kerken tot fondamenten te gebruiken, was meer plichtig en verdient overigens minder sympathie.

EGMOND's terechtstelling had zelfs ALBA tranen uit de oogen geperst. Paus Greg. XIII smeekte Philips in een brief aan Egmond's weduwe en kinderen hunne goederen terug te schenken, wat dan ook gebeurde. De Markies van BERGEN ontsnapte door eene doodelijke ziekte aan de koord van den beul, die MONTIGNY (1) in de gevangenis van Simancas wurgde.

Slag v. Jemgum. Nadat ALBA LODEWIJK VAN NASSAU te *Jemgum* volkomen geslagen had, kwam hij naar het Zuiden terug om de troepen van den Zwijger het hoofd te bieden. Het gelukte hem de achterhoede van 's prinsen leger te overvallen (12 Oct. 1568). Geldgebrek deed het overige. ORANJE moest zijn leger afdanken.

Oranje moet zijn leger afdanken.

5) Aan zijn plan, deze gewesten tot een enkelen staat om te scheppen en het gezag te centraliseeren, kon ALBA nu de hand gaan leggen. Op zijn last maakten VIGLIUS en eenige andere rechtsgeleerden een algemeen strafwetboek «*crimineele ordonnantiën*» genoemd, dat als een meesterstuk van wetgeving beschouwd wordt.

Crimineele ordinantiën.

Nieuwe oorz. van beroerten. Doch de heffing der belasting van den honderdsten penning aller eigendommen, van den 10den penning voor den verkoop van roerende, en van den 20sten aller onroerende goederen door den kooper te betalen, belgde uitermate ons handeldrijvend volk, reeds door EGMOND's terechtstelling, door de gestrengheid van den raad van beroerte en de oprichting van ALBA's trotsch standbeeld te *Antwerpen* verbitterd, en maakte de kloof tusschen Spanjaarden en Nederlanders, zoowel katholieken als nieuwgezinden, dieper en dieper. Van het innen dier belasting kwam niets.

ALBA had het land betrekkelijk rustig gevonden: bij zijne komst was de groote massa der natie koningsgezind.

(1) Volgens Cabrera, zou Montigny in misdadige betrekking hebben gestaan met den zwakhoofd Don Carlos, Philips' zoon.

Toen hij naar *Spanje* terugkeerde, had de ontevredenheid de meeste harten gewonnen en overal nieuwe brandstoffen voor het oproer opeengestapeld.

De algemeene amnestie in 1570 geschonken, miste op de gramme gemoederen hare uitwerking. Uit het buitenland hield de Zwijger door talrijke handlangers de gisting gaande, en zocht door zijne broeders de vorsten van Frankrijk en Duitschland ter begunstiging zijner plannen over te halen. LODEWIJK VAN NASSAU vocht met de Hugenoten te Montcontour en vluchtte dan naar La Rochelle om in naam van den prins van ORANJE, den buit door de Watergeuzen aangebracht, te verkoopen. Den 14 Juli 1571 vinden wij LODEWIJK te *Lumigny* om met KAREL IX een inval in België te beramen, en wat later te Fontainebleau, waar hij aan KAREL IX voorstelde de Nederlanden tusschen Frankrijk, Engeland en Duitschland te verdeelen. Duitschland zou Brabant, Gelder en Luxemburg onder den prins van ORANJE als keurvorst krijgen. Na lange onderhandelingen beloofde KAREL IX, tegen afstand der Z.-Ned. gewesten, aan den prins de souvereiniteit over Holland, Zeeland en Utrecht. (1) Amnestie.

6) Vasten voet in Holland verschaften hem, door de inname van den *Briel* (1572), de WATERGEUZEN, die even als de Boschgeuzen, uit het schuim der bevolking, uit vogelvrij verklaarde Calvinisten en avonturiers bestaande, onder TRESLON en WILLEM DE LA MARCK, graaf van LUMMEN of LUMEY, een afstammeling van het «EVERZWIJN DER ARDENNEN», op zee van roof leefden. Inname van den Briel 1572. Watergeuzen.

Aan die zeeroovers had ORANJE patent gegeven om in zijnen naam «zeeoorlog» te voeren. Dezen grondleggers nu der Nederlandsche vrijheid, uit de Engelsche havens door Elisabeth verwijderd, gelukte het bij toeval den *Briel* te overrompelen *«in naam des konings en des prinsen van Oranje»*. Te vergeefs spande de stadhouder BOUSSU alle krachten in om de stad te hernemen. De bezettingen der Hollandsche steden werden dra naar het Zuiden beroepen, om aan het Hugenotenleger van LODEWIJK VAN NASSAU, die *Bergen* (24 Mei 1572) verrast had, weerstand te bieden,

(1) Zie Kervijns «Les Huguenots et les Gueux», II, 311, 312.

Gevolg.

De inneming van den *Briel* had tot gevolg, dat de misnoegde steden van *Holland* en *Zeeland*, *Amsterdam* en *Middelburg* uitgezonderd, de gedunde garnizoenen verjoegen en bezetting van den prins innamen. Hun voorbeeld werd dra door de meeste steden van *Utrecht*, *Friesland* en *Gelderland* gevolgd.

Woorden en daden.

Tegen ALBA's dwingelandij, zoo beweerden de hoofden des opstands, had men de wapenen opgevat; het geloof zou vrij zijn; «*in naam des konings*» namen de prinsgezinden de steden des konings, doch overal schonden zij «*de satisfacties*» (1), overal bleek uit hunne daden zonneklaar het Calvinistisch en revolutionnaire karakter der omwenteling: «*de strijd voor de privilegiën* begon met de *verkrachting der privilegiën*»; er werd gebeeldstormd, en met het goud der kerken ORANJE's schatkist gevuld; op bevel van LUMEY werden de R. K. priesters verjaagd of gedood (Martelaars van Gorkum). Niettemin liet ORANJE LUMEY als zijn plaatsvervanger in Z.-Holland, totdat hij den geleerden priester MUSIUS, tegen 's prinsen bevel, had doen folteren en dooden.

Nieuwe krijgstocht v. Oranje mislukt.

7) Tegen *Bergen* wendde ALBA al zijne krachten. Maar ook de Zwijger was niet onledig gebleven. Met een leger van 16,000 Duitsche huurlingen drong hij over *Roermond* (2) in *Brabant*, tot kort bij de belegerde stad door, doch

Bergen valt.

werd, door JULIAAN ROMERO 's nachts overvallen, geducht bij *Harmignies* geslagen. De *Bartholomeusnacht* verhinderde verdere hulp uit Frankrijk. *Bergen* kapituleerde. Het garnizoen moest den duren eed zweren, niet meer tegen den koning van Spanje te strijden. Vreeselijk woedde ALBA's

Mechelen geplunderd.

toorn tegen het ongelukkige *Mechelen*, dat den vijand zijne poorten geopend had, door driedaagsche plundering, met moorden en heiligschennis gepaard.

Eer ALBA's benden naar het *Noorden* optrokken, om het verlorene te herwinnen, was de Zwijger er op be-

(1) De satisfactie of verdrag van overgaaf van Dordrecht o. a. behelsde: «Dat belangende het punt van de religie, d'exercitie van de Catholycke Religie zoude onderhouden worden, zonder eenighe verhinderninghe, letsel of injurie.»

(2) Oranjes krijgsvolk vermoordde er een aantal geestelijken in de kerk van het huidige Seminarie, tegen den wil des veldheers.

dacht geweest, in het gewonnen gebied het bestuur te regelen. Hij, vroeger stadhouder van *Holland* en *Zeeland*, nu in oorlog met zijn vorst, had eigenmachtig zijne stadhouders aangesteld, Lumey in *Zuid-* en den wreeden Dirk Sonoy, een man uit het land van *Kleef*, in *Noord-Holland*. Stadhouders van Oranje.

Den 19den Juli 1572 werden de Staten van Holland, op verlangen des prinsen, te *Dordrecht* saamgeroepen, waarop Ph. Marnix van St.-Aldegonde, Oranje's gevolmachtigde, twee afgevaardigden des adels en twaalf der opgestane steden, den Zwijger als wettigen stadhouder over *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* erkenden, en hem 100,000 kronen uit het goud- en zilverwerk der kerken saamgebracht, tot het voortzetten van den oorlog inwilligden. Huichelend bleef men nog Philips als vorst erkennen en den Katholieken, echt machiavellistisch, vrijheid van godsdienst voorspiegelen. Vergad. der staten v. Holland te Dordrecht.

8) Dapper was het Spaansche leger, het dapperste van Europa; dit bewees de tocht van Mondragon door het water naar *Zuid-Beveland*; maar wreedheid ontsierde zijne heldendaden. Onder Don Frederik de Toledo, Alba's zoon, trok het in November 1572 ter herovering van Holland op. *Zutphen* werd stormenderhand ingenomen en onderging het lot van *Mechelen*. Nog gruwzamer gingen de Spanjaarden te werk in *Naarden*, uit welke stad een schot op den onderhandelaar Boussu gelost was. Wanhopig verdedigde zich zeven maanden lang *Haarlem's* bezetting, door de burgerij (Kenau Hasselaar) krachtig ondersteund. Van weerskanten werden er gruwelen gepleegd. Toen de uitgehongerde stad zich overgaf, werden de predikanten, de beeldstormers, de bevelhebber Ripperda en de soldaten van het garnizoen, die vroeger beloofd hadden tegen Philips niet meer de wapenen te dragen, ten getalle van 2300, over de kling gejaagd. Voor *Alkmaar* stieten de Spanjaarden het hoofd; en bijna terzelfder tijd werd Boussu op de hoogte van *Hoorn* door eene N.-Nederlandsche vloot onder Kornelis Dirkzoon geslagen en gevangen genomen. Mondragon. Krijgstocht in Holland. Zutphen genomen. Naarden. Haarlem. Alkmaar belegerd. Zeegevecht: Zuiderzee Boussu.

Zoo stonden de zaken, toen de strenge Alba (29 Nov. 1573) zijne waardigheid moest overgeven aan den zachteren Don Louis de Requésens.

§ 32.

Requésens' landvoogdij, 1573-76.

1) Philips kwam niet; Requésens kwam te laat. Alba door zijne te groote gestrengheid, door zijn trots, Oranje door den nationalen afkeer tegen Spanje en den godsdienstijver der hervormden te prikkelen, hadden de bevolking van haren koning vervreemd. Verschillende gewesten waren reeds verloren. Slechts op zijne Spaansche huurlingen kon de nieuwe landvoogd rekenen, en de oorlogszenuw, geld, het eenige middel om muiterij onder hen te voorkomen, ontbrak. Daarenboven mislukte zijn eerste onderneming, den heldhaftigen Mondragon in *Middelburg* te ontzetten. Zijne vloot werd bij *Roemerswale* door de Zeeuwen geslagen, en *Middelburg* bezweek. Requésens' onderbevelhebber Sancho d'Avila behaalde daartegen op de *Mookerheide* (12 April 1574) eene schitterende overwinning op de Duitsche huurbenden van Lodewijk en Hendrik van Nassau, wier lijken nooit teruggevonden werden.

Slag op de Mookerheide.

2) Valdez kon nu het, door 't aanrukken der Duitschers onderbroken, beleg van *Leiden*, hervatten. In die stad, van geen garnizoen en slechts karige levensmiddelen voorzien, behield de partij van verzet tot het uiterste, aan wier hoofd de onversaagde burgemeester van der Werff met den geleerden en krijgskundigen Jan Douza stond, de overhand. «*Al moest men den linkerarm van honger opeten, met den rechter zou men zich verdedigen*», tot dat de hulp, door Oranje toegezegd, aankwam. Men hield woord. Bijna de helft der uitgemergelde bevolking zonk in 't graf, eer Lodewijk van Boisot met zijne vloot over het overstroomde land de stad kon naderen en ontzetten. *Leiden's* dappere verdediger legde eenige dagen later zijne waardigheid neer, toen Oranje, de privilegiën der stad miskennend, de vroedschap eigenmachtig verminderde. «In naam des katholieken konings» stichtte de Zwijger hier eene kweekschool van Calvinistische predikanten, de Leidsche universiteit.

Beleg v. Leiden.

In naam des konings?.... Hij, die in hetzelfde jaar nog

«absolute macht, autoriteit en souverein bewind tot directie van 's lands zaken» hem door de Staten van Holland en Zeeland aangeboden, aannam, en de vredesonderhandelingen, door den koning in Maart aangeknoopt, deed mislukken!

3) Vrijheid van godsdienst voor de Calvinisten, of geen vrede! Zoo schreeuwde men; terwijl de uitoefening van den katholieken godsdienst reeds sedert 1573 geschorst was, en Sonoy's bloedraad de gruwelen door de Spanjaarden gepleegd, ver overtrof. Van 1573 af verklaarde zich Willem van Oranje openlijk Calvinist. Eene verloopen non werd zijne gemalin in plaats van de Luthersche Anna van Saksen, die hij valschelijk bij den koning als katholiek had doen doorgaan en nu verstiet. (1). In de eerste Synode van Dordrecht werd de Calvinistische kerkregeling voorloopig vastgesteld.

Sonoy's bloedraad.

1ste Synode van Dordrecht 1575.

Den 29^{en} September 1575 volbracht de heldhaftige Mondragon met zijn voetvolk een tweeden tocht door de wateren, die *Philipsland* van *Duiveland* en *Schouwen* scheiden, midden door eene vijandelijke vloot, versloeg de Zeeuwen op laatstgenoemd eiland, en nam *Zierikzee*. Gedurende het beleg dier stad sterft de edele Requésens (5 Maart 1576).

Mondragon.

Dood van Requésens 1576.

4) Bestuur van den Staatsraad tot de komst van Don Juan, (5 Maart tot 4 Nov. 1576).

Het voornaamste staatslichaam, de Staatsraad, dat in naam van Philips, na Requésens' overlijden, de teugels des bewinds in handen genomen had, zag zich dra genoodzaakt aan Philips' soldaten den oorlog te verklaren. Wijl men hun de beloofde soldij niet uitbetaalde, sloegen eenige Spaansche regimenten op Schouwen aan het muiten, kozen zich «eletto's», verlieten het pas veroverde *Zierikzee*, en gingen *Aalst* met zijne rijke omstreken plunderen, zelfs de abdijen niet ontziende.

Muiten der Sp. troepen.

Waar heil gezocht tegen hun moedwil? In den Staatsraad werd besloten een Nederlandsch leger tegen de on-

Ned. leger tegen de muiters.

(1) Willem van Oranje is viermaal gehuwd geweest: 1) met Anna van Buren, wiens zoon Willem van Buren, door Alba naar Spanje gezonden, katholiek bleef. 2) Anna van Saksen, Maurits' moeder, verstooten. 3) Charlotte de Bourbon. 4) Louise de Coligny, moeder van Frederik Hendrik.

verlaten te werven. 't Was al koren op den molen van ORANJE, die meesterlijk van de omstandigheden partij wist te trekken. Hij liet door Glymes, bevelhebber der Staatsche troepen, den staatsraad gevangen nemen, en intrigeerde bij de staten der gewesten, om een bond tusschen de zuidelijke provinciën en Holland-Zeeland tegen den «vreemdeling» tot stand te brengen. Dit zou den opstandelingen de gewenschte verademing geven. Tegen den wil der stedelijke overheid zond hij OLIVIER VAN DEN TYMPEL met Calvinistische troepen naar *Gent*, en bewerkte de samenkomst der generale staten in die stad. Het bloedbad door het Spaansche garnizoen onder de muitende burgers van *Maastricht* aangericht, de plundering van *Antwerpen* (Spaansche furie), waar een aantal burgers door Spaansche regimenten vermoord werden, verhaastten de onderhandelingen, door gevolmachtigden des Prinsen, in naam van *Holland* en *Zeeland*, met *Utrecht* en de zuidelijke gewesten gevoerd.

Oproer te Maastricht.

Sp. furie te Antwerpen 1576.

5) Terwijl de staatsche kanonnen tegen het kasteel van *Gent* losbrandden, werd de vermaarde *Pacificatie van Gent* (8 Nov. 1576) gesloten. De twee partijen: 1) bleven den koning erkennen, doch erkenden tevens den PRINS VAN ORANJE als stadhouder van *Holland* en *Zeeland;* 2) verbonden zich om de Spaansche soldaten uit het land te jagen en de plakkaten tegen de ketterij te doen afschaffen; 3) erkenden de onschendbaarheid van den katholieken godsdienst, buiten *Holland* en *Zeeland*. Aan die *Gentsche bevrediging*, welke ze slechts als een middel om bondgenooten te verkrijgen beschouwde, stoorde de partij van ORANJE zich evenmin in het Z. als in het N. Wat hiervan het gevolg was, zullen we verder zien.

Gentsche bevrediging 8 Nov. 1576.

§ 33.

Don Juan van Oostenrijk landvoogd, 1576-78.

1) Op het oogenblik dat de Spaansche woestelingen *Antwerpen* plunderden, kwam de hun door PHILIPS gezonden veldheer, 's konings halfbroeder DON JUAN VAN OOSTENRIJK, in de Nederlanden aan.

Don Juan's karakter.

Opbruisend, maar openhartig en ridderlijk van karak-

ter, had «*de laatste kruisridder*», de overwinnaar van *Lepanto*, het stoute plan opgevat, de ongelukkige MARIA STUART uit den kerker te bevrijden en met haar ELISABETH's troon te bestijgen. Hij vermeende dit des te gemakkelijker te kunnen uitvoeren, doordien PHILIPS nu alle eischen der Nederlanders wilde inwilligen, slechts handhaving van zijn gezag en van den R. K. godsdienst vergend. «Doch hij werd door het tergend wantrouwen en de overdreven eischen der staten buiten zich zelven gebracht, en ORANJE ontzag niets om eene volledige en on herstelbare breuk met 's konings landvoogd te weeg te brengen», (1) door JUAN's bedoelingen verdacht te maken zoo bij de staten als bij het volk. (2). Om alle Nederlanders tegen den nieuwen landvoogd te verbinden, bewerkte hij de *Unie van Brussel* waardoor Protestanten en Katholieken der 17 Provinciën zich verbonden: de Spanjaarden uit het land te verdrijven, den R. K. godsdienst te handhaven (?), en de pacificatie, door de Calvinisten reeds op vele plaatsen geschonden, in eere te houden.

Doel.

Oranje intrigeert

Unie van Brussel 7 Jan. 1577.

Nog in dezelfde maand namen verschillende Hollandsche steden satisfactie (3) van Oranje aan, eene overeenkomst na korten tijd door de Calvinistische raddraaiers als niet bestaande beschouwd.

Satisfactie.

2) Ondanks 's prinsen tegenstreven, werd echter door bemiddeling van Keizer RUDOLF, een verdrag «*Eeuwig edict*» tusschen de Staten-generaal en DON JUAN, te *Marche* in *Luxemburg* gesloten, waardoor deze zich verbond de Spaansche troepen te doen vertrekken, de pacificatie van Gent aan te nemen, en de Staten-generaal saam te roe-

Eeuwig edict van Marche 7 April 1577.

(1) Groen van Prinsterer.

(2) Den 6 Mei 1576 werd een door Willem van Oranje en de staten van Holland en Zeeland onderteekend stuk den hertog van Alençon, broeder van Frankrijks koning aangeboden, waarin o. a.: «Que son altesse sera reçue comme comte de Hollande et de Zélande, et qu'on lui remettra les dits pays entre ses mains pour en jouir, les posséder et les gouverner comme les comtes l'ont fait de tout temps.» (Kervijn, IV, 53, 54.)

(3) Verdrag van overgaaf op voorwaarden van handhaving der voorrechten en van den godsdienst.

pen, mits men beloofde hem als stadhouder te erkennen, en den waren godsdienst te handhaven.

De Zwijger weigerde in naam van Holland en Zeeland het Edict aan te nemen, bleef intrigeeren, bleef «wind zaaien, om uit den storm ruimschoots te oogsten.»

Te *Madrid* zoowel als in *Nederland* miskend, zonder leger, in het revolutionnaire *Brussel* aan allerlei lagen en beleedigingen, ja, aan levensgevaar (1) blootgesteld — was het in zulk een toestand den landvoogd wel euvel te duiden dat hij, om in eigen veiligheid te voorzien, het kasteel van *Namen* verraste? Blinde hartstocht alleen kan de geheime lagen van den Zwijger billijken, en DON JUAN's daad van zelfverdediging, verraad noemen. Van uit zijn nieuw verblijf trad de landvoogd in onderhandelingen met de staten. ORANJE intrigeerde. De landvoogd bracht een verdrag tot stand; maar ORANJE's geheime invloed bewerkte, dat er slotbepalingen bijgevoegd werden, die, wijl zij JUAN's gezag vernietigden, en voor hem zeer grievende beleedigingen behelsden, door dezen niet konden aangenomen worden. Dus voortzetting van den burgeroorlog. Hij, die het wèl meende, werd tot vijand des vaderlands verklaard, de bewerker van het nieuwe bedrijf in «het schoon treurspel» daarentegen, zag zijn kuiperijen naar wensch geslaagd.

Verrassing van 't kasteel van Namen.

Oranje intrigeert

Het volk, altijd kind, liet zich door schijn begoochelen; en, als om de verwarring nog grooter te maken, bood de partij der Staten-generaal, nog niet één met die van ORANJE, en nog minder met de dweepzuchtige Calvinistische, de waardigheid van gouverneur-generaal der Nederlanden den aartshertog MATHIAS VAN OOSTENRIJK aan. In werkelijkheid was hij niet meer dan de griffier, een werktuig van hem, dien de staten (22 Oct. 1577) tot *Ruwaart van Brabant* en *luitenant-generaal* benoemden, van den sluwen Zwijger. Met den dag werd de partij des opstands machtiger, en vergde ze meer.

Mathias v. Oost. g. g.

3) In de *Unie van Brussel* had men de onschendbaarheid van den R. K. Godsdienst in 15 provinciën aange-

Nadere Unie van Br. Dec. 1577.

(1) Twee aanslagen op zijn leven door Bonnivet en Bellangreville en door Ratcliffe en Gray werden verijdeld.

nomen, met uitsluiting van andere; in de «*nadere Unie van Brussel*» verbonden zich Katholieken en Protestanten tegen Spanje onder belofte van verdraagzaamheid in zake van godsdienst, belofte, die reeds in 't volgend jaar door den *religievrede* (22 Juli 1578) tot wet zou verheven worden. Religievrede 1578.

Ziedaar dan de vrijheid van godsdienst, waarvoor men in het N., zoo het heette, gestreden had, door de Staten-generaal erkend!

Hoe werden de nadere unie en de religievrede toegepast? In Holland schonden de Calvinisten overal de satisfactiën der steden; de katholieke godsdienst werd verboden; kloosters en kerken werden geplunderd, en verbanning was het zachtste lot den geestelijken beschoren. Te Gent (ook in Brugge en Yperen) vierde een geringe minderheid van sektarissen onder Hembyze, Ryhove en den predikant Dathenus, op benden van protestantsche huurlingen steunend, harer dweepzucht ongehinderd den vrijen teugel. Jan van Nassau, 's prinsen broeder, door diens invloed tot stadhouder gekozen, handelde in Gelderland even willekeurig. Eene terugwerking kon niet uitblijven. Toepassing der verdragen.

4) Don Juan, onmachtig, moest dit alles laten gebeuren, totdat hem Alexander Farnese, prins van Parma (Margaretha's zoon), een nieuw leger in Januari 1578 toevoerde. Dank zijnen moed en Parma's krijgsbeleid behaalde hij dezelfde maand nog, eene glansrijke overwinning op de staatsche krijgsmacht te *Gembloux*, waarvoor echter de aanwinst van het trouweloos verraden *Amsterdam* (1578) de Staatschen schadeloos stelde. Den 26sten Mei werden de priesters en regeeringsleden dier stad met geweld op schepen, zonder roer of mast, geplaatst, en aan het goed geluk overgelaten, de kerken den R. K. ontnomen, hoewel de stad uitdrukkelijk bij de overgaaf bedongen had, dat de R. K. godsdienst alleen binnen hare veste zou geduld worden, en de staten van *Holland* (17 Dec. 1576) den Amsterdammers vrijheid van godsdienst beloofd hadden. (1) Slag van Gembloux 1578. Amsterdam neemt satisfactie.

(1) «Immers zijn (wij) wel tevreden u-lieden te laten de vrije dispositie op het stuk van de religie in den uwen... en te accordeeren volkomen macht en authoriteit.»

Dood van Don Juan 1578.

Kort na de overwinning stierf, door leed en zorgen (1) ondermijnd, de edele DON JUAN, aanstonds door ALEXANDER FARNESE in zijn ambt vervangen.

Jan Casimir.

Bijna tegelijkertijd kwam JAN CASIMIR, zoon van den keurvorst van de Paltz, door de Nederlandsche Calvinisten ter hulp geroepen, den verwarden toestand nog wanhopiger maken. Er waren nu drie landvoogden en een beschermer van 't «Calvinistisch Sion.» (2)

§ 34.

Bestuur van Alexander Farnese, van 1578 tot het jaar van de stichting der Republiek, 1588.

1) Behalve *Namen*, *Luxemburg* en een deel van *Brabant* stonden al de gewesten met het leger van JAN CASIMIR vijandig tegenover den nieuwen landvoogd, en het genie van den Zwijger leidde den opstand. Om de hopelooze zaak des konings te redden was er een groot veldheer en geslepen staatsman noodig, een man als PARMA was. Verbitterd over de gruwelen, door de Calvinisten onder HEMBYZE en RYHOVE te *Gent* en elders begaan, over het schenden aller verdragen, had zich met den aanvang van PARMA's bestuur eene nieuwe partij, die der «*Malcontenten*», gevormd. VALENTIN DE PARDIEU en EMM. DE LALAING, bevelhebbers van eenige Waalsche regimenten, waren er de hoofden van.

Parma.

Malcontenten.

Het duurde niet lang, of de staten van *Henegouwen*, *Doornikerland* en *Waalsch-Vlaanderen* weigerden gehoorzaamheid aan de Staten-generaal, en sloten onderling de

(1) «Si ma conscience et mon devoir ne m'arrêtaient, zoo schreef hij aan Philips, je me jetterais contre un mur ou je me précipiterais dans un abîme. Hélas! je suis comme quelqu'un qui a les mains coupées.» (Revue gen. Mars 1877, p. 378).

(2) Johan Casimir beschuldigde den prins van Oranje, zich nooit ernstig om de «religie» bekommerd te hebben en alleen erop bedacht te zijn «sich grosz und zum Herrn zu machen.» Den 5 April 1579 schreef hij aan zijne schoonmoeder Anna van Saksen: «Ich wolle mich diese Sommerzeit als der verlorene Sohn einstellen, dann ich habe mit den Schweinen nun genug gegessen.» (Janssen V, 5 en 6.)

De Engelsche diplomaat Davison schreef aan Joh. Casimir: «On ne voit dans vos actes que calamités, pilleries, sauvagerie et dévastation.» (Kervijn V, 286.)

Unie van Atrecht. Meesterlijk trok de bekwame PARMA van de ontevredenheid der Walen partij. Te gelijker tijd dat hij *Maastricht* met ijzeren arm omkneld hield, wist hij de Waalsche gewesten door zijne kunst van onderhandelen te winnen, en bracht ze door het verdrag van *Mont-Eloy* bij *Atrecht*, onder de gehoorzaamheid zijns konings terug. Unie van Atrecht 1579. Verdrag v. Mont-St. Eloy. 8 Ap. 1579.

2) Doch reeds was ook in het Noorden eene gewichtigere Unie door JAN VAN NASSAU (en Oranje?) tot stand gebracht, de *Unie van Utrecht*, tot welke in een kort tijdsbestek zeven noordelijke gewesten, *Holland*, *Zeeland*, *Utrecht*, *Gelderland*, *Friesland*, *Overijsel* en *Groningen* met *Gent*, *Antwerpen*, *Brussel* en *Mechelen* toetraden. Hierdoor was de nieuwe Nederlandsche staat feitelijk gegrondvest. Unie v. Utrecht. 23 Jan. 1579.

De hoofdbepalingen der zes-en-twintig artikelen dezer Unie luidden:

1°) De gewesten verbinden zich zóó vereenigd te blijven, alsof ze tegenover het buitenland maar één landschap vormden, met behoud echter van ieders bestaande rechten en privilegiën.

2°) Geen gewest, geene stad mag eenig verbond met den vreemde aangaan, zonder toestemming der bondgenooten.

3°) Eenstemmige bewilliging der gewesten wordt vereischt in zake van algemeene belastingen, van vrede of oorlog.

4°) «Ende so veel 't poinct van de religie aangaat, sullen hem die van Hollandt en Zeelant dragen naar haer lieder goetduncken, ende de andere provintiën van deser Unie sullen hem mogen reguleren na inhout van de religionsvrede dij de Erz Hertoge Mathias», d. i., zoodat niemand ter zake van den godsdienst vervolgd worde.

5°) Op gelijken voet belastingen met gemeen goedvinden.

6°) Ieder gewest is vrij in de keuze van een stadhouder.

7°) Bij geschillen wordt de uitspraak onderworpen aan den stadhouder.

Wapen der Unie: gouden leeuw op een rood veld, in den voorsten rechterpoot een zwaard, in den linker zeven saamgebonden pijlen houdend. Wapenspreuk: Eendracht maakt macht.» De leeuw droeg den vrijheidshoed op den kop, na den Westphaalsche vrede, eene gouden kroon.

Spaansch edelman

Graaf de Fuentes naar Parma

gezonden om ten af te zetten door

Philips II

Gevolgen dier Unies.

«Zooals de *Unie van Atrecht* een katholiek karakter droeg, zoo droeg de *Unie van Utrecht* een anti-katholiek karakter; gelijk de eerste in hare gevolgen leidde tot de verzoening der Waalsche gewesten met den koning van Spanje, zoo leidde de andere in hare gevolgen tot de afzwering van Philips II» (1), tot scheiding van het Spaansch-katholieke Zuid-Nederland van het calvinistisch-revolutionnaire Noorden.

Onderhandeling. te Keulen 1579.

Dat de *Unie van Utrecht* een anti-katholiek karakter droeg, en de opstand van nu af aan voor goed in een godsdienstoorlog ontaardde, bleek duidelijk uit de onderhandelingen, te *Keulen*, door 's Keizers bemiddeling, tusschen de gevolmachtigden des konings en der Staten-generaal aangeknoopt.

3) Verwijdering der Spaansche troepen, handhaving der privilegiën, nationale zelfstandigheid, vrijheid stond Philips toe: slechts erkenning van zijn gezag en handhaving van den R. K. Godsdienst bleef hij vorderen.

Mislukt.

Wijl de Staten-generaal, onder Oranje's invloed, vrijheid van den hervormden godsdienst in alle gewesten, en onderdrukking van den katholieken eeredienst in Holland en Zeeland vergden, kan men gerust beweren, dat het de Zwijger was, die de onderhandelingen weer deed mislukken.

Van lieverlede werden aan velen, ook buiten het Walenland, de oogen geopend. Streed men nog voor autonomie, voor voorrechten? — Philips had ze toegezegd. Waar de opstand zegevierde, werd daar niet het Calvinismus ingevoerd, en de R. K. Godsdienst gewelddadig, ten spijt der traktaten, onderdrukt?

Rennenberg-Groningen 1580.

Zoo oordeelde o. a. Georges de Lalaing, graaf van *Rennenberg*, door de Staten-generaal met het stadhouderschap over *Friesland* en *Groningen* belast. Wegens de voortdurende schending van de Pacificatie en den religievrede zich door geene verplichting meer gebonden achtend, bracht hij *Groningen* onder gehoorzaamheid van zijnen koning terug. (2). Dit wordt door velen verraad genoemd.

---

(1) Nuijens.

(2) Steenwijk door Jan van den Kornput tegen Rennenberg verdedigd. De dappere Verdugo volgde Rennenberg in 1581 op.

Doch wanneer de Zwijger, (18 Aug. 1578 en 9 Aug. 1580) steunend op de belofte van den laagsten der zonen van Catharina de Medicis, dat hem de souvereiniteit over *Holland*, *Zeeland* en *Utrecht* zal gelaten worden, Philips' erfrechten aan een Valois verkoopt, (1) dan wordt dit den «*Vader des Vaderlands*» niet als verraad verweten. Verdrag van Plessis les Tours 1580.

Den 29n December 1580 teekende de hertog van Alençon, broeder van Frankrijks koning, de volgende verklaring, «*reversaalbrief*» genoemd: «*Nous, Fransois, duc d'Anjou, en ratifiant la promesse, que nostre cher et bienaimé des Pruneaux a fait à mon cher cousin le prinse d'Orange le neufiesme d'aout dernier passé, prometons au dit sieur.... et en oultre nous acordons dès à sete heure que le dit sieur prinse et ses houers desandans e drouecte ligne demeurent prinses et seigneurs souverins de Holande et Zélande et Untrec.... comme aussi le dit prinse jure et promet de demeurer en bonne et ferme intelliganse, communication, amitié saincte et parfaite avecques nous, nous faire à toutes hocasions très-humble servisse et procurer an tout et partout l'advanseman de nostre grandeur par dessus toutes chozes.*» Reversaalbrief.

Philips voor wien die onderhandelingen geen geheim gebleven waren, besloot nu zijn recht van ban en vogelvrijverklaring op den meineedigen vazal toe te passen. «Wij Nederlanders, zegt de geleerde Fruyn, hebben het recht niet om het wapen, waarvan Philips zich bediende af te wijzen als een oneerlijk wapen, waarvan onze voorouders zich geschaamd zouden hebben gebruik te maken. De laatste graaf uit het Hollandsche huis, Jan I, heeft in een handvest van 1299 zich uitdrukkelijk het recht voorbehouden om er zich van te bedienen. In 1586 verklaarde de raad van State twee Engelsche officieren vogelvrij: «*Zoo is 't, dat wij raad van State gecommitteerd nevens zijn Excellentie met voorweten en advies van de Heeren Generale Staten verklaren met dezen Willem Stanley en Roeland York schelmen en verraders van H. M. de ko-* Vogelvrijverkl. van Oranje.

(1) Door het verdrag van Plessis les Tours. Oranje's rechterhand, Philips van Marnix, onderhandelde in zijn naam voor hem. Het bewijsstuk is onlangs gevonden. (Zie Kervijn, V, 580–600.

ningin van Engeland, van zijne Excellentie en van deze Vereenigde Provinciën en voor zulke als vijanden van God en de menschen, proscribeeren, abandonneeren en geven over mits dezen aan een iegelijk, wie zich bekloekt, dezelve twee principale hoofdverraders hetzij levend of dood te brengen. Voor dezen kloeken feit zal vergolden worden met de som van 3000 gulden; en zoo zulke persoon in eenige maniere te voren iets misdaan had, zal hem hetzelve gansch vergeven zijn.» (1).

Zijne apologie.

Op het banvonnis des konings antwoordde de Zwijger door zijne «*Apologie*» waarin hij meesterlijk zich zelven in de rol van engel, en PHILIPS in die van duivel handhaaft. (2). Daarenboven dreef hij in de Staten-generaal, waarin de *Walen* en het grootste gedeelte van *Brabant* niet meer vertegenwoordigd waren, door, dat ze «den dwingeland» PHILIPS als landsheer der Nederlanden afzwoeren, en alle ambtenaren van hun eed ontsloegen.

Philips afgezworen 26 Juli 1581.

Verdraagzaamheid?

Van dit oogenblik af drukte de Calvinistische tyrannie de katholieke bevolking in de groote *Vlaamsche steden*, en meer nog in *Holland* en *Zeeland*. Hier (in de andere N. gewesten wat later) werd door een dekreet van den 20 Dec. 1581, de uitoefening van den R. K. Godsdienst verboden, en de bijwoning der H. Mis zwaar beboet. De geestelijken werden gevangen genomen of verbannen, en in het geheim voorzagen slechts eenige moedige priesters nog zooveel mogelijk in de behoeften der zielen. De «vrome» JAN VAN NASSAU poogde met niet altijd eerlijke middelen de hervorming te Nijmegen, en in geheel Gelderland in te voeren. Moet het bevreemden, dat geloofsijver een JAUREGUI tot een aanslag op den vogelvrij verklaarden «*aartsketter*» aanzette? (Pater Timmermans — Zie Kervijn, VI, 299).

Oranje graaf van H. en Z. 14 Aug. 1582.

4) Eenige maanden na de plechtige inhuldiging van ANJOU als HERTOG VAN BRABANT, te *Antwerpen*, nam ORANJE de opdracht der grafelijke kroon van *Holland* en *Zeeland* aan onder voorwaarde, de privilegiën dier gewesten, en de christelijk gereformeerde religie te handhaven, een

(1) Zie hierover nog Kervijn, VI, 83—85.

(2) «Ediderunt novum dogma, fas esse fucis et mendaciis uti» Erasmi Epistolae p. 993.

staatsraad van twaalf personen, door de staten aangesteld, naast zich te dulden, en vrije bijeenkomst toe te staan aan de Staten-generaal, die zelven over belastingen, vrede en oorlog in het vervolg zouden beschikken.

Wat deden inmiddels PARMA en onze nieuwe Fransche «souverein»? Deze gevoelende, dat zijn gezag, door ORANJE en de staten gekortwiekt, een schijngezag was, trachtte door de (mislukte) overrompeling van *Antwerpen* aan zijnen titel eenige waarde bij te zetten; gene veroverde *Audenaerde*, een uitgangspunt ter verovering van alle Z.-Nederlandsche steden. (Zie Kervijn, VI, 365-369). Fransche furie. 1582.

Hoewel het heulen met Frankrijk aan ORANJE's populariteit in het Zuiden een gevoeligen slag had toegebracht, schreef hij toch nog (24 Juni 1584), dat hij, met het oog op de omstandigheden, alleen heil verwachtte van Frankrijk's koning. Doch de doodelijke wond, hem door den Bourgondiër BALTHAZAR GERARDS (1) in 't *St.-Aagtenklooster* te *Delft* sluikswijze toegebracht, verhinderde hem in de uitvoering van zijn plan, dat evenwel door zijn trouwen handlanger MARNIX na zijn dood vervolgd werd. «*On fermerait la bouche aux conseillers du roi de France*, schreef deze, *en donnant pleine mesure à sa majesté en lui offrant la possession entière de ces pays-bas, sans exception aucune*». «*Par ces discours*, zoo luidt het op eene andere plaats, *peut-on voir clairement, que l'offre a faire de toutes ces provinces en général à sa Majesté, pour être annexées toutes ensemble à la couronne de France, est profitable aux uns et aux autres..... Il semble que non seulement ne devons faire difficulté de passer plus outre à lui faire offres telles qui le puissent émouvoir, mais que mesmes nous en devons faire grande et prompte instance*». Voor het huis van ORANJE zal men van den koning een hertogdom of graafschap in zijn rijk vragen «*pour la récompenser de sa prétention de Hollande et de Zélande*». O Vaders des Vaderlands!! Oranje gedood 1548. Oranjes rechterhand Marnix.

5) Daar koning HENDRIK III de souvereiniteit na ANJOU's

(1) Zie Nuijens Ned. ber. 3de w. 2de D. bl. 219 en Kervijn. VI, (539-544). «Balthazar Gerards,» zegt Brandt, leed zijne straf met ongeloofelijke hardvochtigheid, zonder eenig geluid van weedom te slaan».

Veroveringen van Parma.

dood niet wilde aannemen, riepen de Staten, hiertoe genoodzaakt door PARMA's voortgang in het Zuiden, de hulp in van koningin ELISABETH van *Engeland*. FARNESE namelijk, had na de inname van *Maastricht* (1579), (1) in 1584 en 1585 *Gent*, *Brussel* en *Mechelen* tot overgave gedwongen, zoodat *Ostende*, *Sluis* en het machtige *Antwerpen* alleen nog in *België* den staten overbleven. Het

Beleg van Antwerpen.

beleg der laatste stad, met schier onoverkoombare moeielijkheden gepaard, verhoogde zeer FARNESE's krijgsroem. Vruchteloos stelde de garnizoens-kommandant HOHENLOHE alle pogingen in het werk om de nieuwe wallen, door 18000 Spanjaarden om de stad geslagen, te doorbreken; vruchteloos zond GIANIBELLI zijne branders tegen de brug, waarmede PARMA's genie de *Schelde* had versperd; vruchteloos poogden de ZEEUWEN den *Kauwensteynschen dijk* door te steken, om over het overstroomde land levensmiddelen aan te voeren. De burgemeester Philips Marnix van St. Aldegonde leverde de stad den vijand over. (2).

Inname 17 Aug. 1585.

De «koningin der Schelde» viel, en moest, als de andere genomen steden, berusten in 's landvoogds voorwaarden: herstel van den katholieken Godsdienst, en verwijdering van alle hervormden binnen de twee jaren. De scheiding van N. en Z. was hiermede een voldongen feit.

Leycester's komst, 1586.

6) Koningin ELISABETH, voor 't oogenblik nog beducht voor een oorlog met *Spanje*, durfde, evenmin als HENDRIK III, de haar door de staten aangeboden souvereiniteit aannemen.

Echter liet ze zich bewegen haren vertrouweling, ROBERT DUDLEY, graaf van *Leycester*, met 6000 man hulptroepen naar *Holland* te zenden, *Vlissingen*, *den Briel* en het fort *Rammekens* als onderpand vorderend. (3) Dezen «*nieuwen Gideon*» droegen de generale staten der N. gewesten de landvoogdij op, met dien verstande, dat de macht er aan verbonden, den naam van «*absoluut gezag*», haar door

Macht.

LEYCESTER gegeven, verdiende.

(1) Vele soldaten van het garnizoen en burgers sneuvelden in hun hardnekkigen strijd tegen Parma's troepen, doch de stad werd niet uitgemoord. Zie het « beleg van Maastricht » door H. Haakman en H. J. Allard.

(2) Zie hierover Kervijn, VI, 609-633.

(3) In 1616 kreeg de Republiek die drie plaatsen door Oldenbarneveld's beleid weer terug.

Zooveel macht in de handen van een vreemden hoveling verdroot vooral twee invloedrijke Hollanders, PAULUS BUYS, lid van den staatsraad, welken men ter voorlichting van LEYCESTER had opgericht, en den vastberaden advocaat van Holland, (zie § 36-2) JOHAN VAN OLDENBARNEVELD. Oldenbarneveld.
Deze werd de eigenlijke grondvester der beroemde republiek, en de stichter der staatsgezinde partij, die aan de staten van ieder gewest in 't bijzonder de souvereiniteit toekende (zie § 36.) Eenheid van gezag vroeg LEYCESTER; naar decentralisatie streefde OLDENBARNEVELD. Vóór LEYCESTER's komst had deze reeds bewerkt, dat de staten van *Holland* en *Zeeland* den jongen MAURITS VAN NASSAU als stadhouder dier gewesten benoemden, en hem den titel van «*geboren prins van Oranje*» gaven. Maurits stadh. van H. en Z.

7) De instelling van den raad van Financiën, (met den dweepzieken REINGOUD als schatbewaarder), waardoor hij verandering in de regeering bracht, en zijne bevoegdheid overschreed: het verbod door hem uitgevaardigd van met *Spanje* en de *Z.-Nederlanden* handel te drijven; het gegronde mistrouwen in de Engelsche politiek, door het verraderlijk overgeven van *Deventer* en eener schans bij *Zutphen* versterkt, waren zoovele redenen, waarom LEYCESTER's geringe populariteit geheel verloren ging, en het verzet tegen hem immer heviger werd. Oorzaken van Leycester's val.

Van eene tijdelijke afwezigheid des landvoogds maakten de staten van *Holland* en *Zeeland* gebruik, om MAURITS het gezag van stadhouder op te dragen, en hem als kapitein-generaal aan het hoofd der legermacht te plaatsen.

Weinig baatte den landvoogd de steun der Calvinistische Vlaamsche uitgewekenen, der predikanten, en der door hen tegen OLDENBARNEVELD van nu af aan reeds opgehitste mindere volksklasse. Hij vertrok in December 1587 naar Engeland, na den lande meer na- dan voordeel aangebracht te hebben. Zijn vertrek 1587.

Midden tusschen de klippen der baatzuchtige Engelsche politiek en inwendige verdeeldheid, had de schrandere OLDENBARNEVELD het staatsschip ongedeerd weten te sturen.

De strijd tegen LEYCESTER ontwikkelde den regeeringsvorm der republiek, wier vestiging dagteekent van zijn vertrek, 1588.

§ 35.

Van Leycester's vertrek tot het twaalfjarig bestand, 1609.

1) In 't eigenlijke jaar der stichting van de republiek (1588) bedreigde haar reeds het grootste gevaar van ondergang.

Parma staakte eensklaps den loop zijner overwinningen, door de inname van *Grave* en *Venlo* nog vermeerderd, om zijne dappere regimenten in *Duinkerken*, waar eene groote vloot hen opwachtte, bij een te trekken. Waarom?

De Armada 1588. Uit *Spanje* daagde eene *armada* op, 135 groote oorlogsschepen, 20,000 koppen sterk, eene «*onoverwinnelijke vloot*», door Philips bestemd om, met de troepen van Parma, den moord van Maria Stuart en de hulp aan de Nederlandsche opstandelingen verleend, op de trouwelooze Elisabeth te wreken. Veroverde de Armada *Engeland*, hoe zou de kleine republiek nog weerstand hebben kunnen bieden? Wat niemand echter verwacht had, gebeurde: terwijl een

Vernield. smaldeel der Nederlandsche vloot Parma te *Duinkerken* ingesloten hield, streden de logge Spaansche zeekasteelen onder den onervaren vlootvoogd Medina Sidonia telkens met nadeel tegen de kleine doch vlugge Engelsche en Hollandsche vaartuigen. Tot overmaat van ramp werd de *Armada* zoo door stormen geteisterd, dat slechts 53 gehavende galjoenen in Spanje terugkeerden.

2) Inmiddels had de stadhouder van *Holland* en *Zeeland*, Prins Maurits, den ouderdom van 21 jaren bereikt.

Oldenbarneveld. Terwijl de raadpensionaris van *Holland*, de verreweg machtigste provincie, door zijn invloed in dit gewest niet alleen, maar ook in de Staten-generaal, wier voorzitter hij was, als hoofd der in- en uitwendige politiek kon beschouwd worden, was Maurits het schild waarop 's vijands aanvallen stuitten, de degen, die nieuwe gewesten won.

Maurits. Sedert 1590 stadhouder van vijf gewesten en bevelhebber der land- en zeemacht, stelde de eerste dienaar der staten zich tot wit lauweren op het oorlogsveld te plukken, en den Spanjaard uit het land te jagen. Zijn neef Willem Lodewijk, stadhouder van *Friesland* en *Groningen*, een ervaren kapitein, stond hem wakker ter zijde.

Aan de snelheid van het vervoer zijner troepen over stroomen en kanalen, de vlugheid van beweging in den slag door splitsing der zware regimenten, de strenge krijgstucht en eene onovertreffelijke krijgstactiek, dankte MAURITS zijne overwinningen. Als veldheer.

Breda, *Deventer*, *Delfzijl*, *Hulst*, *Nijmegen*, *Koevorden*, *Geertruidenberg* en het belangrijke *Groningen* moesten zich van 1590-1594 aan hem overgeven. Ook in *Emden*, door EDZARD II, graaf van *Oost-Friesland*, bestuurd, legde hij een staatsch garnizoen (1). Verov. v. Breda enz. (turfschip).

3) PARMA had een hem waardigen tegenstander gevonden. Daarenboven ziekelijk, zag hij zich gedwongen de gedunde bezettingen der steden aan hun lot over te laten, wijl hij op last van PHILIPS met de beste helft zijner troepen tot hulp der Fransche LIGUÏSTEN tegen HENDRIK IV moest optrekken. Zijne verdiensten werden vergeten, zijne bedoelingen door den achterdochtigen koning miskend. Afmatting en droefheid verhaastten den loop der slepende ziekte, die den grooten man in 1592 te *Atrecht* ten grave voerde. Parma. Machteloos. Miskend. Sterft 1592.

Achtereenvolgens benoemde PHILIPS tot zijne opvolgers den graaf ERNEST VAN MANSVELD, den aartshertog ERNST VAN OOSTENRIJK, den graaf van FUENTES en eindelijk den aartshertog ALBERT VAN OOSTENRIJK, die met 's konings dochter, de Infante ISABELLA, huwde. ALBERT, een man van karakter en onkreukbare trouw, even ervaren in staatszaken als in krijgskunst, was zijner bekwame, deugdzame en manhafte gemalin waardig. Den aartshertogen stond PHILIPS de *Nederlanden* als bruidschat af, onder voorwaarde, dat, zoo ze kinderloos bleven, deze gewesten aan *Spanje* zouden terugvallen. Zijn opvolgers. De Ned. bruidschat der Aartsh, 1596.

De Nederlanden? Noord-Nederland, reeds van het Zuiden gescheiden, volhardde in zijn verzet, en volhardend bleef het geluk der Unie toelachen. Het door ORANJE zoo lang gewenschte verbond met *Frankrijk* en *Engeland* kwam tot stand; de inname en plundering van *Cadix* door eene *Hollandsch-Engelsche* vloot, en de door MAURITS' ruiters Verbonden met Fr. en Eng. 1596. Cadix geplunderd.

(1) O.-Friesland met Embden werd den 25 Mei 1744 na den geheimnisvollen dood van den laatsten Cirksena, door Frederik II van Pruisen in bezit genomen. (Zie O. Klopp's Friedrich II, 152-155.)

op VARAX behaalde zege bij *Turnhout* brachten den Spanjaarden gevoelige verliezen toe.

Zijn *Cadix* door de Hollanders verwoest!... Dien smaad moest PHILIPS, eens de machtigste vorst der aarde, nog verduren, alvorens door zijn heldhaftigen dood een half verbroken schepter zijnen zwakken zoon PHILIPS III in handen te laten.

4) Tot nu toe waren de Spanjaarden in geregelde gevechten onoverwonnen, en gold het als een waagstuk zich met hen te meten. In 1600 zonden de Staten-generaal MAURITS met een leger van 15000 man naar *Vlaanderen*, om *Duinkerken*, waaruit de vijand den Ned. handel groote schade toebracht, te belegeren. ALBERT trok hem te gemoet met 12000 Spanjaarden en Walen. Na hardnekkigen strijd behaalde MAURITS' leger, door zon en wind begunstigd, bij *Nieuwpoort*, eene schitterende overwinning.

Slag van Nieuwpoort 1600.

Over de voortzetting van den tocht naar *Duinkerken*, had er na den slag tusschen OLDEBARNEVELD en MAURITS eene woordenwisseling plaats, die waarschijnlijk de eerste oorzaak was van den twist tusschen die twee invloedrijke mannen, welke zulk een tragischen afloop hebben zou.

Beleg v. Ostende 1601.

De staatspartij bezat nog ééne stad in België, Ostende. Het gelukte in 1604 aan ALBERT's veldheer, den Genuees AMBROSIUS SPINOLA, een krijgsman tegen MAURITS opgewassen, na driejarig beleg, die vesting op den Engelschen (1) kommandant, FRANCIS VERE, te veroveren.

Inname 1604.

MAURITS nam van zijnen kant *Sluis* en *Grave*. Eene reeks van glansrijke wapenfeiten ter zee werd in 1606 door den roemvollen strijd van REINIER KLAASSENS bij *Kaap St-Vincent* (zijn dood), en de overwinning van JACOB v. HEEMSKERK in de baai van *Gibraltar*, geopend.

Rein. Klaassens dood 1606.

Zeesl.-Gibraltar J. v. Heemskerk.

5) Daar *Frankrijk* in 1598, en *Engeland*, na ELISABETH's dood in 1604 den vrede met *Spanje* gesloten hadden, zochten ook de staten, zoo niet den vrede, dan toch een wapenstilstand met den vijand te bewerken. Evenzeer verlangden de AARTSHERTOGEN naar verademing; en zoo

12jarig bestand 1609.

(1) Na Leycester's vertrek bleven de Engelsche hulptroepen nog geruimen tijd in ons land. Het beleg van Ostende kostte aan meer dan 100,000 man het leven.

kwam men te *Antwerpen* door bemiddeling van den Franschen gezant JEANNIN in 1609 tot een TWAALFJARIG BESTAND: *Spanje* zou voorloopig met de *Vereenigde provinciën* als met vrije staten handelen, en gedurende deze twaalf jaren zou iedere partij behouden, wat ze voor het oogenblik bezat.

§ 36.

Toestanden in de laatste helft der 16e eeuw.

Regeeringsvorm: 1) Na ORANJE's dood werd aan een Raad van state, met MAURITS aan het hoofd, het uitvoerend bewind toevertrouwd.

Onder LEYCESTER was deze, bij 's graven komst vernieuwde raad van weinig beteekenis. Na diens vertrek andermaal met de hooge leiding der staatsaangelegenheden belast, was hij toch op den duur niet opgewassen tegen den invloed der Staten-generaal, op wie allengs al zijne bedieningen overgingen, zoodat hem sinds 1593 niets overbleef dan het beheer der financiën en krijgsverrichtingen. Staatsraad.

De raad van state bestond uit de stadhouders der verschillende gewesten, en twaalf leden, ongelijk over de provinciën verdeeld. (Holland zond er drie). Men stemde er per hoofd. Eene rekenkamer stond hem ten dienste voor het financiewezen.

De bevoegdheid der generale en gewestelijke staten onder het Bourgondische en Habsburgsche vorstenhuis hebben wij op bl. 74 leeren kennen. Nu, nadat PHILIPS afgezworen, en ANJOU gestorven was, nadat HENDRIK III en ELISABETH de souvereiniteit geweigerd hadden, rees de vraag: Wie zal den souverein vervangen? Zij, — zoo oordeelden OLDENBARNEVELD en de pensionaris van *Gouda*, FRANS FRANCKEN, in hunne *deductie*, en na hen de staatsgezinde partij, — zij, uit wier handen de vorsten vroeger de souvereiniteit ontvingen, zij, die PHILIPS als souverein afzwoeren, de staten van iedere provincie in het bijzonder. Wie souverein?

Volgens deze doorgaans gevolgde meening vormden de zeven provinciën een statenbond van onafhankelijke gewesten, tegenover het buitenland vertegenwoordigd door de Staten-generaal, d. i. de gevolmachtigden der zeven provinciale staten, der zeven souvereinen.

2) Niet op dezelfde wijze was in de verschillende provinciën die souverein, of het lichaam der gewestelijke staten, saamgesteld: niet op dezelfde wijze werd er overal gestemd.

Gewestel staten.

In *Gelderland*, waar ridderschap en steden vertegenwoordigd waren, had ieder der drie kwartieren (1) eene stem, en de minderheid moest zich voegen naar de meerderheid. In de gewestelijke staten van Zeeland was de adel (door den «eersten edele») en de burgerij van zes steden vertegenwoordigd. In *Holland* werd de veelhoofdige souverein gekozen door de vroedschappen van achttien stemhebbende steden en door het lichaam der edelen. Ieder dier steden had ééne stem, dus achttien te zamen, de adel slechts ééne. De provinciale staten van *Holland* noemden zich *Edel Groot Mogende Heeren*. In *Groningen* hadden Stad en Ommelanden ieder ééne stem, in *Friesland* de vier kwartieren. Bij staking besliste de stadhouder. *Overijsel* had twee leden, adel en steden; *Utrecht* drie, de geëligeerden (protest. geestelijkheid) adel en burgerij.

Hoe saamgesteld?

Macht der stedel. regeeringen.

Natuurlijk, dat de vroedschappen, welke den souverein kozen, hem de hand niet vrij lieten, zijne stem van hunne meening afhankelijk maakten, en aldus zich zelven feitelijk de souvereiniteit toekenden. Van daar dat er éénstemmigheid vereischt werd, van daar dat er nooit eene eigenlijke beraadslaging plaats vond, wijl de stemming der afgevaardigden vóór of tegen eenig voorstel in de gewestelijke staten-vergadering, door de vroedschappen van te voren reeds bepaald was.

Eenstemmigheid

Pensionaris.

De afgevaardigden der steden werden altijd door eenen *pensionaris* vergezeld, die als raadsman en minister der stad optrad in aangelegenheden met generale, gewestelijke staten en andere steden.

Advok. van. Holl. of raadpens.

De vergadering der gewestelijke staten van *Holland* koos voor den tijd van vijf jaren den «*advokaat van Holland*», sinds Oldenbarneveld's dood bij voorkeur *raadpensionaris* genoemd, die de beraadslagingen leidde, en in naam van het gewest de briefwisseling met de gezanten der Republiek in het buitenland onderhield. Ook woonde hij de

(1) Het vierde kwartier of het *overkwartier* was Spaansch gebleven.

zittingen bij der gecommitteerde raden, (1) eene permanente commissie uit de gewestelijke staten gekozen, welke met hem hunne bevelen ten uitvoer moest brengen. Gecommitteerde raden.

3) Wij zagen, dat de stemmen in de gewestelijke staten afhingen van den wil der stedelijke vroedschappen; wij zullen verder zien, dat de stemmen in de Staten-generaal, alhoewel niet onmiddellijk, ook van haar afhankelijk waren.

Die vroedschappen werden in de steden uit eenige aristokratische burgerfamiliën gekozen, die in *Holland* vooral, sedert het einde der 16e eeuw, oligarchiën vormden. Hoe macht der Vroed. ontstaan?

Hoe ontstonden die oligarchiën? In 1581 namen de staten van *Holland* het besluit, dat in het vervolg gilden, schutterijen, de gewone burgerij in een woord, niet meer in stedelijke aangelegenheden geraadpleegd zou worden. Voegt hierbij, dat de katholieken, tot nog toe het grootste gedeelte der bevolking, uit alle betrekkingen geweerd werden, en het wordt duidelijk, dat de geheele regeering in de macht van eenige aanzienlijke familiën komen moest. In de andere provinciën volgde men dra het voorbeeld, door de Hollandsche steden gegeven. Buiten burgemeesters, schepenen en raad, had men in *Gelderland* en eenige andere gewesten nog de *gemeenslieden*, een lichaam, dat soms in gewichtige zaken werd geraadpleegd.

4) De zeven (2) gewestelijke statenvergaderingen, die zeven veelhoofdige souvereinen, vaardigden een onbepaald aantal leden af, om hen tegenover het buitenland te vertegenwoordigen, en de algemeene belangen der Unie te behartigen. Ieder gewest had op zijn beurt het voorzitterschap. Generale Staten. Hoe saamgesteld

Ieder gewest had slechts *één stem*, hoe groot ook het aantal afgevaardigden wezen mocht. De Staten-generaal heetten zich Hunne Hoog Mogenden. Ze hadden een griffier, en tot thesaurier-generaal een lid van den Raad van state, onder het toezicht van dezen raad, met het beheer der financiën van de Unie belast.

In gewichtige aangelegenheden. b. v. in zaken van vrede

---

(1) In Gelderland en Utrecht werd dit lichaam het collegie van gedeputeerde staten genoemd.

(2) Drenthe werd in de generale staten niet vertegenwoordigd, wijl 't kort na 't sluiten der Unie een tijd lang Spaansch gebied bleef.

of oorlog, van algemeene belasting, werd er éénstemmigheid vereischt, en de stemmen der afgevaardigden hingen dan af van den wil der gewestelijke staten, of liever der stedelijke vroedschappen. Kwam er een belangrijk voorstel ter tafel, dan moesten de afgevaardigden ter Staten-generaal eerst ruggespraak houden met hunne lastgevers, de gewestelijke staten, en deze op hunne beurt de zienswijze der edelen en der vroedschappen van de steden inwinnen. Het duurde dus lang, eer er gestemd kon worden, en dan nog kon in gewichtige aangelegenheden de meerderheid niet beslissen, kon er geen overstemming plaats hebben.

Overstemming?

Stemmen afhankelijk.

Holland, dat alleen 58 p. c. van de totale belasting opbracht, dat meer dan de helft van het krijgsvolk onderhield en het meest voor de zaak der onafhankelijkheid gedaan had, *Holland*, het rijkste en meest bevolkte gewest, had in de Staten een zoo groot overwicht, dat het er meestal zijne voorstellen zag aangenomen, of, zoo er iets tegen zijn wil besloten werd, zich aan dat besluit niet stoorde.

Overwicht van Holland.

In oorlogstijd werden den veldheer eenige leden der Gen. Staten als raadslieden ter zijde gesteld. Men noemde ze *gedeputeerden te velde*.

Gedeputeerden te velde.

Tot de bevoegdheid der Staten-generaal behoorden: het sluiten van vrede en verdragen met andere mogendheden; het verklaren van oorlog; de benoeming der hooge ambtenaren der republiek o. a. van kapitein-generaal, thesaurier-generaal, veldmaarschalk, enz., het oppertoezicht over de algemeene inkomsten en uitgaven, en over de vijf collegiën der admiraliteit, die met het bestuur der zaken, welke op de vloot betrekking hadden, belast waren. De leden dier collegiën werden benoemd door de Gen. Staten. Voorzitter van ieder in 't bijzonder was de admiraal-generaal, die, uit een voordracht van twee personen door de collegiën opgemaakt, de scheepsbevelhebbers benoemde.

Bevoegdheid der St.-gen.

Ieder gewest had zijne eigene gerechtshoven.

5) Beschouwden zich de gewestelijke staten als souverein, dan was de stadhouder of gouverneur, dien ze aanstelden, hun dienaar, hun beambte.

Bev. des stadhouders.

Wijl echter deze beambte van de Staten-generaal, kapitein-generaal en admiraal der Unie en stadhouder van verschillende provinciën te gelijk was, en daarenboven tot

het gevierde geslacht van ORANJE behoorde, was zijn invloed zeer groot: (1) In ieder gewest (2) was hij het hoofd der uitvoerende macht; had «het recht van gracie»; koos in de meeste steden de nieuwe leden van de vroedschappen, uit de voordrachten (in eenige gevallen zonder voordracht) door die vroedschappen gedaan; en benoemde de meeste ambtenaren en de voorzitters der rechtbanken. Zoo reeds onder MAURITS; de volgende stadhouders hadden nog meer gezag.

Overzicht.

6) «Regeering door de staten der verschillende gewesten, welke zich als 's lands souvereinen beschouwden; regeering der steden door corporatiën, welke meer of minder gesloten, den burger nagenoeg geene deelneming aan het openbaar beleid der zaken toelieten; de meest mogelijk uitgebreide zelfregeering der steden, met de meest mogelijke decentralisatie; een gedeelte slechts der uitvoerende macht, het beheer van het leger, benevens een vrij grooten invloed op benoemingen tot ambten en betrekkingen overgelaten aan den stadhouder; ziedaar de algemeene karaktertrekken van den regeeringsvorm der verschillende gewesten, die evenwel ieder voor zich, weder bijzondere instellingen hadden.» (3)

Hoe ingewikkeld, hoe gebrekkig die regeeringsvorm ook was, het beleid van een aantal groote mannen, en de vaderlandsliefde des volks maakten, des ondanks, dat de Republiek in bloei en macht steeds toenam.

Godsdienst.

7) Zeker is het, na God, aan PHILIPS II te danken, dat *België*, het huidige *Limburg* en *N.-Brabant* van ketterij bevrijd bleven. Geen ketters werden in 's konings gebied geduld. Hun werden in de veroverde steden twee jaren tijds gelaten om hunne goederen te verkoopen en het land te ruimen.

Evenmin duldde men in de N. gewesten de *Katholieken*.

---

(1) De stadhouders en hun partij ijverden altijd om de macht der gen. staten te vergrooten. Wijl er dikwijls verscheidenheid van belangen tusschen de zeeprovinciën Holland en Zeeland en de landprovincies bestond, konden de stadhouders in de generale staten beter hunne plannen doordrijven.

(2) Drenthe, Friesland en Groningen hadden tot 1748 afzonderlijke stadhouders.

(3) Nuijens, bl. 56 en 57 (10de deel.)

Overal werden hier van den beginne af de satisfactiën der steden over het hoofd gezien; later de uitsluiting van den R. K. godsdienst, de verbanning van priesters en monniken, en de afstand van kerken en kloosters aan de hervormden, tot voorwaarden van overgaaf gesteld (als te *Groningen*). Toen Groningen en Drenthe met de Republiek vereenigd werden, verbood er de Generaliteit, in strijd met artikel XIII der Unie van Utrecht, elke godsdienstoefening, behalve de protestantsche.

De geestelijken verbannen, de Katholieken uitgesloten van alle staatsambten, kerkdienst en katholiek onderwijs verboden, en dat twee eeuwen lang...! Hoe is het mogelijk, vraagt de geleerde Fruin, dat in weerwil van zooveel bedreigingen en verleiding, de Roomsche kerk zoo weinig afbreuk geleden heeft? Sasboldus Vosmeer, tot apostolisch vicaris benoemd, vond (1581) in de Republiek van de duizenden slechts vijf-en-twintig priesters meer. Hij en zijn opvolger Philippus Rovenius stierven in ballingschap.

Veel dienst bewezen in die dagen de *Jezuïeten*. De namen dier geloofshelden mogen niet vergeten worden: Nicolaus Goudanus werkte in *N.-Brabant*, Andreas Boccatius in *Friesland*, Godefridus Lummius in *Zeeland*, Petrus Canisius, Leonardus Kesselius enz., in *Gelderland* en *Overijsel*. De eerste naar *Holland* gezondene Paters waren Leonius en Duijstius. «Leonius (1) gheraeckte met gebroken leden te *Dordrecht* zijn vaderlandt, soo mismaeckt van de Geusen, dat hij van sijne eijghen vrienden verstooten wiert; maar aan sijne moeder wiert hij bekent.... Duystius quam oock te *Dordrecht* aen, niet beter getracteert op den weg als den eersten.»

Niettegenstaande de vervolging, en den toevoer van talrijke hervormden uit *België*, was nog de overgroote meerderheid van het volk der zeven vereenigde gewesten in het begin der 17de eeuw Roomschgezind.

Gemis aan onderwijs, wat ook de Jezuïeten in 't geheim al werkten, en stelselmatige vervolging ontvreemdden in den loop dier eeuw de groote helft der bevolking van de Moederkerk.

---

(1) P. Hazart, bd. III blz. 203-204.

Bijtende hekelschriften van Roomschen en Hervormden, dit kon niet uitblijven, zagen in de laatste helft der 16de eeuw het licht. De schriften der begaafde Anna Bijns, van Datheen en Marnix (berijmde vertalingen der Psalmen en Bijencorf) verdienen vooral vermelding (zie Everts, blz. 124 en 138.) Letterkunde.

8) De uit *België* verbannen Hervormden, waaronder vele groothandelaars van *Antwerpen* en industriëelen van *Gent* en *Brugge*, kwamen het Noorden met hunne schatten verrijken, in *Holland* en *Zeeland* hun handelskantoren vestigen en nieuwe fabrieken bouwen. Handel en nijverheid.

Hierdoor en nog meer door de sluiting der *Schelde*, vervielen handel en industrie in het door den oorlog reeds zoo verarmde *België*. *Amsterdam* verving *Antwerpen* als eerste handelsstad van *Europa; Leiden* en *Utrecht* werden bloeiende fabriekssteden. Op verbazende wijze nam de handel van *Holland* en *Zeeland* toe. De schepen dezer gewesten voorzagen *Europa* van kaas en boter uit het binnenland, van Fransche en Spaansche wijnen, van specerijen en zout uit *Portugal*, van hout en granen uit de Oostzeegewesten aangevoerd. Jaarlijks vertrokken bij de 2000 buizen ter haringvangst. Het «convooigeld» voor de begeleiding van oorlogsschepen en de «licenten» voor de vergunning om in niet bevriende landen handel te drijven, en om enkele handelsartikelen in te mogen voeren, door de kooplieden betaald, stijfden de schatkist der Unie, gewoonlijk beter voorzien dan die van het rijke *Spanje*.

De handel, door de gunstige ligging des lands, door de geschiktheid des volks voor de zeevaart reeds zoo bloeiend, werd vertiendubbeld door de

§ 37.

Vestiging der Nederlanders in O. Indië.

1) De rijke ladingen, door de *Portugeezen* aangevoerd, brachten de Nederlanders grootendeels op de Europeesche markten ter veiling. Die voordeelige tusschenhandel hield op, toen *Portugal* door Alva in 1580 was veroverd. Rijke bron van inkomsten verloren! Zullen onze ondernemende

Weg naar de Oost.

varensgezellen hierbij berusten? Jan Huijgen Linschoten (1594), en het volgend jaar Heemskerk, Barentz en Rijp zochten vergeefs door het N. den weg naar *O.-Indië* (Nova-Zembla.)

Gevonden 1595.

Cornelis Houtman, vertegenwoordiger der *Maatschappij van Verre*, te *Amsterdam* gesticht, en Pieter Keyser zeilden echter hetzelfde jaar nog om de *kaap de Goede Hoop*, en landden, in Juni 1596, in het N. W. van *Java* te *Bantam*. (1).

Maatschappijen van verre.

Verschillende maatschappijen «van verre» werden er nu in *Holland* en *Zeeland* gesticht, en vloot op vloot koos den door Houtman gebaanden weg; niet altijd echter met gunstig gevolg. Ja, de mededinging der Compagniën onderling, en de slagen aan hunne afzonderlijk handelende vloten door Spanjaarden en Portugeezen toegebracht, zouden die nieuwe inrichtingen ten gronde gericht hebben, zoo

O. I. Compagnie 1602.

Oldenbarneveld niet de *Vereenigde O. I. Compagnie* had weten tot stand te brengen.

Gevormd.

2) Haar kenden de Staten-generaal (20 Maart 1602) voor 21 jaren het recht van alleenhandel op de Oost toe. De deelnemers brachten een kapitaal van 6 1/2 millioen gulden bijeen, waarvan *Amsterdam* de helft, *Zeeland* (Middelburg) 1/4, *Rotterdam*, *Delft*, *Hoorn* en *Enkhuizen* ieder 1/16. Ieder der deelnemende steden werd door eene kamer vertegenwoordigd, wier leden talrijker waren, naarmate de inleg der stad grooter was. Het uitvoerend bewind

Bestuur.

der Maatschappij werd toevertrouwd aan eene *vergadering van zeventienen*, waartoe de kamer van *Amsterdam* acht leden, die van *Zeeland* vier, en die der andere steden elk een lid benoemden. Het zeventiende lid werd beurtelings door de steden (behalve door Amsterdam) gekozen.

Verhouding tot 't moederland.

Het veroverd gebied kwam niet den staat, maar der Compagnie ten goede. In de Oost was zij volstrekt meester, voerde oorlog voor eigen rekening, en had een tijd lang haar eigen munt. Verbonden sloot ze evenwel op naam der Staten-generaal, en haar krijgsvolk moest den Staten den eed van getrouwheid afleggen.

Gr. winsten in weerwil van —

Alhoewel krijgsschepen iedere vloot vergezelden, alhoewel men handeldrijvend te gelijker tijd een verbitterden oorlog

(1) Olivier van Noordt omzeilde in 1598 de aarde.

tegen Spanjaarden, Portugeezen, Engelschen en soms tegen de inboorlingen der verre gewesten te voeren had, alhoewel het veroverd gebied door het aanleggen van vestingen moest beveiligd worden, hadden de inleggers jaarlijks meer dan 20, soms 50 tot 75 p. c. van hunne actiën.

Uitbreiding der bezittingen.

3) Toen het twaalfjarig bestand gesloten werd, had de Compagnie reeds factorijen opgericht op de meesten der *Soenda-eilanden* en *Molukken*, op het schiereiland *Malacca*, op *Ceylon* en de kusten van *Dekan*, en van de kleine republiek een ook in het Oosten geduchten staat gemaakt. Hare admiraals VAN HAGEN en CORNELIS MATELIEF brachten den Portugeezen gevoelige slagen toe. (1). Het Bestand was der uitbreiding van macht der Nederlanders in O. I. geen hinderpaal. Te klein nog scheen voor hun ondernemingsgeest het groote *Insulinde*. Door de *straat van Magellaan* drong de stoute JORIS VAN SPILBERGEN (1614) in de *Stille Zuidzee* door, sloeg er eene Spaansche vloot, en plunderde eenige kuststeden van *Chili* en *Peru*.

C. Matelief.

1ste gouv. gen. 1610.

In 1610 stelde de Compagnie, de voordeelen van een éénhoofdig gezag inziende, PIETER BOTH als gouverneur generaal harer bezittingen aan. Zijne hoog Edelheid, aan het hoofd van bestuur, leger en vloot geplaatst, zou bijgestaan worden door den raad van Indië, en het toezicht over den handel aan een Directeur-generaal overlaten.

Zijn bevoegdheid

Raad van Indië.

Jakátra werd onder een zijner opvolgers, JAN PIETERSZ. KOEN, onder den naam van *Batavia*, de hoofdstad van *Ned. O. Indië*. KOEN veroverde *Amboïna* en een deel van het eiland *Formosa*, waar het nog heden bestaande fort *Zelandia* gebouwd werd.

Batavia gesticht door Koen, 1619.

Wij ontnamen den volken der O.-I. Eilanden hunne onafhankelijkheid; brachten wij hun een hooger goed, 't ware geloof of ware beschaving? (Zie vervolg § 41-2.) (2)

---

(1) «Und der Hass, den die Portugiesen durch ihre Bedrückungen auf sich geladen, kam dabei den Holländern zu statten, welche nicht, wie die Portugiesen, ein höhermenschliches Interesse der Unterdrükkung heidnischer Gräuel, sondern bloss das der Erweiterung ihres Handels in diese Gegenden brachten, also anfangs den Einwohnern nur als günstigere Kaufleute und als Bundesgenossen erschienen» Leo, 2de bd. p. 738.

(2) Onze groote letterkundige, professor Kern, zeide 1883 op eene

§ 38.

Politiko-godsdienstige twisten gedurende het Bestand.

1) De Protestanten hadden het gezag van Paus en Kerkvergadering verworpen. Vrijheid van onderzoek was hun beginsel. «Zooveel hoofden, zooveel zinnen», (1) is 't natuurlijk gevolg van dat beginsel. Toch kan er slechts ééne waarheid zijn. Om tot eenige eenheid te komen, werden er te *Augsburg* voor de Lutheranen, te *Heidelberg* voor de Calvinisten (1561) «formulieren van eenigheid» opgesteld. Aan het gezag van eenige predikanten zouden onze Calvinisten zich nu moeten onderwerpen. Velen echter bleven het beginsel trouw, onderwierpen de leerstellingen aan hun eigen oordeel, en namen slechts datgene aan, wat hun beviel, terwijl zij het voldoende achtten in Christus te gelooven en reeds bij voorbaat den stelregel «Christendom boven geloofsverdeeldheid» volgden. Deze richting vond de meeste aanhangers bij de staatsgezinde partij, bij de burgeraristocratie, die, wijl zij én in de steden, én in de staatscolleges aan het roer stond, de inmenging der wereldlijke macht in kerkelijke aangelegenheden goedkeurde, de regeling der godsdienstkwestiën aan de staten van iedere provincie, aan den souverein toekende. Men noemde hen Libertijnen, later Armenianen of Remonstranten.

Formulieren van eenigheid.

Libertijnen.

«Cujus regio, illius et religio (2)» klonk te zoet in de ooren van den orthodoxen staatsman Oldenbarneveld, dan dat hij zich der partij, welke die Luthersche spreuk huldigde, vijandig zou getoond hebben.

---

wetenschappelijke vergadering te Amsterdam: «Eere vooral der Kath. geestelijkheid! Zij heeft, terwijl zij de verbreiding van 't Christendom bevorderde, ook bijzonder veel werk van 't onderwijs gemaakt..... Om het Christendom was 't den Spanjaarden veel meer dan den Hollanders altijd te doen. Beoogden de laatsten van den aanvang af voornamelijk handelsbelangen, den eersten stond als hoofddoel steeds de verbreiding van 't geloof voor den geest!»

(1) Luther schreef reeds in 1525 aan zijne aanhangers te Antwerpen: «Dieser will keine Taufe haben, Jener leugnet das Sakrament.... und schier sind so viele Secten und Glauben, als Köpfe.» Bij de Wette b. III bl. 61.

(2) Alwie een land bezit, dringt hem zijn godsdienst op.

Tegenover de Libertijnen stonden de strenge Calvinisten of Orthodoxen, welke den Heidelberger Catechismus voor een ieder verbindend maakten en eene nationale synode als hoogste autoriteit der staatskerk wilden erkend zien, zonder inmenging van stedelijke magistraat of gewestelijke staten. De groote meerderheid der predikanten en de kleine burgerij of de «goe gemeente» ijverden voor deze zienswijze. Orthodoxen.

2) Geschillen over het essentieele dogma der voorbeschikking of «prædestinatie», deden gedurende het Bestand den strijd dier partijen in hevigheid toenemen, toen Arminius (1) aan de kweekschool van predikanten te Leiden zich uitsprak tegen Calvijn's buitensporige leer: «dat krachtens een door God vóór 's menschen schepping en val genomen besluit, de mensch of zalig of verdoemd is; dat goede of kwade handelingen hiertoe niets bijdragen, daar de uitverkorenen door de werking van den H. Geest onwederstaanbaar d. i. zonder vrijen wil, tot het goede, de verworpenen tot het booze gebracht worden». Een ander hoogleeraar te Leiden, Gomarus, bestreed Arminius. Een ieder trok partij voor of tegen, een ieder werd theologant; tot op de dorpen woedde de strijd; men verketterde den andersdenkende; broeder stond tegen broeder, zoon tegen vader; hier werden Gomaristische, daar Arminiaansche predikanten afgezet; onlusten, volksoploopen hadden in verscheidene steden plaats, en men vreesde bloedige tooneelen. Intusschen overleed Arminius reeds in 1609. Praedestinatie.

In 1610 trachtten eenige Arminiaansche predikanten, met den hofprediker Jan Van Utenbogaert aan het hoofd, door eene «remonstrantie» aan de staten van Holland, zich van den blaam der ketterij te zuiveren, en gaven in vijf punten de door hen bestreden leerstellingen aan. In 1611 volgde eene bijeenkomst van zes predikanten van iedere partij, «de Haagsche Conferentie», waarop de Gomaristen eene «contra-remonstrantie» indienden. Olie in 't vuur! Tusschen Arminianen of Remonstranten en Gomaristen of Contra-Remonstranten werd de strijd nog heviger dan te voren. Armin. of Rem. Gomar. of contra Rem.

Graaf Willem Lodewijk, Jacobus I van *Engeland* en zijn gezant Carleton namen er vurig deel aan. Toen ein-

(1) Jakob Harmsen of Hermans, van Oudewater.

Maurits Gomar.! delijk ook PRINS MAURITS, die bekende niet te weten of de prædestinatie er groen of blauw uitzag, zijn zwaard ten gunste der Orthodoxen in de weegschaal wierp,

«Toen aenbadt elck Gommers pop,
En Armijn, die kreegh de schop.» (Vondel.)

Oldenbarneveld. 3) Holland's raadpensionaris OLDENBARNEVELD, vertegenwoordiger van het verreweg machtigste gewest, was door zijn invloed en uitstekende talenten feitelijk minister van binnen- en buitenlandsche zaken der Republiek en de leider der grootendeels Remonstrantsche staatsgezinde partij.

Maurits. MAURITS, tevreden met het bevel des legers, liet OLDENBARNEVELD begaan, zoolang de oorlog duurde. Onder het Bestand gevoelde hij, en 't griefde hem zeer, dat zijn invloed door dien van OLDENBARNEVELD overschaduwd werd.

Terwijl de Prins, zijnen wrok en de aantijgingen zijner vrienden FRANS AERSENS, heer van Sommelsdijk, HUGO MUYS VAN HOLY en ADRIAAN PAUW tegen OLDENBARNEVELD gehoor gevend, voor de Contra-Remonstranten partij koos, om 's lands advokaat ten val te brengen, (1) bewerkte deze in de gewestelijke Staten-vergadering van Holland

Scherpe Resol. 4 Aug. 1617. het aannemen der *Scherpe Resolutie*, waardoor de meerderheid der staten zich tegen de bijeenroeping eener *nationale synode* verklaarde, en de steden, tot afwering van gewelddadigheden der tegenpartij, machtigde tot indienstneming van «waardgelders» (2). Dit verdubbelde de spanning.

Waardgelders.

Nation. Synode. 4) Samenroeping eener nationale synode, het groote vraagstuk van den dag, verdeelde ook in de Staten-generaal de afgevaardigden der verschillende gewesten. Vier gewesten waren er vóór; *Holland*, *Utrecht* en, in den beginne, ook *Overijsel* er tegen. Ondanks hun verzet, in weerwil dat de Unie van Utrecht de godsdienstkwestie aan iedere provincie in 't bijzonder had overgelaten, namen de Staten-generaal, door overstemming der weigerachtigen, het besluit tot samenroeping der nationale

Belangr. besluit der St. gen. 12 Nov. 1617. synode; en toen *Holland* en *Utrecht* in hun verzet bleven

(1) Oldenbarneveld, zegt Leo, (2de bd. p. 758) viel als offer van Maurits' heerschzucht, even doemenswaard als die van Willem van Oranje, die 't eerst de vlam des oproers in de Nederlanden aanblies.

(2) Soldaten door de steden bezoldigd om «waarde» of wacht te houden, om in de stad de rust te bewaren.

volharden, werd er eene 2de resolutie, de afdanking der waardgelders betreffend, genomen (12 Juli 1618).

Maurits ontslaat de Waardgelders

Aan het hoofd der gewapende macht volbracht MAURITS deze hem opgelegde taak, ontsloeg eerst op het marktplein, *de Neude* (1), de Utrechtsche waardgelders, vervolgens die der andere steden, en veranderde overal, ook in 't machtige Amsterdam, naar zijn zin, de staatsgezinde vroedschappen.

Nationale (?) Synode v. Dordr. 1618.

Onder die slagen boog de Remonstrantsche partij. *Utrecht* en *Holland* moesten nu hunne goedkeuring geven aan de nationale synode, die in 1618 te *Dordrecht* vergaderde.

De Remonstranten, in wier naam EPISCOPIUS, hoogleeraar te Leiden, met eenige predikanten ter synode verscheen, werden er door «de papieren pausen van 't Geuze Trente» (2) als gedaagden behandeld en hunne leerstellingen veroordeeld.

«Niets (3) zou minder vrij, minder ernstig zijn dan de Dordtsche nationale synode», waarin, volgens het oordeel van een lid dier vergadering zelve iets goddelijks, iets menschelijks en iets duivelsch lag. Eene vertaling des bijbels in het Hollandsch, op bevel der synode begonnen, de statenbijbel, werd eerst in 1635 voltooid. Op Remonstrantsche predikanten, die de «*akte van stilstand*» niet wilden teekenen, die zich niet schriftelijk wilden verbinden, geene kerkelijke bedieningen meer waar te nemen, werd het vonnis van afzetting onverbiddelijk toegepast.

Gewetensvrijheid ?

Bestraffing der oppositie.

5) Een harder lot trof de hoofden der overwonnen oppositie: de geleerde HUGO DE GROOT (4), pensionaris van Rotterdam, een ijverige Remonstrant, HOOGERBEETS, pensionaris van Leiden, en de secretaris van Utrecht, LEDEBERG, werden op bevel van MAURITS in hechtenis genomen (29 Aug. 1618.) (5) Dien dag begaf de grijze landsadvocaat zich naar het Binnenhof om aan de beraadslaging der staten deel te nemen. Daar, ter plaatse waar

---

(1) Nundinæ = markt.
(2) Vondel.
(3) Brill.
(4) Zijne gezindheid voor de Kath. kerk. (Zie de katholiek, j. 1852-53)
(5) Maurits gaf dit bevel zonder voorkennis der St. Gen. in overleg alleen met de commissie uit de St. Gen., welke hem naar Utrecht vergezeld had.

hij, te midden der grootste moeielijkheden van binnen- en buitenland, een geregeld bewind gevestigd en orde gebracht had in 's lands financiën, benam men ook hem de vrijheid; daar maakten partij- en godsdiensthaat zijn vonnis op; daar viel het hoofd van den een-en-zeventigjarigen grijsaard, die 40 jaren zijns levens tot het welzijn des lands had gezwoegd, en meer dan Oranje den naam van «stichter der Republiek» verdiende. (1)

Dood v. Oldanb. 13 Mei 1619.

«Bedrukt en troosteloos treurt Hollands goê gemeent'
Op grôotvaers koud gebeent'» (Vondel).

Ledeberg benam zich in den kerker het leven. Hoogerbeets en de Groot werden tot levenslange gevangenis veroordeeld.

Buitengewone rechtbank.

Eene rechtbank van vier-en-twintig buitengewone rechters (twaalf uit Holland, en twaalf uit de andere gewesten), onder welke meer dan één vijand van 's lands advokaat, veroordeelde die verdienstvolle mannen, wijl ze, door den godsdienst in verwarring (?) te brengen, de Kerk Gods bedroefd, de scherpe resolutie in het leven geroepen, de strenge verordeningen tegen de aanhangers van den waren (?) godsdienst niet verhinderd, en den band der Unie verbroken hadden. Doch in zake van religie kon ieder gewest, volgens de Unie van Utrecht, naar willekeur handelen; het aannemen der waardgelders door de steden was sinds lang in gebruik, en klaar als de zon is 't, dat de staatsgezinden niet voor hadden met dien kleinen ongeoefenden troep zich tegen het leger der Staten-generaal te verzetten, ze tot den burgeroorlog te gebruiken. Overigens waren de beschuldigden dienaren der staten van hun gewest, van hun souverein, en diensvolgens noch voor de besluiten door die Staten genomen, noch voor de uitvoering ervan verantwoordelijk.

Maria van Reigersbergen, de kloeke gemalin van Hugo

(1) «Ick trooste mij», zoo schreef de grijsaard aan zijne familie «Ick trooste mij in Godt den Heere, die een kenner der Herten is. Ick hebbe de Heeren Staeten van Hollandt ende West-Vrieslant de Heeren Ed. en steden van dien rechtelijck, vromelijck ende getrouwelijck gedient, en niemant bij mijn wetenschap verongelijckt» enz. Uit mijne kamer der droefenisse dezen 12 Mei 1619.

Volgens Hugo de Groot woonde Maurits de terechtstelling bij. (!)

DE GROOT, redde haren echtgenoot, door hem uit het fort *Loevenstein* in een boekenkist te doen ontvoeren. De Groot ontsn.

HOOGERBEETS bleef tot MAURITS' dood in de gevangenis.

PETRUS ENGELBRAEVE, predikant te Boskoop, en PETRUS BERTIUS, regent van het statencollege te Leiden, die naar Frankrijk was uitgeweken, keerden in den schoot der moederkerk weder. (1).

§ 39.

Van het twaalfjarig bestand tot Maurits' dood 1609-25.

1) Wapenstilstand in de *Nederlanden*, oorlog in de *Oost* tegen de PORTUGEEZEN, in de *Gulik-Kleefsche* grenslanden met *Spanje*. — JOHAN SIGISMUND, keurvorst van *Brandenburg*, een gereformeerde, en de katholiek geworden WOLFGANG VAN PALTZ-NIEUWBURG, maakten beiden aanspraak op de nalatenschap van JAN WILLEM, hertog van *Gulik* en *Kleef*. Den eerste steunden de *N. Nederlanders*, den andere de aartshertogen. SPINOLA nam *Wezel* en *Aken*, en hernam het door MAURITS genomen *Gulick*. Tot 1615 duurden de vijandelijkheden op vreemden grond voort. Van 1618 tot 1648 smolt de zoogenaamde tachtigjarige oorlog samen met den dertigjarigen. De *Nederlanders* met de protestantsche vorsten van *Duitschland*, met *Zweden* en *Frankrijk*, vochten tegen de *Duitsche* en *Spaansche* HABSBURGERS. Gulick-Kleefsche oorlog 1615. 30-jarige oorlog 1618-48.

2) Den 3den Juni van het jaar, dat het bestand eindigde, verleenden de Staten-generaal aan eene door de zorg van WILLEM USSELINCK ontstane *W. Ind. Compagnie* een octrooi van vier-en-twintig jaren, waardoor zij haar den alleenhandel op *Amerika* en een deel van *Afrika* toestonden. De deelnemers brachten een kapitaal van 7,200,000 gld. bijeen, verdeeld in 1200 actiën. Kamers, bewindhebbers, uitvoerend bewind, alles was geschoeid op de leest der O. I. Compagnie, met dit onderscheid, dat de Staten-generaal het 19e lid ter generale vergadering (uitvoerend bewind) afvaardigden, en de keus van den Gouverneur-Generaal W. I. Compagnie 1621.

(1) Zie over hen H. J. Allard's studiën, waar tevens de Dortsche geschiedenis breedvoeriger is behandeld.

moesten goedkeuren. Aan de *Hudson*, door een Engelschman in Hollandschen dienst sedert 1609 ontdekt, werden de eerste factorijen aangelegd, en op het eiland *Manhattan* verrees, als hoofdstad van *Nieuw-Nederland* (1626), de stad *Nieuw-Amsterdam*, thans *New-York* genaamd. (Zie § 41-2).

1ste W. 1. kol.

3) Oldenbarneveld's dood en het ontzetten der staatsgezinde vroedschappen ontnamen een tijdlang allen invloed aan de staatsgezinde partij. De invloed des stadhouders, hierdoor aanmerkelijk gerezen, werd nog verhoogd door het erven van het prinsdom Oranje, van alle bezittingen zijns ouderen broeders Philips-Willem (1618), en door het stadhouderschap van *Groningen* en *Drenthe*, hem na het overlijden van Willem Lodewijk (1620) opgedragen. In *Friesland* werd Ernst Casimir, W. Lodewijk's broeder, stadhouder. België, bij het hervatten der vijandelijkheden aan *Spanje* teruggevallen, werd door Isabella (tot 1633) bestuurd (1). Aan het hoofd harer troepen veroverde Ambrosius Spinola *Breda*.

Maurits' invloed neemt toe.

4) Nog bestond echter de staatsgezinde partij, die het souverein gezag den gewestelijken staten toekende, den stadhouder overbodig achtte, en zoo sterk mogelijk decentralisatie beoogde, eene partij, wier kern de afgezette regenten-familiën der steden vormden.

Staatsgezinde partij.

Tegen haar over stond, na Oldenbarneveld's dood, de reeds onder Leycester geboren stadhouderlijke partij, tot dewelke de massa des volks en de door Maurits op het kussen geraakte regenten overhelden. Meer eenheid te brengen in het bestuur was haar doel, en wilde ze het aanvankelijk niet, van lieverlede kwam ze er toe, de macht des stadhouders te schragen. Een gewichtige rol was ook dezer partij in de toekomst weggelegd. Den ziekelijken Maurits kwam ze weinig te bate. Tot ontzet van *Breda* opgerukt, stierf hij onderweg in 1625. Het stadhouderschap en zijne bezittingen gingen op zijn broeder Frederik Hendrik over.

Stadhouderlijke partij.

Maurits sterft 1625.

Twee jaren vóór zijnen dood hadden Oldenbarneveld's zonen, de heer van Stoutenburg en Renier van Groene-

1623 aanslag op zijn leven.

(1) In 1621 stierf aartshertog Albert kinderloos.

VELD, eene samenzwering gesmeed, om MAURITS te vermoorden. GROENEVELD met vier-en-twintig medeplichtigen onderging op het schavot zijne straf. MAURITS was als veldheer groot. Hij overwon de vijanden des lands, maar werd overwonnen door zijne driften. Aan zijne nagedachtenis kleeft het bloed van den grijzen stichter der Republiek. Nog eens Maurits

§ 40.

Stadhouderschap van Frederik Hendrik (1625-47).

1) Vijf provinciën kozen, na MAURITS' dood, zijnen minzameren broeder FREDERIK HENDRIK, met AMALIA VAN SOLMS gehuwd, tot stadhouder, en de Staten-generaal erkenden hem als kapitein-admiraal-generaal. In *Groningen* en *Drenthe* werd het stadhouderschap aan ERNST-CASIMIR opgedragen. Frederik Hendrik

Hetzij uit verdraagzaamheid, uit overtuiging of uit politiek, de nieuwe stadhouder liet oogluikend de Remonstranten begaan, ja, bracht in verscheidene steden de staatsgezinde partij, welke weer langzaam invloed gewonnen had, aan het roer; zich boven de twee kerkelijke partijen plaatsend, nu deze, dan gene begunstigend, wist hij het zoo ver te brengen, dat de meerderheid der Staten-generaal zijne politiek getrouw bleef. Politiek ?

2) Veldheer in MAURITS' school gevormd, overtrof hij wellicht zijn meester in de belegeringskunst.

In 1627 nam hij *Grol*, in weerwil van een vijandelijk leger dat bij *Wesel* waakte. Om *'s Hertogenbosch* wierp hij in korten tijd versterkingen op, gebruikte de *Aa* en de *Dommel* tot grachten zijner nieuwe vesting, en dwong in het gezicht van 35000 Spanjaarden, onder graaf HENDRIK VAN DEN BERG, de sterke stad tot overgave (1629). Stedenbedwing. Den Bosch 1629.

De verrassing van *Wesel* door OTTO VAN GENT noodzaakte VAN DEN BERG en den keizerlijken veldheer MONTECUCULI, die hem ter hulp gekomen was, hun inval in de *Veluwe* te staken.

Venloo, *Roermond* (beiden in 1637 door de Spanjaarden hernomen), *Maastricht*, *Valkenburg* en *Hertogenrade* kwamen in 1632 aan de beurt. Voor *Roermond* sneuvelde ERNST-CASIMIR, dra door zijn zoon HENDRIK-CASIMIR in zijn ambt vervangen (1632-1640). Noch de Markies van SANTA-CRUX

Inname v. Maastricht 1632.

met zijne Spanjaarden, noch PAPPENHEIM met zijne Duitschers konden den «Boschbedwinger» beletten *Maastricht* te nemen. De stad bleef tweeheerig, daar de rechten des bisschops van Luik bij het verdrag van overgaaf gewaarborgd werden. Vrijheid van godsdienst werd den Maastrichtenaars bewilligd, mits afstand van twee kerken aan de Protestanten. Van waar die goedheid? FREDERIK-HENDRIK had het plan een deel der Zuid-Nederlanden te veroveren, en zocht de bevolking door gematigdheid te winnen. Vooruitzicht op die verovering gaven hem een bond met *Frankrijk* tot dat doel gesloten, en het verraad der, door staatsch geld omgekochte, graven VAN DEN BERG en VAN WARFUSÉE. Zoo wilde het tevens Richelieu's politiek.

Tweeheerig.

3) Het verbond met *Frankrijk*, de droom van OLDENBARNEVELD, leidde onder FREDERIK-HENDRIK tot het zonderling verschijnsel, dat ons Calvinistisch gouvernement zich genoodzaakt zag, den Franschen koning in 1628 tegen de Fransche Calvinisten met eene vloot te ondersteunen. Krachtdadig mengde sedert 1635 *Frankrijk* zich in den dertigjarigen oorlog, en sloot met de Republiek een nieuw aanvallend en verdedigend verbond: zonder *Frankrijk* zou de Republiek geen vrede met *Spanje* sluiten; *België* zou tusschen beiden verdeeld worden. *Spanje* zond hierop (1639) eene tweede ARMADA van zeven-en-zestig groote oorlogsschepen om de *Nederlanders* te bestrijden. Na een gevecht te *Bevesier* (W. van Dover) sloot MAARTEN HARPERTSZ. TROMP de Spaansche vloot onder O'QUENDO op in de reede van *Duins* (1639). En hoewel de koning van Engeland, KAREL I, zijne toestemming tot het leveren van den slag in de Engelsche wateren weigerde, tastten TROMP en de vice-admiraal van Zeeland JAN EVERTSEN de vijandelijke galjoenen aan, en behaalden eene luisterrijke overwinning. Zoo groot was het zelfvertrouwen der Hollanders, dat zij den vijand vóór den slag van ammunitie wilden voorzien.

Verbond met Frankrijk 1635.

2de Armada 1639.

Zeeslag van Duins 1639.

Te land nam de stadhouder in 1644 *Sas van Gent*, in 1645 *Hulst*. Gaarne had hij toen vrede met *Spanje* gesloten; van den eenen kant, wijl de Republiek, door vestingen genoegzaam beschermd, van het verzwakte *Spanje* niets meer te vreezen had, en veel meer het machtige *Frankrijk* moest duchten; van den anderen, wijl de meeste

Frankrijk tot nabuur?

gewesten de zware oorlogskosten niet konden opbrengen, en het rijke *Holland* schier alleen aller lasten droeg. Frederik-Hendrik zag evenwel den vrede niet. Hij stierf in 1647, de geschiedenis zijner krijgsdaden in de «Memoires de Frédéric-Henri» nalatende (1). Zijn zoon en opvolger, Willem II (1626 geb.), huwde in 1644 met Prinses Maria van Engeland, de dochter van Karel I; zijne dochter Albertine Agnes met Willem-Frederik, stadhouder van *Friesland*. Zijne «Mémoires» en het krijgsbeleid zijner leerlingen Turenne en Tortenston zijn glansrijke bewijzen voor zijne strategische kennis; zijn groote invloed in het binnenland en de vrede, dien hij er handhaafde, voor zijne staatkunde.

Dood van Frederik Hendrik 1647.

§ 41.

Toestanden in de 1e helft der 17e eeuw.

1) Daar wegens het gebrekkige der staatsregeling, de Staten-generaal moeielijk en slechts langzaam tot een besluit konden geraken, kwam sedert 1635 de gewoonte op, dat de stadhouders met negen hiertoe aangewezen leden der Staten-generaal, de belangrijkste buitenlandsche aangelegenheden leidden, en besluiten namen, dikwijls zelfs zonder voorweten van dit staatslichaam. Die geheime besluiten werden in een «secreetboek» opgeteekend.

Het geheime besogne.

Frederik-Hendrik en de staatslieden van zijn tijd begrepen zeer goed, dat de aanwinst der helft van *België*, door *Frankrijk* in 1635 beloofd, hun een veel gevaarlijker nabuur zou geven dan *Spanje:* zij herinnerden zich ter goeder ure het «timeo Danaos et dona ferentes» (2). De grootheid, de macht der Unie moest op het water verworven worden door den handel naar buiten, door indijking der zee, door 't droogmalen der meren in het binnenland. Behalve het *Oude Bildt* (ten N. W. van Friesland), de *Zijpe*, de *Purmer* en *Beemster*, vóór Frederik-Hendrik op de baren veroverd, werden de *Wormer* (ten

Onbloedige veroveringen.

(1) De mémoires zijn waarschijnlijk door zijne dochter geschreven geworden.

(2) «Ik vrees de Grieken, zelfs al brengen ze geschenken».

Z. van Purmerend) en tal van bunders op de Zuid-Hollandsche en Zeeuwsche eilanden, vroeger door de golven bedekt, in vruchtbare landouwen herschapen. Jan Adriaansz., Leeghwater bijgenaamd, bracht, onder Frederik Hendrik, de kunst der droogmaking tot hooge volmaaktheid. En de handel?

O. I. Compagnie. (2) De *O. I. Compagnie* breidde ieder jaar hare veroveringen uit. Onder den gouverneur-generaal Carpentier werden in 1623 eenige Engelsche kooplieden om samenzwering tegen de Compagnie te Ambon terechtgesteld. (Ambonsche moord.) Koen verdedigde (1629) met goed gevolg *Batavia* tegen het 100,000 man sterke leger des keizers van *Mataram*. De gouverneur Antonie van Diemen kreeg vasten voet op het kaneelrijke *Ceylon*, en nam, benevens *Malacca* (1641), een gedeelte van dit eiland in bezit (*Punto-Gale*). Onder zijn bestuur ontdekte Abel Tasman *Nieuw-Zeeland* en *van Diemensland*. In *Japan* verkregen de kooplieden der Compagnie in 1641, helaas, ten koste van vertreding des kruises, den alleenhandel met eene factorij op het eilandje *Desima* in de haven van *Nangasaki*, en brachten het hunne bij ter vervolging des christendoms. Van dien tijd ook dagteekent het even schandelijk als onrechtvaardig bevel, door de Compagnie ter handhaving van haar monopolie uitgevaardigd, om de aanplanting van nieuwe specerijboomen op de Molukken met geweld te beletten, en de meeste plantages uit te roeien.

W. I. Compagnie. Evenzeer bloeide de *W. I. Compagnie*. Het verlies van *Bahia* of *San Salvador* (in Brazilië), in 1624 door de maatschappij veroverd, werd in 1630 door de inname van *Olinda* en het *Récif* vergoed. Haar admiraal Piet Hein sloeg eene Spaansche vloot in de *Allerheiligenbaai* bij *Bahia*, en overmeesterde (1628) in de baai van *Matansas* ten N. van *Cuba*, eene Spaansche zilvervloot, met twaalf millioen gulden in kostbaarheden bevracht. Over eene groote streek lands in *Brazilië* veroverd tusschen de *Rio-grande* en de *St.-Francisco rivier*, werd in 1636 de veroveraar van *Curaçao*, Jan Maurits van Nassau, een kleinzoon van Jan den Oude, als landvoogd aangesteld, die in 1637 *St.-George d'Elmina*, in 1639 *St.-Eustachius*, in 1641 de helft van *St.-Martin* bezette. Na Jan Maurits' vertrek

Slag Allerheiligen-baai 1627.

Zilvervloot 1628.

J. M. v. Nassau.

kwam de bloeiende Braziliaansche kolonie, door de inboorlingen en de Portugeezen onder VIDAL bestookt, tot verval. Zelfs moest het sterke *Récif*, uit hoofde der nalatigheid van de Compagnie, zich in 1654 den Portugeezen overgeven. Bij den vrede van *den Haag* in 1661 met *Portugal* gesloten, zag Nederland voor acht millioen gulden van het rijke *Brazilië* af. (Zie vervolg § 48-5). Verlies van Brazilië. 1661.

3) Ofschoon de Duinkerker kapers in eenige jaren tijds 600 Nederlandsche schepen buit maakten, nam de handel op de koloniën en in de Europeesche wateren dermate toe, dat ons land in de eerste helft der 17e eeuw zoovele schepen uitrustte als alle andere landen te zamen en alle zeëen beheerschte. Granen, hout, enz. uit de Oostzee-havens werden naar het Z. van Europa, de voortbrengselen van het Z. en der koloniën, naar het Noorden, of Rijnopwaarts tot in het hart van Duitschland vervoerd. Zoo druk was onder FREDERIK-HENDRIK de scheepvaart naar *Klein-Azië*, de *Grieksche eilanden* en *Egypte*, dat er een college van bestuurders van den handel op den *Levant* te *Amsterdam* opgericht, en consuls te *Smyrna*, enz, aangesteld werden. Alleen de provincie Holland had in het midden dezer eeuw 10,000 schepen. Handel in 't algemeen.

4) Doopsgezinden, Joden en de Katholieken, die nog het meerendeel der bevolking uitmaakten, mochten slechts in woonhuizen, in achterbuurten, niet in kerken, hunnen godsdienst uitoefenen, en werden uit alle ambten en bedieningen geweerd (staatskerk). Evenwel stond de magistraat op vele plaatsen de uitoefening van het zielenambt den katholieken geestelijken, tegen betaling eener som gelds, oogluikend toe. (1). Godsdienst.

5) Voor de hoogere studies werd veel gedaan: stichting der Hoogeschoolen van *Franeker* 1585, van *Harderwijk* 1600, van *Groningen* 1614, van *Amsterdam* 1632, van *Utrecht* 1636, en van meerdere academische gymnasiën. Het middelbaar onderwijs liet echter veel, en 't lager nog meer te wenschen over. Wetenschap.

(1) 1601, 13 September. Decreet: vreemde papen zullen met een gevangenisstraf van zes maanden op water en brood gestraft worden. Trots dit verbod waren er in 1614 reeds 170, in 1650 reeds 466 priesters in de Republiek werkzaam.

Gouden eeuw der letterkunde en der schoone kunsten.

Over *Muiderkring*, *Amsterdamsche school*, Coornhert, Laurensz Spieghel, Barlaeus, Vossius, Roemer Visscher en dochters, Vondel, Hooft, Bredero, Coster, Hugo de Groot, enz.; over *Dordtsche school*, Jacob Cats, Constantijn Huyghens, Gerard Brandt, zie Everts bl. 144-217.

Eveneens beleefde men toen de gouden eeuw der kunsten, der schilderkunst vooral: Rembrandt Harmens van Rhijn (1608-1669) werd door eigen waarneming en studie een der grootste schilders der wereld; in het teruggeven van het licht-donker, het relief, in zijn koppen van grijsaards, was de stichter der Hollandsche school onovertroffen (Nachtwacht, Snijkamer). Naast hem werden beroemd zijn leerling Gerard Dou, Jan Steen, Frans van Mieris, v. d. Helst (Schuttersmaaltijd) door hunne schilderstukken, huistafereelen voorstellende, Bakhuizen (marine), Potter (stier), Wouwerman (paarden), Ruysdaal (landschappen), Frans Hals (portretten).

Rembrandt.

België ook kon op groote geleerden wijzen, o. a. Justus Lipsius en Puteanus van Venlo; Rubens, van Dijck en Jordaens muntten er als schilders uit; Petrus Divaeus, en de Jezuïet Bollandus (Bollandisten) als geschiedschrijvers. Poirters schreef er zijn *Masker der wereld*.

Rubens.

§ 42.

Vrede van Munster, 1648.

1) Eindelijk naderde de «bloedstrijd der vaderen» (te land meestal met vreemde troepen gevoerd), de zoogenaamde tachtigjarige oorlog, zijn einde.

In 1646 vertrokken Adriaan Paauw en Jan van Mathenesse, leden der Staten-generaal voor *Holland*, Jan de Knuit voor *Zeeland*, van Reede van Nederhorst voor *Utrecht*, en vier andere afgevaardigden voor de andere gewesten, naar *Munster*, waar, op aandringen van Paus Urbanus VIII, een congres geopend was, om tusschen de in den dertigjarigen oorlog betrokken partijen, den vrede tot stand te brengen.

Hoezeer de Fransche gevolmachtigde d'Avaux hun aan de verplichting, in 1635 tegenover Frankrijk aangegaan, van geen vrede zonder dit land te sluiten, herinnerde,

Moeielijkheid.

hoezeer VAN NEDERHORST zijnen medeafgevaardigden die verplichting voor oogen hield, gingen de onderhandelingen haren gang, en werd 30 Januari 1648 de *Westphaalsche* of *Munstersche vrede* door zeven der acht afgevaardigden geteekend. *Utrecht* trad eerst later toe.

Bep. des vredes.

2) Het Nederlandsche volk ontving met geestdrift de mare des vredes, te meer nog, wijl de voorwaarden eervol en voordeelig tevens waren: de zeven provinciën onafhankelijk verklaard; de veroveringen in de *koloniën*, in *Vlaanderen*, *Limburg* en *Brabant* haar toegekend; sluiting der *Schelde* voor den Belgischen handel. Voorts verbonden zich de Spanjaarden hunnen handel in het *Oosten* niet verder uit te breiden. De geschillen over betwiste punten der grenslanden zouden door eene *Chambre mi-partie*, uit rechters van beide partijen bestaande, worden beslecht. Deze chambre mi-partie richtte niets uit. Een in 1661 te *'s Gravenhage* gesloten verdrag regelde de grens.

Chambre mi-partie.

Staats-Vlaanderen, *de landen van Overmaas* en *Staats-Brabant* kwamen onder het bewind der Staten-generaal, en werden daarom «generaliteitslanden» genoemd. Het ambacht *Axel* werd door de gecommitteerde raden van Zeeland bestierd (committimus), *Maastricht* bleef tweeheerig: twee afgevaardigden der Staten-generaal en twee van den Prins-Bisschop van *Luik* regelden het bestuur dier stad, welke evenwel als vesting den Staten-generaal alleen behoorde. Negentien dorpen uit den omtrek heette men *redemptiedorpen*, wijl ze, tegen eene bepaalde, ieder jaar te betalen som, de belastingen hadden afgekocht.

De generaliteitslanden.

§ 43.

Stadhouderschap van Willem II, 1647-1650.

1) Aan WILLEM II werd in het jaar vóór den vrede het stadhouderschap over alle gewesten, behalve *Friesland*, opgedragen.

Vrede was er nu met *Spanje*: maar de reden, welke de gewesten gemeenschappelijk deed handelen, de oorlog, band der Unie, ontbrak, en de binnenlandsche twisten herleefden. Hoe gretig ook de stadhouder verlangde, hoezeer hij er op aandrong, dat de Staten-generaal krachtda-

Inwendige verdeeldheid.

dig voor zijn schoonvader KAREL I, gevangene van het Parlement, zouden optreden, bepaalden zich dezen tot het zenden van een gezantschap, om het leven des ongelukkigen konings te redden; uit vrees dat de handel, door een openlijk conflikt met het Parlement, zoude te lijden hebben. De talentvolle jonge stadhouder trachtte aan 't stadhouderschap, dat reeds sedert FREDERIK-HENDRIK in beteekenis gewonnen had, nog meer invloed bij te zetten, ja, zoo mogelijk, zich tot souverein te verheffen; vergat hierbij, dat hij ambtenaar der souvereine gewestelijke Staten was, en stoorde zich weinig aan stedelijke voorrechten. Zoo stelde hij te *Nijmegen* gewelddadig nieuwe overheidspersonen aan (1649), ofschoon in vredestijd die stad het recht bezat zelve hare regeering te kiezen; zoo geraakte hij in hevig geschil met de staten van *Holland*, wijl hij, kapitein-generaal, in het leger zijn krachtigsten steun vindend, niet wilde gedoogen, dat die staten naar willekeur troepen afdankten.

Streven des Prinsen.

2) Daar Holland diep in schulden stak, wilde het, door de helft der troepen af te danken, bezuinigingen maken. Een eerste afdanking werd door de Staten-generaal goedgekeurd. Tegen een tweede verzette zich de prins en de Staatsraad. Niettemin gaven de Staten van Holland aan de gecommitteerde raden bevel, hunne besluiten desaangaande ten uitvoer te brengen (30 Mei 1649). Op aandringen des Prinsen besloten nu de Staten-generaal, met overstemming van *Holland* en *Gelderland*, den bevelhebber der afgedankte troepen tegenbevel ter hand te stellen, een gezantschap uit personen door den Prins te kiezen naar de stemgerechtigde der steden van Holland te sturen, en den Prins te verzoeken maatregelen te nemen, om de rust en eenheid der Unie te handhaven.

Afdanking van troepen.

Overstemming.

Bezending.

Dit besluit werd in de vergadering der Staten van Holland, als met alle rechten in strijd, ten strengste gegispt, terwijl de bezending, uit den Prins zelven en eenige leden van den Raad van State en der Staten-generaal bestaande, onverrichter zake terugkeerde.

Mislukt.

Wat door overreding niet kon verkregen worden, trachtte de stadhouder wederrechtelijk door geweld te verkrijgen. Hij liet JACOB DE WIT, oud-burgemeester van Dordrecht,

Gewelddaad.

lid der gecommitteerde staten van Holland, en eenige andere leden dier staten, — afgevaardigden der steden, waar de Prins het koelst was ontvangen geworden, — te *Loevenstein* (1) gevangen zetten, en zond onder WILLEM FREDERIK, stadhouder van *Friesland*, troepen af, om *Amsterdam* te verrassen. De aanslag faalde echter. Doch het ingesloten *Amsterdam*, verloop van zijn handel vreezende, gaf in Augustus 1650 toe, en offerde zijne burgemeesters de BICKERS op. Dit voorbeeld volgden de overige steden. Het optreden des prinsen aan het hoofd der bezending om de steden van Holland tegen de Hollandsche gewestelijke staten op te zetten, de dwang op die staten uitgeoefend om hen een genomen besluit te doen herroepen, het zenden van krijgsvolk in vredestijd tegen een lid der Staten of tegen een deel des souvereins, de inhechtenisneming der afgevaardigden, was een misbruik maken van gezag, dat er veel toe bijdroeg, om den prins na zijn overlijden (1650), geen opvolger te doen geven. Dit kon te gevoegelijker geschieden, daar 's Prinsen zoon, WILLEM HENDRIK, eerst vijf dagen na zijns vaders dood, ter wereld kwam. *Groningen* en *Drenthe* verkozen met *Friesland* WILLEM FREDERIK tot stadhouder. Was de staatsgezinde partij voor een wijl geknakt geweest na OLDENBARNEVELD's val, de stadhouderlijke was het niet minder na WILLEM's dood.

Aanslag op Amsterdam 1650.

Beoordeeling.

Dood van Willem II 1650.

§ 44.

1ste Stadhouderloos bestuur, 1650-1672.

1) Van 's prinsen dood maakten de staten der verschillende gewesten gebruik, om alle stemhebbende steden het voorrecht te geven hare overheidspersonen zelven te kiezen, in de niet-stemhebbende dit recht zich toe te kennen, en de benoeming der door hen betaalde officieren, alsmede het recht van gratie aan zich te trekken.

Veranderingen.

Op voorstel der staten van Holland, kwamen in 1650 de leden der *Gewestelijke staten aller provinciën*, ongeveer 300 in getal, naar *den Haag* ter GROOTE VERGADERING,

Groote vergadering.

(1) Loevensteinsche factie was sinds dien de schimpnaam voor de staatsgezinde partij.

om het bestuur te regelen. De voorzitter, Hollands raadpensionaris Jacob Cats, «de ellendigste redenaar, dien de wereld ooit opleverde» (1), hield de openingsrede. De genomen besluiten brachten eene groote verandering te weeg: *vijf* gewesten besloten geen stadhouder meer aan te stellen. Over de vraag, hoe de geschillen tusschen de gewesten bij te leggen, kwam men tot geen besluit. Het uitreiken der *patenten* (open brieven, waardoor de troepen verplaatst werden) gaf men den Staten-generaal, mits ze het advies van den Raad van state inwonnen, en de patenten door de staten der provinciën, waar de verplaatsing van troepen plaats vond, geteekend werden. In hun gewest zouden de provinciale staten de troepen, hun ten dienst, kunnen verplaatsen, en de benoemingen doen van officieren. Den eed van trouw zou het krijgsvolk zweren aan de Staten-generaal, en aan de Staten der provincie, waar het zich mocht bevinden.

Besluiten.

Groot verlies van invloed der Staten-generaal, iedere provincie onbetwist souverein, de vijf souvereinen, uit stedelijke oligarchiën bestaande, van elkaar onafhankelijk, één dier souvereinen, Holland, machtiger dan de anderen te zamen, en Hollands raadpensionaris feitelijk bestuurder der Republiek, ziedaar den toestand onder het stadhouderloos bestuur.

Toestand.

2) In de Groote vergadering verschenen (1651) twee Engelsche gezanten, St. John en Strickland, door het Parlement gezonden om over eene nauwe vereeniging, een of- en defensief verbond, tusschen de twee protestantsche Republieken en de verjaging der hier levende Engelsche ballingen (Karel II), te onderhandelen.

Naijverig op onzen handel, ontevreden over het mislukken dier zending, en het beschimpen der gezanten door het Haagsche grauw, vaardigde het Parlement eene *Acte van Navigatie* uit, waardoor aan vreemde schepen verboden werd andere voortbrengselen dan die van hun eigen land, in *Engeland* aan te voeren.

Akte van Navigatie 1651.

Toen *Frankrijk* en *Zweden* eenige jaren later ook den invoer van waren op vreemde schepen belastten, kon het

(1) Bilderdijk.

nadeel, hierdoor der Hollandsche vrachtvaart toegebracht, een nationale ramp genoemd worden.

Te vergeefs poogde men de Engelschen te overreden de *Navigatie-acte* in te trekken. Ze stelden veeleer hunne eischen hooger, vorderende, dat in het vervolg alle schepen voor de Engelsche oorlogsschepen in de Engelsche wateren de vlag zouden strijken. Engelsche oorlog, 1652-54.

Luitenant-admiraal Maarten Harpertsz. Tromp (in den Briel geb.) die niet oogenblikkelijk aan dien eisch voldeed, werd, op de hoogte van *Dover*, door den admiraal Blake aangevallen (19 Mei 1652). De nacht maakte een einde aan den onbeslisten strijd. 1ste botsing.

Twee overwinningen, de eene van Michaël Adriaansz. de Ruiter (1) op Ascue bij *Plymouth* (1652), de andere van Jan van Galen op Appleton bij *Livorno* (1653), wreekten de groote schade, door de Engelschen den Nederlandschen visschers toegebracht: Overwinningen.

«Van *Galen* storf, en leeft door zijn kwetsuren.» (Vondel).

Ook Maarten Tromp bedekte zich met lauweren in den driedaagschen, onbeslisten zeeslag op de hoogte van *Portland*, in de zeeslagen bij *Nieuwpoort* en *Duinkerken* tegen Blake, en eindelijk in den eveneens onbeslisten slag tegen Monk op de hoogte van *Ter Heyde*, waar een musketkogel de borst des helds doorboorde (1653). Wel mocht zijn groote tijdgenoot zingen: Onbeslisten zeeslagen.

O Harpertszoon! gij zijt ons harp;
O Tromp! men zal uw deugd trompetten
Waar 's Hemels gunst ons zeevaart bouwt!
U komt een scheepskroon toe van goud. (Vondel).

Gebrek aan geschut en geld, de zwakheid onzer krijgsmarine tegenover de Engelsche, de gevoelige slagen aan handel en visscherij toegebracht, waren oorzaak dat de Republiek naar vrede haakte. Zucht naar vrede

Ondertusschen was in Februari 1653 Johan de Wit, pensionaris van *Dordrecht*, aan Pauw als raadpensionaris van *Holland* opgevolgd. Deze raadpensionaris eener enkele provincie, groot geleerde en schrander regent, verwierf Johan de Wit, 1653.

(1) In Vlissingen geboren (1607). Van scheepsjongen tot den post van vice-admiraal opgeklommen.

eenen even overwegenden invloed in de Republiek als eens de strateeg PERICLES te *Athene*. Met dezen had DE WITT meer dan een trek van overeenkomst.

Om den vrede te erlangen zonden de Staten-generaal een geslepen gezant, HIERONYMUS VAN BEVERNINCK, met drie andere afgevaardigden, in 1653 naar Londen. *Engeland* wenschte, zoo meent men, ineensmelting der twee Republieken, welke door Parlement, uit afgevaardigden beider landen samengesteld, zouden geregeerd worden.

Wat wilde Engeland?

Wijl men vreesde, dat de jonge Nederlandsche leeuw dan de grillen van den krachtigen luipaard zou moeten volgen, en men, vooral in die roemrijke dagen, aan eigen nationaliteit vasthield, werd dit aanbod verworpen. Verder bedong OLIVIER CROMWELL, tegen het einde van 1653 Protector van Engeland geworden, eeuwige uitsluiting van het huis van Oranje uit de waardigheden van stadhouder en kapitein-admiraal-generaal. Hierin bewilligden de gezanten evenmin. Doch toen VAN BEVERNINCK, die in geheime briefwisseling stond met JAN DE WITT, dezen verwittigde, dat CROMWELL, zonder de belofte van uitsluiting des Prinsen, geen vrede zou sluiten, overreedde de raadpensionaris in geheime vergadering de Staten van 't gewest Holland, *alleen*, zonder tusschenkomst der andere provinciën, eene *acte van Seclusie* des Prinsen als stadhouder van 't gewest Holland te teekenen en naar *Engeland* op te zenden. Eerst nu werd het *vredesverdrag van Westminster*, reeds vroeger door de Staten-generaal onderschreven, door CROMWELL (30 April 1654) bekrachtigd. De *Navigatie-acte* bleef bestaan; de Nederlanders zouden in 't vervolg voor Britsche schepen in Engelsche wateren de vlag strijken, aan de erfgenamen van eenige op *Amboina* gedoode Engelschen meer dan 40,000 gulden uitkeeren, en zich verbinden geen stadhouder of kapitein-generaal te benoemen, die niet op dit verdrag den eed zou hebben afgelegd.

Acte van Secl.

Vrede van Westminster, 1654.

3) Hevig trokken de afgevaardigden van *Friesland*, *Groningen* en *Zeeland* ter Staten-generaal tegen het afzonderlijk verdrag door *Holland* gesloten, te velde. DE WITT verdedigde meesterlijk in zijne *Deductie* het gedrag van Holland, hierop vooral steunend, dat elk gewest in de keuze van een stadhouder volkomen vrijheid genoot. Achtte

Deductie,

hij het gevaarlijk voor vrije staten in vredestijd een stadhouder-admiraal-generaal te hebben? Wilde hij zijns vaders gevangenschap te *Loevenstein* op de Oranje's wreken, of was het onder den drang der omstandigheden, dat DE WITT de acte van Seclusie doordreef? Wellicht het een en het ander. Wat er van zij of niet, die acte werd reeds na CROMWELL's dood (1660) vernietigd.

Met den vrede brachten handel en nijverheid weer eene betrekkelijke welvaart in 't land terug.

Binnenlandsche oneenigheden.

Behalve een geschil tusschen de stadhouderlijke partij in *Overijsel* (Kampen, Zwolle en Ridderschap) en de staatsgezinden, aan wier hoofd *Deventer* stond, over de benoeming van den stadhouder-gezinden RUTGER VAN HAERSOLTE als *Drost* in *Twente*, geschil dat voor een tijdlang de splitsing der gewestelijke staten ten gevolge had; en een theologanten-strijd tusschen COCCEJANEN en VOETIANEN (1) over de wijze van uitlegging des bijbels, en de heiliging van den Zondag (1658), bleef ook de inwendige vrede bewaard.

De Witt financier

DE WITT wijdde nu zijn uitstekende gaven aan de verbetering van het financie-wezen. De renten van Holland's schuld en van die der Staten-generaal bracht hij van 5 tot 4 ten honderd; de overschotten, door afdanking van krijgsvolk, streng toezicht op de ambtenaren en spaarzaamheid verkregen, gebruikte hij, zonder de krijgsmarine te verwaarloozen, tot delging der schuld.

De vrede was echter niet van langen duur. Van 1656 tot 1660 ondersteunde de Republiek, beducht voor haren handel op de Oostzee, *Polen* en *Denemarken* in hun oorlog tegen *Zweden*. Onze luitenant-admiraal JACOB VAN WASSENAAR-OBDAM ontzette *Dantzig*, sloeg den Zweedschen vlootvoogd WRANGEL tegenover het fort *Kronenburg*, maar verloor zijn dapperen onderbevelhebber WITTE CORNELISZ. DE WITT (1658). Het volgend jaar veroverde DE RUYTER *Nijborg* op *Funen*, en kreeg van den koning van Denemarken een gouden keten met eene jaarwedde.

Oorlog met Zweden 1656-60.

Vrede v. Kopenhagen, 1660.

Ook met den bekwamen, en onder alle opzichten waar-

(1) Coccejus, hoogleeraar te Leiden, kende de regeering ook zekeren invloed in de Kerk toe. Van daar waren de Staatsgezinden hem genegen. Voet, professor te Utrecht.

digen PRINS-BISSCHOP van *Munster* geraakten wij in 1663 in geschil: bisschop CHRISTOFFEL BERNARD VAN GALEN verklaarde de Republiek den oorlog, daar ze de stad *Munster* tegen hem had ondersteund, en de van hem leenroerige heerlijkheid *Borkulo* in bezit hield. Bij den vrede van *Kleef* (1665) deed de Bisschop «*salvo jure imperii*» afstand van de door hem reeds heroverde heerlijkheid. Gedurende dezen oorlog had WILLEM FREDERIK, stadhouder van Friesland, het ongeluk zich te dooden bij 't reinigen van een pistool. HENDRIK CASIMIR volgde hem op.

Oorlog met Munster.

Vrede van Kleef 1665.

Dood v. Willem Frederik.

4) Met *Frankrijk* en *Engeland* sloten de Staten-generaal in 1662 of- en defensieve verbonden, welke al ras verbroken werden. Uit vrees voor de nabuurschap, schoof DE WITT de onderhandelingen met *Frankrijk*, over de verdeeling van *Zuid-Nederland*, op de lange baan.

Verbonden.

Buitendien sloten de Staten-generaal een verdedigend verbond met FREDERIK WILLEM VAN BRANDENBURG en met *Denemarken;* dit laatste verdrag zonder voorkennis der gewestelijke staten.

Onder FREDERIK HENDRIK zagen wij het gebruik ontstaan, dat over buitenlandsche zaken, welke niet bekend mochten worden en spoed vorderden, de griffier en zeven leden der Staten-generaal met den raadpensionaris van Holland (vroeger met den stadhouder) in «*geheime besogne*» beslisten, na de zaak aan eenige afgevaardigden der Staten-generaal, hiertoe aangewezen, te hebben medegedeeld. Herhaaldelijk had *Zeeland* er op aangedrongen den jongen Prins van Oranje de hooge betrekkingen zijns vaders op te dragen. Hiertegen verzetten zich de Staten van Holland; ze wilden evenwel den Prins tot «*Kind van Staat*» aannemen, en zich met zijne opvoeding belasten. Een van 's Prinsen dienaren, de ritmeester BUAT, werd (1666), meer om zijn ijver voor de belangen zijns meesters, dan om zijne geheime briefwisseling met de vijanden des lands, als plichtig aan hoog verraad te recht gesteld. (1).

Geheime besogne

De jonge prins kind v. staat.

Buat's dood.

(1) Gerechtelijke *moord*, daar in de onderschepte brieven van Gabriël Sylvius en den Engelschen minister Arlington aan Henri de Fleury de Coulan, heer van Buat, geen zweem van landsverraad te vinden is.

5) Met de vijanden des lands? Ja, een woedende oorlog was weder met Engeland uitgebroken in 1665. De geheime lagen van LODEWIJK XIV van *Frankrijk* om vijandschap tusschen *Engeland* en de *Republiek* te zaaien, ten einde in de *Z. Nederlanden* vrij spel te hebben; de ontevredenheid van KAREL II over de behandeling van Prins HENDRIK WILLEM, en meer nog zijne onverzadelijke hebzucht waren de oorzaken van den 2^den^ Engelschen oorlog. Eer de oorlogsverklaring overhandigd was, had de admiraal HOLMES onze koloniën in *Guinea* en *Nieuw-Zeeland* veroverd, en heroverde ze DE RUYTER. In een eersten slag, op de hoogte van *Lowesthoff*, vloog het admiraalschip van WASSENAAR-OBDAM in de lucht; luitenant-admiraal KORTENAAR sneuvelde; onze vloot moest vluchten voor den hertog VAN YORK. Deze nederlaag vergoedde DE RUYTER, ter goeder uur uit *Amerika* teruggekeerd, het volgend jaar in een vierdaagschen zeestrijd tegen PRINS ROBERT en MONK bij *Foreland* (N. O. van Dover), waar de vijand drie-en-twintig schepen, 6000 dooden en 3000 gevangenen, waaronder vice-admiraal ASKUE, achterliet. De overwinning kostte het leven aan de luitenant-admiraals VAN DER HULST en CORNELIS EVERTSEN.

2e Engelsche oorlog (1665-1667).

Oorzaken.

Slag van Lowesthoff, 1665.

Foreland, 1666.

Hij gaat, beklimt de vloot, knot *England's* dwinglandij,
En als zijn broedren, zoon en vader sneuvelt hij. (1).

Een nieuwe slag werd op de hoogte van *Duinkerken* in hetzelfde jaar geleverd. Alhoewel DE RUYTER hier voor MONK moest wijken, wijl CORNELIS TROMP, aanvoerder van een smaldeel der vloot, den admiraal Smith te ver vervolgende, hem in den steek liet, was de terugtocht naar de *Wielingen* een der grootste krijgsbedrijven van onzen grootsten vlootvoogd. De vijand maakte gebruik van zijne overwinning door meer dan 100 koopvaardijschepen in *het Vlie* te verbranden, en *Terschelling* te verwoesten.

Duinkerken 1666.

In 1667 werden te *Breda* de onderhandelingen over den vrede met Engeland aangeknoopt. Doch ofschoon de pest hevig in hun land woedde, en een brand 4/5 der stad *Londen* vernield had, haastte Karel II zich niet, hoewel parlement en volk het wenschten, vrede te sluiten.

---

(1) Helmers, Hollandsche natie.

Om hem hiertoe te noodzaken, wapende de provincie Holland in stilte eene machtige vloot, die den Luipaard in zijn vesten zou gaan bestoken. Cornelis de Witt, broeder van den raadpensionaris, vergezelde, als gedeputeerde ter zee, den admiraal de Ruyter op dien roemrijken *tocht naar Chattam*. Onder den vice-admiraal van Gent veroverde kapitein van Brakel het fort *Sheerness* en nam een vijandelijk fregat in de *Medway* of rivier van *Chattam*; kapitein van Rijn doorzeilde den keten, welke die rivier afsloot, en de Hollanders stevenden nu, in spijt der kustbatterijen, voort tot *Chattam*, verbrandden een aantal Engelsche schepen, voerden het admiraalschip «*Royal Charles*» en de «*Unity*» als zegeteekens mee, en blokkeerden nog geruimen tijd de monding der *Theems*. Dit leerde den trotschen Brit plooien. De *vrede van Breda* kwam (31 Juli 1667) tot stand: de *Navigatie-Akte* werd zoo gewijzigd, dat de waren op den Rijn naar Nederland ingevoerd, voortaan in de Engelsche havens door Nederlandsche schepen mochten aangebracht worden. De Republiek zou het door den Zeeuw Abraham Krijnszoon veroverde *Suriname* behouden, en *Nieuw-Nederland* aan *Engeland* afstaan; het strijken der vlag bleef gehandhaafd.

Tocht naar Chattam.

Vrede van Breda 31 Juli 1667.

§ 45.

1668, De Triple-Alliantie. Haar gevolgen. Spaansche successie-oorlog, 1701.

1) De Zuid-Nederlanden te veroveren was de droom van den heerschzuchtigen Franschen koning Lodewijk XIV. Hij zocht een voorwendsel. In *België* bestond het privaatrecht van «Devolutie», volgens hetwelk alleen de kinderen uit het eerste huwelijk, de goederen, gedurende dit huwelijk aangeworven, mochten erven. Nu was, gedurende het eerste huwelijk van Philips IV van *Spanje*, *België* weder eigendom van de Spaansche kroon geworden door het kinderloos overlijden der aartshertogin Isabella; Lodewijk was met het eenig kind uit dat eerste huwelijk, Maria Theresia, gehuwd, en beweerde diensvolgens bij Philips' overlijden, dat zijne vrouw alleen recht had op *België*. Deze bewering was echter valsch, omdat, zooals wij zeiden,

Devolutierecht.

het recht van devolutie een privaatrecht was, slechts in *België* geldend. Daar onze staatslieden duchtten *Frankrijk* tot nabuur te krijgen, zochten zij eene alliantie tegen die mogendheid in het leven te roepen, en rustten zich uit ten oorlog. Doch wijl DE WITT en de Staten van Holland, tevens vreesden, dat een landoorlog den jongen Prins tot het kapitein-admiraal-generaalschap zou voeren, schaften zij (5 Aug, 1667) door het *Eeuwig Edikt* het stadhouderschap voor immer af, en verlangden, dat het in de overige gewesten van het kapitein-generaal-admiraalschap gescheiden bleef. Het eene gewest vóór, het andere na, voldeed aan *Holland's* wensch, zoodat in 1670 de scheiding der twee waardigheden een eenstemmig besluit werd aller gewesten, «*Harmonie*» genoemd.

Eeuwig Edikt. 1667.

Harmonie.

2) Door het beleid van DE WITT en van den Oostenrijkschen diplomaat LISOLA kwam in 1668 *de Triple-Alliantie* met *Engeland* en *Zweden* tot stand, waardoor de drie landen zich verbonden elkander onderling bij te staan, ten einde aan LODEWIJK's heerschzucht perken te stellen. Werkelijk moest deze, voor de drie met *Spanje* verbonden machten beducht, zijne veroveringen in *België* staken en behield er slechts een deel van in den vrede van *Aken* (1668). De gewesten keurden het sluiten der *Triple-Alliantie* goed, alhoewel ze ter generaliteitskamer geteekend was, zonder dat de afgevaardigden hunne lastgevers er van in kennis hadden gebracht. Ter herinnering aan den vrede van *Aken* liet de Staatsraad een gedenkpenning slaan, wiens trotsch opschrift LODEWIJK's verbittering nog deed stijgen. «Die ellendige visschers», welke den «grooten koning» het *nec plus ultra* toegeroepen hadden, zouden zijne wraak gevoelen. *Zweden* won hij door geld; door geld, door de belofte hem *Walcheren* af te staan, en door den invloed, welken eene fransche hofdame, DE KEROUEL, op den wuften KAREL II uitoefende, maakte hij ook *Engeland* van de *Triple-Alliantie* los (verdrag van Dover 1670). Wat meer is, KAREL II verbond zich met *Frankrijk* tegen *Nederland,* voorgevende, dat men hem hier door gedenkpenningen op den tocht van *Chattam* en den vrede van *Breda*, en door het niet strijken der vlag voor het koningsyacht «*de Merlin*», (N. B. in Hollandsche wateren)

Triple-Alliance. 1668.

Vrede van Aken, 1668.

Oorzaak van Fr. oorlog.

Verdrag v. Dover 1670.

Voorwendsels van Karel II.

beleedigd had. Kon JAN DE WITT zulk eene laagheid des konings hebben voorzien? Daarentegen sloten de Staten-
Verbonden. generaal met *Spanje*, (1671), den keurvorst van *Brandenburg* en den Duitschen Keizer (1672) verdragen, waarbij dezen zich verplichtten de Republiek te helpen. *Engelschen* en *Franschen* verklaarden haar den 7n April den
Onze vijanden in 1672. krijg; eenige dagen later volgden oorlogsverklaringen van BERNARD VAN GALEN, Prins Bisschop van *Munster*, en van den keurvorst van *Keulen* en Prins van *Luik*, MAXIMILIAAN HENDRIK, ontevreden dat de Republiek garnizoen had gelegd in het onder *Keulen* behoorende *Rijnberk*.

3) In het midden van 1672 trok LODEWIJK met 120,000 goed geoefende soldaten, door de grootste veldheeren zijner eeuw, CONDÉ, TURENNE en LUXEMBOURG aangevoerd, over onze grenzen. Van hunnen kant vielen de troepen van
Veldtocht der Bissch. troepen. *Keulen* en *Munster* in *Gelderland* en *Overijsel*, veroverden, behalve een deel der eerste provincie, heel *Overijsel* met de vesting *Koevorden*, doch stieten het hoofd voor *Groningen*, door den wakkeren KAREL VAN RABENHAUPT zes weken lang verdedigd. Deze RABENHAUPT heroverde menige stad en verraste *Koevorden*, door den koster MEINDERT VAN THIJNEN geholpen. In 1674 kwam er door Lisola's bemiddeling vrede met de Bisschoppen.

Veldtocht der Franschen. De PRINS VAN ORANJE, voor één veldtocht tot kapitein-generaal benoemd, en onze veldmaarschalk WIRTZ konden slechts 30,000 man ongeoefende troepen tegenover de Franschen stellen. Onze verwaarloosde vestingen waren slecht van voorraad voorzien. *Maastricht* trok de vijand voorbij. In eenige dagen rukte hij tot aan den *Rijn* voort, waar in een gevecht, hem door WIRTZ geleverd, CONDÉ gewond werd. De vleier BOILEAU maakte zich bespottelijk door den overtocht dier rivier bij *Lobith* (toen tengevolge van den lagen waterstand doorwaadbaar) onder de bescherming van 300 kanonnen, als een heldenfeit te bezingen. *Gelderland* en *Utrecht* waren (23 Juni) reeds door de Franschen veroverd. *Aardenburg* alleen in Staats-Vlaanderen werd met goed gevolg door BEEKMAN verdedigd. In het Noorden hielden Muiden en het water den vijand tegen. Wat te doen in dit uiterste gevaar? DE WITT's plan, het land onder water te zetten,

ging niet door, en de onderhandelingen over den vrede stuitten af op de vernederende en buitensporige eischen te *Heeswijk* door LODEWIJK gesteld. Den koensten ontzonk de moed, de hoop op redding. *Amsterdam* alleen, door zijn kordaten pensionaris HOP bezield, wanhoopte niet, en bereidde zich wakker ter verdediging.

4) Even als men te *Athene* aan PERIKLES de schuld gaf van het uitbreken der pest, ongeveer evenzoo weet het volk hier alle rampen, die het land troffen, den gebroeders DE WITT en hunner partij.

De Wit zondenbok.

Van *Veere* ging de beweging tegen JAN DE WITT en ten gunste van den Prins over naar *Dordrecht,* waar het volk den Ruwaard CORNELIS DE WITT dwong een stuk te teekenen, door hetwelk hij het *Eeuwig Edikt* herriep, en aan WILLEM het stadhouderschap aanbood. Zoo verre ging de waanzin, dat men de gebroeders van verraad betichtte, dat JAKOB VAN DER GRAAF, zoon van een raadslid van *Holland* met drie andere onverlaten den edelen raadpensionaris in den *Haag* wondden. Van der Graaf werd onthoofd. In andere steden heerschte dezelfde vooringenomenheid, waarvan het gevolg was dat *Zeeland* (2 Juli) en *Holland* (4 Juli), na intrekking van het *Eeuwig-Edikt,* WILLEM III tot erfelijk stadhouder (1) benoemden, en de staten hem het kapitein-generaalschap aanboden. Schier overal schreeuwde 't volk:

Willem III stadhouder, 1672.

»Oranje boven en Witt onder!
Die 't anders meent, dien sla de donder!»

JAN DE WITT nam zijn ontslag. Hiermede echter was de wraakgierige stadhouderlijke partij niet voldaan. Een barbier uit Pierschil bij Dordrecht, TICHELAAR, een laaghartig booswicht, om meer dan een vergrijp uit het land van Putten gebannen, klaagde CORNELIS DE WITT aan, dat deze hem tot een aanslag op 's Prinsen leven had willen overhalen. Alhoewel de Ruwaard met twee andere getuigen daartegen beweerde, dat TICHELAAR uit eigen beweging zijn steun tot dat doel gevraagd had, alhoewel DE WITT op de pijnbank uitgestrekt bij zijne verklaring bleef, veroordeelde hem het vonnis van het Hof van

Ontslag van J. De Wit.

Cornelis de Witt aangeklaagd.

(1) Erfelijk in mannelijke linie.

Holland, zonder bewijzen der schuld aan te geven, tot verlies zijner ambten en levenslange verbanning (20 Aug. 1672). (1). TICHELAAR integendeel werd op vrije voeten gesteld, en mocht ongehinderd de menigte tegen de gebroeders DE WITT blijven opruien. Dienzelfden dag (20 Aug.) begaf zich de Haagsche schutterij, gedeeltelijk den DE WITT's vijandig, naar de Gevangenpoort, waar de raadpensionaris zijn zieken broeder was gaan bezoeken. Hier waren ook drie vaandels ruiterij ter wacht beroepen, waarvan twee door het loos alarm, dat de boeren gewapend naar de stad trokken, van hunnen post verwijderd werden. Na hun vertrek drongen DE WITT's vijanden de Gevangenpoort binnen, sleepten de gebroeders op het «groene zoodje», en vermoordden hen daar op onmenschelijke wijze.

Dood d. de Witt's 1672.

't Was niet het grauw alleen: aanzienlijke burgers van den Haag, o. a. de predikant SIMONIDES en admiraal CORNELIS TROMP, woonden den moord en de verminking der lijken bij van twee mannen, welke de dankbaarheid des volks ruimschoots verdienden. «Men waant eene geschiedenis der Wyandots of Sioux te lezen», zegt de onpartijdige Leo, over die gruwelen sprekend. Die hyena's werden niet bestraft. TICHELAAR kreeg zelfs een jaargeld van PRINS WILLEM III!?

Dolle Haagsche Zaterdag.20 Aug, 1672.

JAN DE WITT is een der grootste namen onzer geschiedenis, niet slechts omdat hij, raadpensionaris ééner provincie, meer invloed uitoefende, dan vóór hem de stadhouders, maar wijl hij van die macht een doorgaans eerlijk, schoon voor zijn partij wel wat egoïstisch gebruik maakte; niet alleen, omdat hij het kleine *Nederland* tot eene macht van den eersten rang deed stijgen, maar dit doende den handel en de welvaart des volks niet schaadde; niet enkel omdat hij, een meester in financiezaken, de schulden delgde en het land verrijkte, maar daarbij zelf onbaatzuchtig bleef, en den ouden Hollandschen eenvoud altijd bewaarde; niet zoozeer om zijne uitstekende talenten als diplomaat, om zijn kunst in het onderhandelen met vreemde hoven, maar omdat hij onomkoopbaar en oprecht

Jan de Witt.

(1) Eene andere beschuldiging, die van zich als gedeputeerde ter zee slecht van zijne taak gekweten te hebben, weerlegde de Ruyter.

die onderhandelingen voerde, wat wel als eene loffelijke uitzondering verdient vermeld te worden.

Gaspar Fagel volgde den raadpensionaris de Witt op, en ging over tot de stadhouderlijke partij. De Staten van Holland, vroeger de Witt's aanbidders, machtigden (27 Aug.) den Prins overal de stedelijke besturen te ontslaan, wat aldra ook elders gebeurde. Gaspar Fagel raadpensionaris, 1672.

5) Den 2den December 1672 rukte Luxembourg over de bevroren wateren tegen *Leiden* op; doch het dooiweer bracht hem in het grootste gevaar, zich met zijn korps aan de Nederlanders te moeten overgeven. Zonder twijfel zou dit gebeurd zijn, ware het niet dat de kolonel Mozes Pain et Vin den post van *Nieuwerbrug* moedwillig verlaten had. Daar de Prins zijn doodvonnis hardnekkig bleef vorderen, werd Pain et Vin gefusilleerd. Tocht van Luxembourg.

Middelerwijl zocht de Ruyter, even als voorheen Themistocles, in een «houten stad» het heil des lands. Aan de *Fransch-Engelsche* vloot had hij (1672) den onbeslisten slag van *Solebay* (O. v. Engeland) geleverd; door den slag van *Schooneveld* (zandbank in de Wester-Schelde) eene landing der Engelschen belet, en bij *Kijkduin*, niet ver van *Nieuwe-diep*, den Franschen, onder d'Estrées, en den Engelschen, onder Prins Robert, den zoon van Frederik V van de Palts, eene gevoelige nederlaag toegebracht. Nederlandsche kapers namen gedurende den oorlog bij de 3000 vijandelijke schepen. Wat roem behaalden onze landgenooten ter zee! Daar vocht de kern der Hollandsche natie; daar hadden niet, zooals bij 't landleger, vreemde huurlingen hun aandeel in de zegepraal. Zeeslagen van Solebay. Schooneveld. Kijkduin 1672.

Met keizer Leopold I, met *Denemarken* en *Spanje*, werden in datzelfde noodlottige jaar 1672 verbonden gesloten. Hulp kon de keurvorst van *Brandenburg* niet zenden, wijl de *Zweden* zijne staten bedreigden. (Slag Fehrbelin, 1675). *Engeland* sloot in 1674 met de Republiek den tweeden vrede van *Westminster*, welke dien van *Breda* bekrachtigde. De stadhouder Willem III voegde zich, in 't volgend jaar, met een deel zijner troepen te *Bonn* bij de Spaansche en keizerlijke legers, die, nu den rug der Franschen bedreigend, ze tot den terugtocht noopten. *Maastricht*, in Juli 1673 ingenomen, bleef alleen in de Verbonden. Vrede met Engeland 1674.

De Franschen wijken.

macht des vijands. De storm was, dank den keizer Leopold en de Ruyter, geweken.

Om weer tot het bondgenootschap toegelaten te worden, moesten *Gelderland*, *Utrecht* en *Overijsel* op nieuw de *Unie* bezweren, en zich andere vernederende voorwaarden, welke den stadhouder tot alleenheerscher dier gewesten maakten, laten welgevallen.

Straf der veroverde gewesten.

6) In het buitenland en ter zee werd de oorlog voortgezet. Aan het hoofd der verbondenen leverde de Prins den Franschen den bloedigen, onbeslisten slag van *Senef*; zijn beleid en volhardende moed redden het leger der verbondenen, na de nederlaag bij *Mont-Cassel*, van volkomen ontbinding. De Ruyter, in 1675 ter ondersteuning der Spanjaarden met 18 schepen naar de *Middellandsche zee* gezonden, sloeg, na den onbeslisten slag bij *Strombòli*, den Franschen admiraal Duquesne in de baai van *Syracuse* in 't gezicht van den *Etna*, — zege te duur gekocht door 't verlies van onzen grootsten zeeheld, den grootsten zijner eeuw, groot door moed en krijgstalenten, groot door eenvoud en adel van karakter. De vijand zelf bewees hooge eer aan het stoffelijk overschot van onzen geduchten vlootvoogd. Duquesne behaalde nu bij *Palermo* de zege op den vice-admiraal de Haan, die sneuvelde. Ook in de West vond er bij *Tabago* tusschen Bincker en d'Estrées een verwoede doch onbesliste zeeslag plaats. Eerst den 11 Aug. 1678 werd door de gemachtigden der Staten-generaal, Van Beverninck en Willem van Haaren, de vrede met Frankrijk te *Nijmegen* gesloten. Wij verloren geen steen onzer vestingen, geen duimbreed gronds: de Republiek verkreeg teruggave van *Maastricht* met de landen van *Overmaas*, en vrijen handel op Frankrijk. Drie dagen na het sluiten van den hem niet welgevalligen vrede, leverde Willem III nog aan Luxembourg den bloedigen slag van *St-Denys* bij Bergen (1). Dat de verbondenen over de handelwijze der Republiek verontwaardigd waren, is gemakkelijk te begrijpen. Zij was door hunne hulp uit den put geklommen, en hare bevrijders zaten er nog in.

Slag van Senef 1674.

Slag van Mont-Cassel, 1677.

Dood v. de Ruyter, 1676.

Vrede van Nijmegen, 1678.

Slag v. St-Denys.

(1) Volgens O. Klopp vernam de prins eerst na den slag 't sluiten van den vrede, daar de hem gezonden koeriers door de Spanjaarden waren gevangen genomen.

§ 46.

Stadhouderschap van Willem III, 1672-1702.

1) Sinds de Republiek aan het dreigend gevaar van 1672 ontstapt was, zochten Frankrijk en Engeland beurtelings (1679) verbonden met haar te sluiten. Tot heil van Europa was er toen eene macht noodig, die, zonder door een verdrag gebonden te zijn, voor het Europeesch evenwicht waakte; want in 1681 had de heerschzuchtige Lodewijk XIV de «*Kamers van vereeniging*» opgericht, om zich van hare uitspraken tot dekmantel van een nieuw roofsysteem zijner onchristelijke, waarlijk heidensche politiek, te bedienen. Aanzien der Republiek. Réunion's-kam.

Hij eigende zich o. a. ook *Vianden* en *St. Veit* in *Luxemburg*, heerlijkheden aan Willem III toebehoorend, en het *prinsdom Oranje* toe. Om dien roofgeest paal en perk te stellen, sloten de Staten-generaal een defensief verbond met *Zweden*, *Spanje* en keizer Leopold (1681-82), ondersteunden echter slechts voor een wijl met 8000 man den koning van Spanje, en sloten in 1684 weer vrede met Frankrijk. De opheffing van het *Edikt van Nantes*, 1685 (*Dragonaden*), hield de verbittering tegen dit land gaande. Vele Hugenoten kwamen zich vestigen in Nederland, waar ze door hunne geloofsgenooten hartelijk ontvangen, al ras er in slaagden, nieuwe takken van nijverheid, vooral boekdrukkerijen, te doen bloeien. De schrandere Willem III scheen zich, even als keizer Leopold, tot levenstaak gesteld te hebben Lodewijk XIV te dwarsboomen, en over het Europeesch evenwicht te waken; in alle verdragen tegen den Franschen despoot, behalve 't verdrag van Augsburg 1686, had hij de hand; was de edele keizer Leopold met hem de ziel, die de verbonden in 't leven hield, Willem was daarenboven de veldheer, die de legers der verbondenen aanvoerde, en ze met zijn ontembaren moed, zelfs na de nederlaag, bezielde. Opheffing van 't Edikt v. Nantes, 1685. Willem's streven Buitenland.

2) Hij, die zoo groot eene rol in Europa speelde, kon zich niet laten welgevallen, dat de Staten en stedelijke besturen een andere zienswijze deelden dan de zijne. Sedert 1672 nam hij het bestier der krijgszaken heel in handen, en stuurde de gedeputeerden te velde naar huis. Binnenland.

Geheel autocratisch, zonder zich aan gebruiken of voorrechten te storen, ging hij met zijne souvereinen te werk, hierin ondersteund door Holland's raadpensionaris, wien voor het vervolg *gemeen overleg* met den stadhouder tot plicht gesteld was.

In Engeland heerschte WILLEM's schoonvader (1) JAKOB II, naar wiens erfenis de Prins gretig uitzag. Den koning werd een zoon (2) geboren. Van dit oogenblik af onderhandelde de Prins met de machtige Anglikaansche partij, om gewelddadig zijn schoonvader van den troon te stooten. In het geheim deed hij, met goedkeuring der Staten, eene vloot wapenen met 21,000 man, welke (1688) in de haven van *Torbay* (O. v. Plymouth) landde. Het volgend jaar werd hij tot koning van Engeland uitgeroepen.

Willem III in Engeland, 1688.

Evenwel liet de Engelsche adel hem door de *bill of rights* zoo weinig macht, dat hij stadhouder van Engeland, en, uit hoofde van zijn invloed in de zeven provinciën, koning van Nederland genoemd werd. Ook was de onrechtvaardige wetgeving (3), na den slag aan de Boyne aan *Ierland* gegeven, veel meer der heerschende Anglikaansche partij, dan den Prins, die een jaar lang weigerde ze te onderteekenen, te wijten.

3) LODEWIJK XIV trok zich de zaak van JAKOB II aan, of liever benuttigde ze voor zijne politiek, en verklaarde aan *Nederland* en *Engeland* den oorlog.

Weener-Verb.

Het *Weener-verbond* bracht de legers van den *keizer*, van *Spanje*, *Zweden*, *Savoje*, *Engeland* en *Nederland* tegen *Frankrijk* in 't veld. Toch zegevierde LUXEMBOURG over den graaf van WALDECK bij *Fleurus*, en over den prins van ORANJE bij *Steenkerken*, *Landen* en *Neerwinden*. Met afwisselenden uitslag streed men op zee: CORNELIS EVERTSEN, door den Engelschen admiraal TORRINGTON aan eigen krachten overgelaten, verloor den slag van *Beveziers* tegen TOURVILLE, wien op zijne beurt door onzen kloe-

Negenjarige oorlog, 1688-97. Fleurus, Steenkerken (1692). Neerwind. (1693)

Beachy Head. (1690).

(1) In 1677 was Willem met Maria van Engeland gehuwd.

(2) Legenden hierover van eenige schrijvers o. a. van Bilderdijk.

(3) Eene wetgeving er op ingericht om de Ieren arm, onwetend, in alle opzichten ongelukkig te maken. «Nooit heeft het menschelijk genie grooter onrecht uitgevonden.» (Burke).

ken ALMONDE de nederlaag bij kaap *la Hogue* werd toegebracht (1). La Hogue (1692).

Een der dapperste Nederlandsche officieren, de stadhouder HENDRIK CASIMIR II, stierf in 1696, en werd in *Drenthe* door WILLEM III, in *Friesland* en *Groningen* door JAN WILLEM FRISO (1696-1711) vervangen. De vrede van *Rijswijk* bij 's Gravenhage, aan de koene houding der Amsterdamsche burgemeesters Corver en Buys te danken, maakte een einde aan den krijg: de Franschen erkenden WILLEM III als koning van Engeland, en gaven hem het prinsdom Oranje terug. Gedurende den negenjarigen oorlog, door WILLEM III aan ons land berokkend, leed de handel aanmerkelijk, vooral ten gevolge der slagen hem door den Franschen kaper JEAN BART toegebracht, en de Republiek moest sinds dien tijd in *Engeland* haar meester ter zee erkennen. Vrede van Rijswijk, 1697.

Willem III had zoo weinig invloed als koning, dat hij niet eens de opheffing der *navigatie-akte* verkrijgen kon. Hier daarentegen kreeg hij alles naar zijn zin. Hij dwong de Staten van Holland zijn vriend BENTINCK, dien hij tot graaf van Portland benoemd had, als lid der edelen toe te laten, ofschoon BENTINCK in Engelschen dienst was, en de Staten zich hardnekkig tegen zijne toelating verzetten. (PETER DE GROOTE te Zaandam en Amsterdam, 1697). Bentinck.

4) Om de erfenis van den koning van Spanje, KAREL II, te verdeelen, werden in 1698 en 1700 verdragen gesloten, volgens welke *Spanje*, *België* en *Indië* aan 's keizers zoon, aartshertog KAREL, de beide *Sicilië*n en *Lotharingen* den Franschen *Dauphin* zouden vervallen. Hiertegen verzette zich Spanje's koning, over wiens erfenis men buiten zijn weten beschikt had, en liet bij testament (1700) aan den tweeden zoon des Dauphijns, PHILIPS VAN ANJOU, al zijne staten achter. «Il n'y a plus de Pyrénées!» kon de heerschzuchtige Lodewijk toen met recht uitroepen. Waar bleef het Europeesch evenwicht? Hoe ons land tegen den overmachtigen nabuur te hoeden? Hiervoor zorgden de keizer Spaansche successie oorlog, 1701-13.

(4) Over de heldhaftige dapperheid der Hollanders te Fleurus, Beachy Head en La Hogue zie O. Klopp's standaardwerk: Das Haus Stuart enz. V, 131 en volg.

en onze prins. Het volgend jaar reeds sloten *Engeland*, keizer LEOPOLD, het *Duitsche rijk*, *Pruisen*, de *Nederlanden*, *Savoje* en *Portugal* het groote *Verbond van den Haag*, om *Frankrijk's* macht te beperken.

Bondgenooten.

De dood verraste onzen stadhouder, eer hij zich naar het leger kon begeven. Bij een rit struikelde zijn paard over een molshoop, en bij zijn val brak de Prins het sleutelbeen. Zijn reeds verzwakt gestel weerstond niet aan de koortsen, die de wond had doen ontstaan († 1702). In Nederland werd hij niet betreurd; in Engeland dronk de adel de gezondheid van het «heertje in 't fluweel» waarmede men den mol aanduidde. Noch hem, noch zijner gemalin had de roof van 's vaders kroon geluk aangebracht.

Dood van Willem III, 1702.

Bij testament had de stadhouder zijn neef JAN WILLEM FRISO tot algemeenen erfgenaam gemaakt. Hiertegen kwam FREDERIK I van Pruisen in verzet, zich op het testament van FREDERIK HENDRIK beroepend, waardoor deze aan zijne oudste dochter, met Pruisens koning gehuwd, 's Prinsen bezittingen vermaakt had. (Zie vrede van Utrecht § 47-3).

Als staatsman kan men nauwelijks een zijner tijdgenooten met WILLEM III, den leerling van DE WITT vergelijken; als soldaat was hij dapper, als veldheer wellicht te min geschat, als stadhouder autokraat, als mensch van een standvastig, doch minder edel karakter. (Tichelaar, Jakob II, bill of Ireland.)

§ 47.

2de Stadhouderloos bestuur, 1702-1747.

1) Daar WILLEM III geen mannelijke nakomelingen had, verkozen de vijf provincies met *Drenthe*, het weer zonder stadhouder te doen, en het regeeringsstelsel van 1651 te herstellen. Overal kwam weer de verkiezing der stedelijke raden aan de vroedschappen. Niet overal zonder tegenstand. Van nu af zocht de gewone burgerij in *Gelderland*, *Overijsel* en *Utrecht* haren invloed naast dien der aristokratische familiën in de stedelijke regeeringen te heroveren. Deze nieuwe partij door de vorige magistraten, welke WILLEM III had afgezet, gesteund, noemde zich in Gel-

derland en Overijsel «*de nieuwe plooi*». Tegen haar over stond «*de oude plooi*» d. i. de in de steden heerschende partij, door WILLEM III op het kussen gebracht. De onzijdigen werden de «*Stulpplooi*» genoemd. Nieuwe en oude plooi.

2) In *Holland* was sedert 1688 de raadpensionaris ANTONIE HEINSIUS aan FAGEL opgevolgd. Scherpzinnig staatsman, kon de eenvoudige burger van Delft de rol van JAN DE WITT in het binnenland, en die van WILLEM III tegen LODEWIJK XIV op zich nemen. Met hem vormden twee groote veldheeren, EUGENIUS VAN SAVOJE en JOHN CHURCHILL, hertog van MARLBOROUGH, een vermaard driemanschap, bestemd om LODEWIJK's heerschzucht te kortwieken. Ter zee geraakte men het eerst met den vijand slaags. De Nederlanders onder PHILIPS VAN ALMONDE hielpen in 1702 den Engelschen admiraal ROOKE eene Spaansche zilvervloot in de baai van *Vigos*, en onder luitenant-admiraal CALLENBURGH in 1704 *Gibraltar* nemen, welke stad de Engelschen zich toeeigenden. Te land hielpen onze troepen MARLBOROUGH en EUGENIUS VAN SAVOJE, op de Franschen de overwinningen behalen van *Ramillies* (Z. Brabant) 1706, van *Oudenaarde* (O. Vlaanderen) 1708, en van Malplaquet 1709 (1). Deze laatste, zeer bloedige slag noopte LODEWIJK den vrede te vragen. Toen echter de bondgenooten vorderden, dat hij zelf zijn kleinzoon zou onttronen en uit *Spanje* verdrijven, zette de grijze monarch alles op het spel, en waagde nog eens, hoezeer *Frankrijk* ook uitgeput was, de oorlogskans. *Frankrijk's* vernedering, niet zijn ondergang had de Voorzienigheid besloten. Hij, wien de bondgenooten, in plaats van LODEWIJK's kleinzoon, *Spanje's* troon wilden schenken, aartshertog KAREL, werd in 1711, door het overlijden van zijn broeder JOZEF I, keizer van Duitschland. Werd hij of PHILIPS VAN ANJOU koning van Spanje, in beide gevallen zou evenzeer het Europeesch evenwicht verbroken zijn. Daarenboven maakten in Engeland de WHIGS, door den oorlogszuchtigen MARLBOROUGH bezield, plaats voor een TORIJ-ministerie, dat vredesonderhandelingen aanknoopte.

Antonie Heinsius

Zilvervloot-Vigos 1702.

Gibraltar, 1704.

Overwinning der bondg. te land.

Wat bracht den vrede?

(1) In deze slagen onderscheidde zich door dapperheid Jan Willem Friso, die in 1711 bij het overvaren van den Moerdijk verdronk; zijn zoon heette Willem Karel Hendrik Friso.

Vrede van Utrecht, 1713.

Behalve den keizer, sloten de bondgenooten in 1713 met *Frankrijk* den *Vrede van Utrecht*: Lodewijk's kleinzoon behield onder zekere voorwaarden *Spanje* en *Spanje's* overzeesche bezittingen; *België* kwam het volgend jaar aan *Oostenrijk*.

3) Van dezen vrede dagteekent het verval der Republiek, die in de laatste jaren eene voor 't kleine land te groote rol gespeeld had; «Qui trop embrasse, mal étreint». De Fransche gevolmachtigde de Polignac deed dit den afgevaardigden der Republiek, Willem Buys en Bruno van der Dussen verstaan, toen hij hun gedurende de vredesonderhandelingen de trotsche woorden naar het hoofd wierp: «Nous traiterons chez vous, de vous, sans vous».

Bevrijding van de Fransche nabuurschap en een voordeelig handelstractaat met Frankrijk, waren de goede gevolgen des vredes voor de Nederlanden. Het grondgebied der Republiek werd eenigszins verminderd: *Pruisen* kreeg een deel van het overkwartier van *Gelder*, doch liet daartegen zijne aanspraak op het *Prinsdom Oranje*, dat aan *Frankrijk* kwam, varen.

Barrière-traktaat 1715.

4) Schijnbaar gewichtiger was het *Barrière-traktaat*, in 1715 met *Oostenrijk* te *Antwerpen* gesloten, waardoor de Republiek het recht kreeg om in *Namen*, *Doornik*, *Meenen*, *Yperen*, *Warneton*, *Veurne* en het fort *de Knocke*,(1) plaatsen, die een voormuur der Nederlanden zouden wezen, garnizoenen te houden. Verder verbond zich de keizer te *Antwerpen*, een deel der onkosten, door de barrière-steden veroorzaakt, te dekken, en in *Opper-Gelder* het fort *St-Michiel*, *Venloo* en *Stevensweert* met de omstreken bij de generaliteitslanden te voegen.

Gevolgen van overdreven inspanning en gebrekkig staatsbestuur.

De Republiek, *Frankrijk* in toom willende houden, verloor haar overwicht ter zee. Te laat zag men de kwaal in, en verviel van rusteloosheid in krachtelooze rust, om aan handel en bezuiniging te denken. Dat de *Dey van Algiers* aan onze vloot voor één millioen schade toebrenge en onze gezanten hone, de Republiek zal hem eerder eene jaarlijksche schatting betalen, dan de schade, den hoon te wreken. O tijden van de Trompen en de Ruyter!! Die

(1) In *Dendermonde* half Nederlandsche, half Oostenrijksche bezetting.

lamme politiek was het gevolg van de overdreven zucht naar vrede en van ons gebrekkig staatsbestuur. Eéne stad kon immers de gewichtigste, de noodzakelijkste besluiten doen uitstellen, verijdelen.

Een tweede algemeene statenvergadering, op voorstel van *Overijsel* in 1717 beschreven, bracht geene verandering. Van 1717-1719 maakte de Republiek deel uit van de alliantie, tot handhaving van den Utrechtschen vrede, tusschen Engeland, Frankrijk en (later) Oostenrijk tegen Spanje gesloten. Quadruple-alliantie, 1718.

5) Men zal zich herinneren, dat *Spanje* bij den Munsterschen vrede de verplichting op zich nam, zijn handel in de Oost niet uit te breiden. Alhoewel in 1648 Zuid-Nederland (in 1714 aan Oostenrijk overgedragen) geen handel op O. Indië had, richtte keizer KAREL VI eene Indische handelscompagnie te *Ostende* op, en sloot, om ze te handhaven, een verbond met *Spanje*. Bij den dood van HEINSIUS (1720) was hem ISAAK VAN HOORNBEEK opgevolgd. Na dezen werd een schrander staatsman, SIMON VAN SLINGELAND, raadpensionaris van Holland, en deze Slingeland riep aldra tegen den keizer het verbond van *Herrenhausen* (met Frankrijk, Pruisen en Engeland) in 't leven. KAREL VI liet nu de O. I. Compagnie varen, onder voorwaarde dat de Republiek tot de *Pragmatieke Sanctie* toetrad, d. i. MARIA THERESIA, 's keizers dochter, als algemeene erfgename van haars vaders staten erkende. O. I. handelscompagnie te Ostende? Van Slingeland. Verbond van Herrenhausen. Pragmatieke Sanctie.

§ 48.

Toestanden van 1650-1750.

1) «Sulcks, dat die plackaten tegens die Paus-gesinden voor desen geëmaneert, sullen blijven in haer vigeur ende oock strictelijk nae haere forme ende inhouden worden geëxecuteert..... ende dat oock die selvighe (andersdenkenden) op geene andere plaetsen meer, als daer die tegenwoordigh zijn, voortaen sullen worden permitteert». Zoo luidden twee der artikels, vastgesteld in de groote vergadering van 1651. Godsdienst.

Van 1655 tot 1748 werden zes-en-dertig plakkaten Plakkaten.

alleen in Holland en Zeeland, tegen de «stoutigheid» der Pausgezinden uitgevaardigd. Door een dezer (1655) werd hun zelfs het recht benomen, om, bij uitersten wil, over hunne goederen naar welgevallen te beschikken (tot 1795).

Van alle ambten, eenige in den krijgsdienst uitgezonderd, waren de Katholieken of «Pausgezinden» uitgesloten, en de nietigste redenen waren voldoende, om hunne kerken jaren lang te doen sluiten, en hunne priesters gevangen te houden.

Oogluiking van Baljuwen en Schouten was echter geen zeldzaamheid; doch het door de vingers zien kon niet dan voor groote sommen (recognitiën) verkregen worden. Die sommen werden bij plakkaat van 19 Juli 1730 vastgesteld, schoon de staten zelven bekenden, dat het eischen van die penningen «ongepermitteerd» was, en dat de officieren «grof en groot getrokken hadden» voor de admissie der priesters. In 1787 eerst schafte eene resolutie der staten de «recognitiën» af. De herroeping van het *Edikt van Nantes* in *Frankrijk* verscherpte hier een wijle de vervolging.

Recognitiën.

Toen het Jansenisme hier binnendrong, werd het door de staten beschermd, en de Apostolische Pro-Vicaris Theodorus de Kock, die den in 1688 geschorsten Petrus Codde opvolgde, genoodzaakt het land te verlaten. Cornelius Steenhoven, door den bisschop Dom. Varlet (1723) tot Jansenisten bisschop van *Utrecht* gewijd, stichtte hier de kerk der «Oud Roomschen». Een zijner opvolgers, Meindarts, wijdde bisschoppen der secte voor *Haarlem* en *Deventer*.

Jansenismus

In 1747 vestigde zich eene kolonie van Hernhutters te *Zeist*. In de staatskerk twistten, zoo als wij zagen, een tijd lang Coccejanen en Voëtianen.

Hernhutters.

2) Zwak was de band der gewesten, gering de macht der Staten-generaal. Onder Willem II en Willem III onderging dit lichaam den invloed der stadhouders, onder de stadhouderlooze besturen dien der gewestelijke staten, van Holland 't meest, wiens raadpensionaris feitelijk aan het hoofd stond der Republiek.

Bestuur.

Onder het eerste, en vooral onder het tweede stadhouderloos bewind, oefenden de stedelijke regeeringen op het bestuur des lands eenen verderfelijken invloed uit, daar ter generaliteit geen besluit van eenig gewicht kon ge-

nomen worden zonder toestemming der gewestelijke staten, (der zeven souvereinen) — toestemming, welke afhankelijk bleef van den wil en willekeur der steden.

De lagere klasse der burgerij sinds de 16de eeuw van de regeering der steden uitgesloten, deed zich op het einde der 17de weer gelden in *Utrecht*, *Overijsel* en *Gelderland*. Doch in *Gelderland* maakten de gilden van den herwonnen invloed zoodanig misbruik, dat, om de zich herhalende volksbewegingen te voorkomen, een besluit door de gewestelijke staten moest genomen worden, waardoor de overheidspersonen levenslang aangesteld werden.

Het volk van *Holland* en *Zeeland*, dat zich uitsluitend met den handel bezig hield, liet de politiek den vroedschappen, den aanzienlijken familiën over, die op tyrannieke wijze het stedelijk bewind uitoefenden, en door *contracten van correspondentie* en *conventie* het stedelijk gezag in eenige familiën erfelijk maakten (famielieregeeringen). De vroedschappen kenden slechts het belang der stad, geen landsbelang; de gewone burgers slechts handel en winstbejag. (Zie § 36). Famielieregeeringen.

3) Onder Willem II, het eerste stadhouderloos bestuur en Willem III gold *Nederland*, meer door het wanbeheer en de machteloosheid der andere staten, dan door eigen macht, als eene mogendheid van den eersten rang. Tot Willem III toe, was 't de eerste zeemogendheid. Door meê te zingen in het concert der groote mogendheden, liet echter ons land, even als de raaf der fabel, zijn schat ontglippen, zijn handel en zijne welvaart: «zoo gy te hooghe vlieght, te lager suldy dalen» (Vondel). Overspanning van krachten was het, behalve de vloot, 100,000 man landtroepen in de laatste oorlogen te onderhouden. De schuldenlast vermeerderde met 350 millioenen. Van het eene uiterste, van overspanning, viel men in het andere, volslagen afmatting. Om een deel der schuld te kunnen delgen, werden en krijgsmarine en vestingwerken verwaarloosd. Zoo was onze barrière niet meer een voormuur tegen, maar eene uitdaging van *Frankrijk* en *Oostenrijk*. Verval van macht

4) Sinds het stadhouderschap van Willem III verviel de handel meer en meer. Oorzaken hiervan waren: de van

stremming des handels gedurende drie lange oorlogen, het ontzettend verlies aan gekaapte schepen, het heffen van drukkende belastingen om de zware krijgslasten te dekken, en het voortbestaan der navigatie-akte. Hierbij kwam nog, dat *Franschen* en *Duitschers* zich meer dan vroeger op den handel toeleggend (Marseille, Hamburg), zelven in hunne behoeften grootendeels voorzagen, en zoodoende onzen landgenooten afbreuk deden. Het verval der Nederlandsche nijverheid had geene andere oorzaak.

handel.

Ook de walvischvangst nam zeer af, tengevolge van vermindering en verhuizing dier monsterdieren naar de Noordsche zeeën. De Noordsche compagnie loste zich op in 1645.

Noordsche Compagnie.

Gemis aan ondernemingsgeest maakte dat de commissiehandel sterk toenam. In plaats van zelve in verre gewesten voor eigen rekening inkoopen van waren te doen en ze in Europa te verkoopen, kochten en verkochten vele handelaars tegen eene zekere som, voor rekening van anderen.

Commissiehandel

De handel in acties en effecten werd naar verhouding hier wellicht meer dan in één land gedreven. Die handel, hoe nuttig ook, werd dikwijls bedorven door den onzinnigen windhandel, eene soort van weddenschap over het rijzen of dalen der effecten (1).

In het begin der 18de eeuw, werden velen hier te lande verarmd door de acties van den Schot Law, wiens bankbilletten met honderden millioenen (2) de reële waarde van het kapitaal, dat ze vertegenwoordigden, overtroffen, en dra 2/3 van hun waarde verloren.

5) Verviel de handel in het algemeen, de *O. I. Compagnie* bleef toenemen in bloei. In 1652 stichtte de heelmeester Jan van Riebeek aan de kaap *de Goede Hoop* eene volksplanting, die onder den eersten gouverneur Cornelis Speelman reeds begon te bloeien. Onder het bestuur van den «papistischen» gouverneur-generaal Jan Maatsuiker (1653-1678) werd bijna heel *Ceylon*, *Negapatnam* (kust van Coromandel) en *Cochin* (kust van Malabar) door Rijklof van Goens veroverd, terwijl Cornelis Speelman der Compagnie den alleenhandel op *Celébes* verschafte.

O.-I. Compagnie.

(1) Zie Wynne's verdienstelijke Ges. des Vaderl. bl. 274.

(2) 2222 mill. fr., 80 maal meer dan het gemunte geld van geheel Frankrijk.

Daarentegen ging het schoone *Formosa* aan den Chineeschen zeeroover Coxinga verloren (predikant Hambroek). *Batavia*, met eene kleine landstreek op *Java*, was reeds vóór Maatsuiker in het bezit der Nederlanders. Hij vergrootte dit gebied met *Cheribon* en *Samarang*, en breidde op de *Molukken* zijne veroveringen uit. Een zijner opvolgers, Hendrik Zwaardekroon, nam bezit van Tidor, Ternate, de Preanger Regentschappen, de westkust van *Borneo* en bevorderde zeer de in 1661 begonnen aankweeking van den koffieboom.

Ieder jaar brachtten rijk geladene retourvloten stapels van specerijen, en, sedert het begin der 18de eeuw, ook koffie naar het vaderland. Fabelachtig waren de winsten, trots de zware verliezen door de oorlogen geleden.

Het verlies van *Brazilië* had der *W. I. Compagnie* een zwaren slag toegebracht, niet door de aanwinst van *Berbice* en *Essequibo* (W. van Suriname) en door den slavenhandel vergoed. De schulden rezen, de renten werden niet meer uitbetaald. Zoo zagen zich de Staten-generaal genoodzaakt in 1674 de Compagnie te ontbinden. Het volgend jaar werd eene nieuwe gesticht, met octrooi van alleenhandel op de *W. kust van Afrika*, en op *Z. Amerika's* noordkust. Ze kocht in 1682 de kolonie *Suriname* en verviel aldra gelijk de vorige. (Zie vervolg § 50-4 en § 51-2). W.-I. Compagn.

6) Evenals macht, handel en nijverheid, vervielen ook de letterkunde en schoone kunsten. Geen dichter, en slechts weinige schilders verhieven zich boven het middelmatige; schier geen oorspronkelijkheid meer, maar slaafsche nabootsing van vreemde meesterstukken, manieren en kleederen door «les singes de la Haye.» (Zie Everts, blz. 217-232). Wetenschap en kunst.

Als geleerden verwierven echter de geneesheer Herman Boerhave, hoogleeraar te *Leiden*, de ontleedkundige Frederik Ruysch, de uitvinder der slingeruurwerken Christiaan Huygens, de rechtsgeleerde Cornelis van Bynkershoek, de philologen Drakenborch, Hemsterhuis, Valkenaar en Ruhnken, een grooten naam. Baruch Spinoza stichtte veel kwaad door zijn pantheïstisch systeem. Uit hoofde der meerdere vrijheid van drukpers werd ons land de groote boekenmarkt des werelddeels. De eerste courant «Ordinairis Middelweeksche courant» van *Amsterdam*, dag-

teekent van 1652. De *Leidsche Courant*, in het Fransch geschreven, was het meest verspreide dagblad van Europa.

§ 49.

Stadhouderschap van Willem IV, 1747-51.

Oostenrijksche successie-oorlog.

Nauwelijks was keizer KAREL VI gestorven, of MARIA THERESIA zag zich van vijanden omgeven. De Republiek bleef der *pragmatieke sanctie* trouw, en steunde de heldhaftige vorstin eerst met geld en later met troepen. Het besluit der Staten-generaal hieromtrent werd, tegen de gewoonte, door overstemming van *Utrecht*, *Gelderland* en eenige steden genomen. De koning van Frankrijk, LODEWIJK XV, over de ondersteuning, door de Republiek aan MARIA THERESIA verleend, gebelgd, zond na de overwinningen van *Fontenoy* en *Raucoux* een leger over onze grenzen. De vervallen barrière-steden hadden ter nauwernood weerstand geboden.

Willem IV.

In dien nood dacht men weer in *Zeeland* en *Holland* aan den Prins. Van den dag zijner geboorte af was WILLEM KAREL HENDRIK FRISO in *Friesland*, in 1718 in *Groningen*, in 1722 in *Gelderland* en *Drenthe* als stadhouder erkend geworden.

Van *Veere* (in Zeeland), door de Franschen bedreigd, ging weer, als in 1672, de beweging ten gunste van den Prins uit.

Dra sloeg ze op andere steden van *Zeeland*, *Holland*, *Utrecht* en *Overijsel* over, en in 1747 besloten de staten der vier provincies WILLEM IV tot stadhouder aan te nemen, en het stadhouderschap erfelijk in de familie van Oranje-Nassau te verklaren. Nu regende het waardigheden op den Prins: het kapitein-generaal-admiraalschap in Holland en in de generaliteitslanden, de benoeming der officieren in Hollandschen dienst en der wethouderschappen in Zeeland, het recht van den adel te vertegenwoordigen in Zeeland, Holland, Gelderland en Utrecht, de waardigheid van opper-directeur-gouverneur der beide handelscompagniën met het recht uit eene voordracht de bewindhebbers der maatschappijen te kiezen, de benoeming der stedelijke raden, het voorzitterschap der gerechtshoven, de titel van rector magnificus aller universeiten.....

Erfelijk stadhouderschap. 1747.

dus invloedrijk souverein werd hij; de naam alleen ontbrak nog.

In het binnenland bleef 't gedurende het stadhouderschap van Willem IV, vrij rustig. Eenige volksbewegingen hadden er plaats, waartoe de misbruiken, in posterijen en pachterijen ingeslopen, aanleiding gaven: de Staten der gewesten inden zelven de belastingen niet, maar verpachtten ze tegen eene vastgestelde som aan burgers. Zeer dikwijls maakten die pachters misbruik van hun recht, om het volk af te zetten. Van daar hevige opschuddingen, die in *Holland*, en in eenige andere gewesten, de afschaffing der pachterijen ten gevolge hadden. Bezoldigde ambtenaren werden hier aangesteld, om in het vervolg de collecte der belastingen te doen. Pachterijen.

Onder Maurits van Saksen hadden de nog immer zegevierende Franschen den hertog van Cumberland, bevelhebber der bondgenooten, (Oostenrijk, Engeland, Nederland) te *Lafeld*, bij *Maastricht*, overwonnen, en het beleg voor laatstgenoemde stad geslagen. Vervolg van den successie-oorlog

Te gelijker tijd belegerde de Fransche generaal Löwenthal het onneembaar gewaande *Bergen-op-Zoom*, (Coehoorn's (1) meesterstuk), en nam het stormenderhand in. In het jaar dat *Maastricht* bezweek (1748), werd de vrede te *Aken* gesloten. De Republiek kreeg al het verlorene, ook de ontmantelde barrière-steden, terug. Eenige jaren vroeger, na den dood van Karel Edzard, werd *O.Friesland* met *Emden* aan *Pruisen* afgestaan. Door een afzonderlijk verdrag had de Prins reeds in 1732 *Meurs* ten N.-O. van *Venloo*, en *Lingen* in 't O. van *Overijsel*, aan dat rijk geschonken. Vrede van Aken 1748.

Onze vredelievende stadhouder overleed in 1751, een nog jongen zoon, Willem V, achterlatend. Dood van Willem IV 1751.

§ 50.

Stadhouderschap van Willem V, 1766-95.

1) De Prinses-moeder, Anna van Engeland, werd als gouvernante, en, na haar dood, de hertog Lodewijk Ernst Anna de gouvernante.

(1) Onze grootste vestingbouwkundige, die zich te Namen luisterrijk in de vorige oorlogen met Vauban gemeten had.

De hertog van Brunswijk voogd.

van Brunswijk-Wolfenbuttel tot voogd, en vertegenwoordiger van den jeugdigen kapitein-admiraal-generaal aangesteld (1751-1766). Evenmin als haar overleden gemaal slaagde de begaafde prinses Anna er in, de bestaande partijen te bevredigen, handel en industrie op te beuren, vloot en leger op beteren voet te brengen. Ondank, laster was haar loon.

Gedurende den 7-jarigen oorlog, 1756-63, bleef ons land neutraal.

Op achttienjarigen leeftijd aanvaardde de Prins het erfstadhouderschap en de andere waardigheden zijns vaders. Zwak van karakter, verzocht Willem V den hertog van

Acte van Consulentschap.

Brunswijk de *acte van Consulentschap* te onderteekenen, een geschrift, waardoor deze belooofde, den jongen Prins voortdurend met raad en daad behulpzaam te zijn. Sinds was Brunswijk, door een gedeputeerde uit ieder gewest bijgestaan, voor onzen stadhouder, wat de hofmeiers voor de «rois fainéants» geweest waren.

Huwelijk van Willem V.

Willem V trad in den echt met Frederika Sophia Wilhelmina, nicht van Frederik II van Pruisen. Zijn zoon Willem Frederik, later koning Willem I, werd in 1772 geboren.

2) Wij zagen vroeger reeds, dat in *Gelderland*, de gewone burgerij naar meer invloed streefde. Onder Willem V lieten zich vele aanhangers der staatsgezinde partij door het «contrat social», de encyclopedie en andere dergelijke werken op hol brengen, en streefden naar de dra zoo beruchte «droits de l'homme et du citoyen» (1) Een aantal katholieken, in verandering slechts voordeel ziende, vele kooplieden, welke den Prins voor de in den derden Engelschen oorlog geleden verliezen aansprakelijk maakten, sloten zich vroeger of later bij deze richting aan.

Patriotten.

Men heette die nieuwgezinden Patriotten of Keezen (2), naam van nu af der heele staatsgezinde partij gegeven, ofschoon aanvankelijk de kern harer aanhangers zich nog altijd de beperking der stadhouderlijke macht alleen tot

---

(1) Het beginsel huldigend dat alle gezag door het volk den vorsten gegeven is, en hun dus ook door het volk kan ontnomen worden.

(2) Naar Kees de Gyzelaar, pensionaris van Dordrecht, hoofd der partij.

doelwit stelde. Het gros des volks, in *Holland*, en vele vroedschappen der landgewesten bleven den Prins steunen. Die stadhoudersgezinden heette men thans bij voorkeur ORANJEMANNEN of ORANJEKLANTEN. Oranjeklanten.

De vrede, die, van 1747-1780 voortdurend, den handel en 's lands financien weer had doen bloeien, werd door een 3en oorlog met *Engeland* in gemeld jaar verbroken.

3) Aan de *N. Amerikanen*, tegen het moederland opgestaan, bleven Hollandsche kooplieden, ondanks het verbod der Staten-generaal (1775) krijgsbehoeften uit *St. Eustatius* leveren, en voorzagen tevens de Franschen van scheepshout, dat door de Engelschen, ten onrechte, als *contrebande* beschouwd werd. Het ontwerp van een verdrag, door burgemeesters en pensionaris van Amsterdam opgesteld, en bestemd om, in geval van onafhankelijkheidsverklaring der N. Amerikaansche kolonies, tot grondslag van een handelsverdrag met haar te dienen, viel daarenboven den Engelschen in handen. Deze waren de redenen, die *Engeland* tot vredebreuk brachten, toen de Republiek (1780) hare toetreding tot het verdrag, *stelsel van gewapende onzijdigheid* genaamd, door de Noordsche mogendheden gesloten, aan het Britsch kabinet ter kennis wilde brengen. De Engelsche regeering zond den brief, de verklaring van onzijdigheid inhoudend, ongeopend terug, en verklaarde den oorlog. Oorzaken van den 3den Engel. oorlog, 1780-84.

4) Met land- en zeemacht zag het hier bedroevend uit. Wij hadden 20, de Engelschen 300 linieschepen. Bij het indienen der *generale petitie* (1) was er in de laatste jaren telkens strijd ontstaan tusschen de land- en zeegewesten. Dezen wilden de vloot, genen het landleger versterkt zien, en zoo kwam er van beiden niets. Het gebrekkige van den staatsvorm, de oneenigheid der gewesten, de overdreven zucht naar gewin, met verwaarloozing der middelen van verdediging, leverden ons machteloos aan de klauwen van den luipaard over. Vele buitenlandsche bezittingen en honderden koopvaardijschepen gingen alras verloren. Met moeite werd er in 1781 eene krijgsvloot uitgerust, om Oorzaken van machteloosheid.

(1) Aanvraag door den staatsraad van de geldsom, het volgend jaar vereischt voor de uitrusting van leger en vloot.

koopvaardijschepen naar de Oostzee te vergezellen. Haar bevelhebber JAN ARNOLD ZOUTMAN handhaafde, in den onbeslisten slag van *Doggersbank*, (ten O. v. Engeland), den ouden roem der Nederlanders ter zee. Bij den vrede van *Parijs* (1784) kreeg de Republiek de verloren kolonies, welke de Franschen op de Engelschen heroverd hadden (behalve Negapatnam) terug.

Vrede v. Parijs, 1784.

Twist m. Keizer Joseph II.

5) Keizer JOZEF II maakte gebruik of liever misbruik van den neteligen toestand, waarin zich Nederland bevond; hij vergde en verkreeg de ontruiming der barrière-steden. Steunende op eene belofte der Staten-generaal van 1673, om *Maastricht*, na het vertrek der Franschen, aan Spanje terug te schenken, eischte de keizer twee jaren later deze vesting en daarbij de vrije vaart op de *Schelde*. Toen echter Frankrijk zich in 1784 ten gunste van Nederland met de zaak bemoeide, moest JOZEF II bij den vrede van *Fontainebleau* (1785), zich met de forten *Lillo* en *Liefkenshoek*, de heerlijkheid *Daelhem* en eene som van $9^1/_2$ millioen gulden tevreden stellen.

Ontruiming der Barrière 1783.

Vrede van Fontainebleau 1785.

6) Intusschen kon de hertog van BRUNSWIJK, wien de weerlooze toestand des lands en alle onheilen die het troffen, ten onrechte geweten werden; wien de *acte van Consulentschap* overal tot grief werd aangerekend, het hier niet langer meer uithouden, en vertrok in 1784.

Na hem werd de Prins zelf de zondenbok.

De Keezen versterkt

Vele kooplieden, ontevreden over den uitslag van den Engelschen oorlog, gaven er den Prins de schuld van, en sloten zich bij de Patriotten aan.

Het gevaar van oorlog met *Oostenrijk* kwam der vrijheidszuchtige partij zeer te stade, om vrijkorpsen, uit staatsgezinde burgers saamgesteld, overal op te richten, in naam ter bestrijding des keizers, inderdaad tot eigen veiligheid tegen 's Prinsen leger.

sarren d. Prins.

Tornen aan het gezag des stadhouders werd overal mode, behalve in *Gelderland*. Zoo ontzeiden o. a. de Staten van Holland hem het recht van den krijgsraad bijeen te roepen, van het wachtwoord in *den Haag* te geven, verboden zij, om hem te grieven, het dragen van Oranjelinten, en stelden «*de stadhouderlijke poort*» van het binnenhof ook ten gebruike der afgevaardigden open. Overal

betwistte men hem het recht tot verkiezing van de leden der stedelijke regeeringen. Over het een en ander misnoegd, verliet de stadhouder *den Haag* en vestigde zich te *Nijmegen*. Dit koelde den haat der tegenpartij niet: en toen (1785) eene mosselenverkoopster, KAAT MOSSEL (Katharina Mulder), tijdens 's Prinsen bezoek aan *Rotterdam*, den kreet van «*Oranje boven*» durfde wagen, werd zij gevankelijk naar *'s Gravenhage* vervoerd en twee jaren lang in hechtenis gehouden, ofschoon de beroemde BILDERDIJK als advokaat ter harer verdediging optrad. Ja, zoover ging 't, dat de prinsgezinde pruikmaker MOURAND ter dood veroordeeld werd, wijl hij er zich tegen verzet had, dat de afgevaardigden van *Dordrecht* door de «stadhouderlijke poort» binnen reden.

7) Geschillen tusschen de *gemeensmannen* (1) en de vroedschappen van *Elburg* en *Hattem*, uit het streven der gemeente naar meer invloed in stad en gewest gerezen, dwongen de Geldersche staten den Prins te verzoeken, bezetting in die steden te leggen. Nauwelijks was dit geschied, of de Staten van Holland schorsten den kapiteingeneraal in zijn ambt, ontsloegen de troepen hunner provincie van den hem afgelegden eed van trouw, en den raadpensionaris van de sedert FAGEL'S bestuur opgelegde verplichting om in overleg met den stadhouder te handelen.

Meer dan in andere steden, was *Utrecht's* burgerij patriotisch gezind. Het bestuur dezer stad moest aan hevige patriotten de plaats inruimen. De schuttersgenootschappen kwamen van heinde en verre hier vergaderingen houden en feesten vieren, waarop de Prins beschimpt, en ter eere der Fransche patriotten, van wie de partij hulp verwachtte, gedronken werd.

De goede stadhouder, in schotschriften dagelijks gelasterd, rekende in geval van nood op Pruisen. Weldra kwamen ook te *Amsterdam*, *Rotterdam* en in de gewestelijke staten van *Holland* de patriotten aan de regeering en droegen de verdediging van het gewest op aan eene *commissie van defensie* en aan een vrijkorps, *vliegend legertje* genaamd. 't Vliegend legertje.

(1) Of *gezworen gemeente*, een lichaam van een veertigtal burgers, die in de steden van Gelderland soms door het stedelijk bestuur over gewichtige zaken geraadpleegd werden.

Reeds dreunde de vulkaan, de krater was met lava gevuld, eene uitbarsting moest volgen. Toen in 1784 de prinses zich naar *den Haag* wilde begeven, werd ze ten O. van *Gouda* bij de *Goe-Jan-Verwellen-Sluis* door het Goudasche vrijkorps aangehouden, en genoopt terug te keeren. De Staten van Holland keurden dit goed, en weigerden voldoening te geven aan den koning van Pruisen voor den smaad zijner zuster aangedaan. FREDERIK-WILLEM II zond hierop een leger van 20,000 man onder KAREL VAN BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL naar de Nederlanden. Alle steden onderwierpen zich. *Amsterdam* alleen bood eenigen weerstand.

De Prinses beledigd.

Wat Pruisen kunnen.

Onder den dwang der vreemde bajonnetten, gaf men den prins de hem ontnomen rechten terug, stelde door een verdedigend verbond met *Pruisen* en *Engeland* het erfstadhouderschap onder de hoede dier twee machten, en verklaarde deze waardigheid met die van het kapiteingeneraal-admiraalschap, door de *Acte van Garantie*, tot grondwet van den Staat.

Acte v. garantie.

De hoofden der patriotten werden streng bestraft. De vervolging duchtend verlieten 30,000 vrijheidsgezinden het land, om in *België* en *Frankrijk* tegen de bestaande staatsorde te gaan intrigeeren.

De roofgierige Pruisen trokken in 1788, met buit beladen, af. De rust was schijnbaar hersteld; de wrok der partijen heviger dan te voren. Buitenlandsche gebeurtenissen brachten de patriotten tot verwezenlijking hunner donkere plannen, waarbij het vaderland zijne zelfstandigheid zou verbeuren.

8) JOZEF II, de ontaarde zoon van de groote MARIA THERESIA, door zijn Jansenistischen leermeester VAN SWIETEN en zijnen minister VON KAUNITZ misleid, bemoeielijkte intusschen in zijn rijk de betrekkingen der bisschoppen tot den H. Stoel door het «*placetum regium*», hief een aantal kloosters op, dwong de Seminaristen de lessen van FEBRONIANEN in het *Algemeen Seminarie van Leuven* bij te wonen, en liet zich zoo zeer met bijzonderheden van den eeredienst in, dat FREDERIK II VAN PRUISEN hem placht te noemen: «mon frère le sacristain». Processies, plechtige uitvaarten, kermissen, enz. verbood hij, en schafte ten laatste de *blijde inkomst*, het bolwerk der Belgische

Brabantsche omwenteling.

vrijheden, af. Dit gaf het teeken tot de *Brabantsche omwenteling*. De Oostenrijkers werden verjaagd. «Votre pays m'a tué» zeide de stervende JOZEF II aan den prins de Ligne.

De Belgen, onder VAN DER NOOT, (*statist* of behoudsman) en VONK (*progressist* of patriot) opgestaan, verklaarden zich voor een foederatieven staat («états Belgiques unis») met dien verstande, dat iedere provincie hare bijzondere vrijheden behield, en de souvereine macht door een *Congres*, uit afgevaardigden aller provincies samengesteld, uitgeoefend werd. BENDER, veldheer van keizer LEOPOLD II, kon bij de onderdrukking des opstands het «veni, vidi, vici» van Caesar herhalen. Onze Republiek had niet verhinderd, dat kolonel VAN DER MERSCH zijne vrijscharen bij *Breda* verzamelde, om den opstand te beginnen.

Fransche revolutie.

9) Eene omwenteling, die geheel *Europa* van gedaante zou doen veranderen, had inmiddels in *Frankrijk* plaats gegrepen. De derde stand had den braven maar zwakken LODEWIJK XVI onttroond. Al wat bestond op staatkundig of godsdienstig gebied werd weggevaagd. Waanzinnig werd het bedorven volk en zong, al dansende onder de vrijheidsboomen, van vrijheid, gelijkheid en broederliefde, terwijl de dwingelandij haar toppunt bereikte, terwijl medeburgers met honderdduizenden het schavot beklommen, en hun bloed op de beelden der gelijkheid en vrijheid aan den voet der guillotine nederplaste.

De wet werd de uitdrukking van den wil der meerderheid; hoe onrechtvaardig die wet ook wezen mocht, de minderheid werd onderdrukt, en de menschelijke wet erkende God's wet niet meer.

Zulke beginselen wilden de Fransche revolutionnairen overal doen aannemen; zij wilden overal de volken bevrijden. (?)

Want er was geen spraak van de rechten der Franschen, maar van de «droits de l'homme». Toen het onweder heel Europa bedreigde, toen in 1792 de sans-culotten in *België* tegen Oostenrijkers en Pruisen streden, hield Holland's raadpensionaris VAN DE SPIEGEL, thans de invloedrijkste man des lands, zich onledig, met veranderingen in het financiewezen en met den koffiebouw op *Java*. VAN DE SPIEGEL, trouwe spiegel van zijn tijd, alleen stoffelijk be-

Van de Spiegel.

lang op het oog hebbend, bekreunde zich niet om de rechten van Lodewijk XVI en der Duitsche vorsten.

Hij bleef onzijdig, alhoewel het voor de hand lag, dat de storm ook over ons land heen varen, en het gespaarde eene prooi der Franschen zou worden (1). Te meer daar 't hier te lande reeds woelde (Comité révolutionnaire, Villattes), en de uitgewekene patriotten, die in *België* een «Bataafsch legioen» gevormd hadden, de Franschen ter verovering van ons vaderland aanspoorden. Weigering van vrije vaart op de *Schelde* was het voorwendsel, waarop de Conventie ons den oorlog verklaarde. In 1793 trok Dumouriez door het Bataafsch legioen, onder den burger Hendrik Willem Daendels, begeleid, ons land binnen, doch moest, na *Breda* en *Geertruidenberg* genomen te hebben, voor de Oostenrijksche generaals Coburg en Clairfait (slag van Neerwinden) terugtrekken. Nu stelde Carnot in de Fransche conventie «de levée en masse» voor. Veertien legers, 1,200,000 man, werden in korten tijd op de been gebracht. Tegen hunne «attaques en masse» (2) waren de verbondene Oostenrijkers, Engelschen en Nederlanders niet bestand, en werden bij *Fleurus* (1794) volledig geslagen. In December van dat jaar rukten Pichegru en Daendels over onze grenzen; *'s Hertogenbosch*, *Nijmegen* met zijn versterkt kamp en *Grave* vielen. Door den vorst begunstigd, bezette Pichegru schier zonder slag of stoot, in het begin van 1795, het heele land. De vloot loste geen schot en ging 't volgend jaar tot de Franschen over.

De Franschen komen.

Daendels.

Nederl. veroverd 1795.

«De Leeuw lag roerloos aan de stroomen,
Door 't barre winterweêr bevloerd». (Bilderdijk).

10) Willem V verliet het land († 1806 te Brunswijck). Eene Bataafsche republiek, onder Franschen invloed, verving den afgeleefden staat. 's Prinsen oudste zoon was (1791) in den echt getreden met Frederika Louisa Wilhelmina, dochter van den koning van Pruisen, uit welk huwelijk Prins Willem (later koning Willem II) in 1792, Willem

(1) Schud thans uw zweet, uw duurverworven schatten,
Den nagebuur, wilvaardig in den schoot,
Gij moogt ze met uw tranen natten.
Maar zwijg, of boet het met de dood! (Bilderdijk).

(2) Door Pichegru eerst aangewend.

Frederik in 1797, en Prinses Marianne in 1809 geboren werden.

§ 51.

Toestanden 1750-1795.

1) De toestand der Katholieken bleef over 't algemeen dezelfde. (Zie § 48-1).

In het midden der 18de eeuw deden de Fransche zeden en manieren hunnen verderfelijken invloed gevoelen: De oude eenvoud verdween voor de modes van het buitenland. (Hollandsche *deftigheid*). Vreemde gebruiken.

Verderfelijker nog waren de beginselen van Jean Jacques Rousseau, Voltaire en de Encyclopedisten, hier te lande ingedrongen, en uit ons land over Europa verspreid. Want de werken dier vreemde spotters met al wat heilig is werden meestal, ter ontduiking der Fransche censuur, hier gedrukt, ondanks eenige plakkaten, die het zouden beletten. Slechte beginselen.

2) Droevig was het in 't algemeen met den handel gesteld. De *O. Indische Compagnie* kwijnde, de *W. I.* ging te gronde. O. Indië.

In 1740, onder het bestuur van Adriaan Valkenier, werden 10,000 Chineezen in *Batavia* en omstreken vermoord. Na zijn opvolger van Imhoff, die de belastingen op *Java* verpachtte en Buitenzorg stichtte, ging de O. I. Compagnie, ofschoon ze in 1778 nog de rechten van opperhoogheid op Borneo's westkust verkreeg, immer meer achteruit. Ontrouw harer ambtenaren, de onkosten ter handhaving van haar gezag, mededinging der Engelschen en Franschen, rijke uitdeelingen aan de deelhebbers, terwijl er een tekort voorhanden was, de zware verliezen in den laatsten Engelschen oorlog, waren hiervan oorzaak. De val der Republiek verhinderde de in 1790 benoemde staatscommissie die euvelen te verhelpen. Oorz. van verval

De *W. Indische Compagnie* bezweek in 1791. Sedert 1796 voerde een *raad van koloniën* het bestuur over de W. Indische koloniën, sedert 1798 kwam een *raad der Amerikaansche koloniën* tot stand. W. Indië.

In 1798 nam de Bataafsche republiek de bezittingen en schulden der O. Indische Compagnie over, en stelde Opheff. d. O. I. C. 1798.

de belanghebbenden der Compagnie schadeloos. Het oppergezag kwam in de handen der Nederlandsche regeering, het bestuur van *O. Indië* in die van *een raad der Aziatische bezittingen*. (Zie vervolg § 52-5 en § 53-4 en § 54-4).

Handel. 3) Te gronde gingen onze invloed, onze handel; en het scheen alsof, bij het afnemen van den ondernemingsgeest der varensgezellen en van de veerkracht der natie, ook

S. Letteren. alle vinding en geestkracht onzer schrijvers was te loor gegaan. Over de VAN HARENS, ELISABETH BEKKER, AGATHA DEKEN, enz. zie Everts, blz. 232-242.

Op het veld der geschiedenis zal echter de «Vaderlandsche historie» van WAGENAAR († 1773), al valt er veel op aan te merken, eene blijvende waarde hebben, zoowel als de «Opkomst en bloei der vereenigde Nederlanden» door SIMON STIJL en de diepzinnige «Historie der Hollandsche staatsregeling» van den geleerden ADRIAAN KLUIT.

Verschillende genootschappen ter beoefening en bevordering van wetenschap o. a. de *Maatschappij van Nederlandsche letterkunde* te Leiden (1766) en *Felix meritis* te Amsterdam (1781), werden in dit tijdperk opgericht.

§ 52.

De Bataafsche Republiek, 1795-1806.

1) Hier, zooals elders, ging de komst der Fransche sansculotten met een geheelen omkeer der bestaande toestanden gepaard. Eene *provisioneele* volksvergadering werd door de reeds bestaande of onlangs opgerichte revolutionnaire comités en niet door het «vrije» volk gekozen. De roode Staten-generaal benoemden twee *Comités*, om het bewind over O. en W. Indische bezittingen te voeren, en een derde om met SIEYÈS en REWBELL, twee leden van het Fransche «Comité de Salut public» 's lands betrekking tot Frankrijk te regelen. De «vrijheid» kwam

Haagsch verdrag 1795. duur te staan. Krachtens het *Haagsche verdrag* (16 Mei 1795) moest ons land 100 millioen gulden aan de Franschen uitbetalen, *Staatsvlaanderen*, *Maastricht* en *Venlo* afstaan, zijne land- en zeemacht ter hunner beschikking stellen, de vaart op de *Schelde* vrijlaten en 25,000 sans-

culotten, als bezetting des lands, onderhouden en kleeden(1). Daarenboven werd ons land met assignaten (2) overstroomd en erfde het de vijandschap van Engeland. Tegen zulken prijs kocht de Bataafsche republiek eene verklaring van onafhankelijkheid, waarvan de waarde met die der assignaten gelijk stond.

Kiesdistricten.

De Staten-generaal hadden nog eene andere taak te volbrengen, die van den regeeringsvorm te regelen. Zij bepaalden, dat de gewesten, *Brabant* en *Drenthe* er bij begrepen, in 126 districten van 15,000 zielen, en de districten ieder in 30 grondvergaderingen van 500 personen zouden verdeeld worden, die elk een kiezer kozen. De dertig kiezers van een district kozen één repraesentant van 30 jaren of daarboven. Dus 126 vertegenwoordigers.

Nationale Vergadering, 1796.

2) In Maart 1796 ruimden de Staten-generaal de plaats in voor de nieuwe *nationale vergadering*, welke aan eene commissie van 21 leden het ontwerpen opdroeg eener nieuwe *constitutie*, waarover de grondvergaderingen uitspraak zouden doen.

Foederalisten en Unitaristen.

In de vergadering bestreden elkander aldra de *Foederalisten*, welke aan de oude unie van zelfstandige gewesten de voorkeur gaven, en de *Unitaristen*, die de gewesten tot één staat met centraal bestuur, en de schulden der gewesten tot ééne nationale schuld wilden ineensmelten. Het volk verwierp het eerste constitutie-concept (1796). Door de nationale vergadering van 1797 werd eene nieuwe commissie tot het bewerken eener grondwet benoemd. Doch eer ze haar werk voleind had, liet DAENDELS door zijne soldaten de voornaamsten der Foederalisten in hechtenis nemen, en gaf aan de overblijvende leden der Staten-generaal den naam van *Constitueerende Vergadering* (1798). Aan vijf leden droeg deze het uitvoerend bewind op, en benoemde eene commissie van zeven leden, welke eindelijk een ontwerp van constitutie, door een plebisciet, in Maart 98 aangenomen, tot stand bracht.

Coup d'état.

1ste Constitutie, 1798.

---

(1) Pas was een korps gekleed, of 't werd door 25,000 andere sansculotten vervangen.

(2) Fransche bankbiljetten, die weldra slechts eene nominale waarde hadden.

3) Daendels dwong door een tweede coup d'état de leden der constitueerende vergadering, die als vertegenwoordigend lichaam wilden aanblijven, aan een nieuw, door het volk gekozen vertegenwoordigend lichaam de plaats in te ruimen.

Nieuwe Grondwet.

De nieuwe grondwet behelsde o. a. het volgende: 1) De zeven gewesten, met *Drenthe* en de *generaliteitslanden*, één en ondeelbaar verklaard; 2) het vertegenwoordigend lichaam, middelijk of met één trap gekozen, draagt het uitvoerend gezag op aan vijf directeuren, wien acht agenten voor de verschillende takken van bestuur ter zijde gesteld worden, en behoudt zelf het wetgevend gezag, zonder ruggespraak met de departementale besturen; 3) volkomen gelijkstelling van allen voor de wet of afschaffing aller voorrechten aan godsdienst of stand verbonden; 4) scheiding van kerk en staat: «Er zijn dus geen burgerlijke voor- of nadeelen aan de belijdenis van eenige godsdienstige begrippen gehecht»; alleen de predikanten der hervormde kerk worden voorloopig bezoldigd; 5) het land verdeeld in acht departementen, niet met de oude gewesten overeenkomend en wier bestuur door de stemhebbende burgers gekozen wordt; 6) samensmelting der schulden (amalgame) en de financien onder één beheer; 7) elk departement krijgt rechtbanken en een gerechtshof, elke gemeente een vredesrechter.

4) In Nederland was men echter te zeer aan de gewestelijke autonomie gewend, dan dat de centralisatie der macht veel bijval vond. In den loop van het jaar, dat ze zag ontstaan, drong men reeds op herziening der grondwet aan. De staatsregeling (1), in 1801 uit de herziening geboren, helde meer naar foederalistischen kant over, en gaf, zonder evenwel de eenheid van staat weer te vernietigen, meer gezag aan de departementale besturen. Het uitvoerend gezag werd aan een staatsbewind van twaalf personen, het wetgevend aan een wetgevend lichaam van 35 door 't uitvoerend bewind gekozen leden, die slechts tweemaal 's jaars zouden vergaderen, in handen gegeven, en de staatslichamen, zoowel als de ambtenaren,

Herziening dier wet, 1801.

(1) Die staatsregeling aangenomen door het volk: niet uitgebrachte stemmen geteld als voor de staatsregeling uitgebracht.

kwamen onder toezicht te staan van een *nationaal syndicaat* (drie leden). De departementen kregen weer den naam der oude provinciën.

Ons land was en bleef de sloep die 't fregat *Frankrijk* volgde.

5) Het dansen om de vrijheidsboomen, de begoocheling van een deel der natie, had weldra uit. Onze zeemacht en handel gingen te niet, onze bezittingen aan de Engelschen verloren.

Oorlog met Engelschen en Russen.

Vice-admiraal De Winter in 1797 bij *Kamperduin* (ten O. van N. Holland) geslagen, moest zich den Engelschen admiraal Duncan overgeven; een ander smaldeel onder den schout-bij-nacht Story, door den vijand in naam des prinsen van Oranje opgeeischt, ging tot de Engelschen over. Te land gelukte het den Franschen generaal Brune de nederlagen, door Daendels geleden, te herstellen, en de Russen en Engelschen, door de overwinning van *Castricum* en *Bergen* (bij Alkmaar), te dwingen het land te ruimen.

Vrede v. Amiens 1802.

In den *vrede van Amiens* (1802) schonk ons Engeland alle buitenlandsche bezittingen, behalve «den parel» *Ceylon* terug. Het volgend jaar nieuwe oorlog, nieuwe verovering onzer kolonies (behalve *Java* en *Molukken*), nieuwe inspanning en uitputting van krachten voor den vreemden dwingeland Napoleon Buonaparte (kamp van Boulogne-sur-Mer).

6) Onder de Fransche Republiek werden de veroverde landen in Republieken herschapen. Toen Napoleon de revolutie aan banden had gelegd, en alleen als 1ste consul aan het hoofd van Frankrijk stond, moest ook elders de volksregeering voor het eenhoofdig bestuur plaats maken. Het consulaat was in Frankrijk de eerste stap tot het keizerrijk. Hier werd Rutger Jan Schimmelpenninck, onze gezant te Parijs, aan het hoofd der Republiek gesteld als overgang tot het Bonapartisch koningschap. Schimmelpenninck bewerkte op last van Napoleon eene nieuwe grondwet, de 3de in 7 jaren tijds. Vazal van Frankrijk werd hij alleenheerscher hier te lande. «Zijne Excellentie» benoemde de eerste leden van een nieuw wetgevend lichaam van 19 leden, bestemd om de wetsont-

Schimmelpenninck Raadpensionaris.

Zijne macht.

werpen, door den Raadpensionaris voorgelegd, aan te nemen of te verwerpen; hij stelde de ambtenaren en officieren aan, beschikte over de schatkist, over leger (1) en vloot. De algemeene belastingen, het *Kadaster*, de patenten en eene wet op het lager onderwijs, waardoor hij de examens der onderwijzers, en schoolopzieners in 't leven riep, alle scholen aan het toezicht van den Staat onderwierp en dogmatisch onderwijs verbood, dagteekenen van zijn bestuur. In 1806 «hatte der Mohr seine Schuldigkeit gethan», en NAPOLEON dwong de leden van het *groot besogne* (eene vergadering van hoogwaardigheidsbekleeders onder voorzitterschap van den Raadpensionaris), hem te komen verzoeken, den lande zijnen broeder LODEWIJK tot koning te geven.

Zijne werken.

§ 53.

Koning Lodewijk Napoleon, 1806-10.

4de Constitutie.

1) Eene 4de Constitutie gaf aan den nieuwen vazal van den grooten parvenu, inmiddels Keizer geworden, een schier absoluut erfelijk vorstengezag. Een wetgevend lichaam van 39 leden stemde de wetten door den koning voorgedragen en de belastingen.

Lod. Napoleon.

Ofschoon niet op den schoot eener prinses gewiegd, trad LODEWIJK koninklijk op, voerde een zeer kostbaren staat, en zocht, zooveel hij kon, zich te onttrekken aan het familie-statuut van 1806, dat hem aan 's Keizers oppermacht onderwierp. Voor het overige zorgde hij voor de belangen des lands, voegde zich naar onze zeden, zocht en won de sympathie des volks. Hij verkoos BILDERDIJK voor zijn leermeester in het Hollandsch.

2) Om eene diversie ten gunste van zijn broeder te maken, viel LODEWIJK met het Nederlandsch leger (1806) in *Westphalen*, en zond (1808) een hulpkorps onder CHASSÉ naar Spanje. De gekroonde revolutie, NAPOLEON I, tegen wien zich de oude dynastiën verbonden, moesten verbinden, wierp op één dag *Pruisen* omver. Uit de kamer van den «Grand Prussien» verbood hij door een decreet, «*vaste-*

(1) Een Nederlandsch korps te Austerlitz, 1805.

land-stelsel» genoemd, allen handel van het vasteland met *Engeland*, tevens alle Engelsche waren voor goeden buit verklarend. Wat de handel hierdoor op het vasteland verloor, won over het algemeen de industrie. Hier te lande echter niet. Blocus continental 1806.

Van het oorlogstooneel terugkeerend verdeelde Lodewijk ons land in 10 departementen, waarbij door den vrede van *Tilsit* (1807) een elfde, het aan Pruisen ontnomen *Oost-Friesland*, gevoegd werd. Hiertegen moest ons land *Vlissingen met omstreken* aan *Frankrijk* afstaan. Eene vreeselijke ramp trof *Leiden* in 't begin van dit jaar. Een met kruit geladen schip ontplofte in de grachten dier stad, vernielde het *Rapenburg*, en doodde een groot aantal burgers (Luzac, Kluit). Lodewijk bracht in persoon koninklijke hulp. Even edelmoedig betoonde hij zich in 1808 en 1809 bij de groote overstroomingen, die *Zeeland*, *Gelderland* en *Z. Holland* teisterden. Vrede van Tilsit 1807. Ramp v. Leiden. Overstroomingen.

Eene nieuwe armada van 400 oorlogsschepen, eene Engelsche ditmaal, bedreigde in 1809 ons land. Lord Chattam veroverde in korten tijd *Walcheren* (Vlissingen), *Schouwen* en *Duiveland*, doch moest in hetzelfde jaar nog voor een Fransch-Nederlandsch leger, onder Bernadotte, en de Zeeuwsche koortsen aftrekken. Engelsche Armada.

3) Onze koning, die als zelfstandig vorst wilde regeeren, en het belang zijner onderdanen meer dan dat zijns broeders zocht, liet den sluikhandel met *Engeland* toe, verzette zich tegen de *tiërceering* der Nederl. staatsschuld en tegen de *conscriptie*, door den keizer verlangd. Inde iræ! Koning Lodewijk gedwongen af te danken.

Eerst voegde Napoleon een klein, later een grooter gedeelte des lands bij zijn rijk, en noodzaakte eindelijk den koning ten gunste van diens zoon Napoleon Lodewijk afstand te doen. Nauwelijks echter was hij vertrokken, of zijn koninkrijk, volgens 's Keizers meening «une émanation de la France», werd bij het keizerrijk ingelijfd. Koning Lodewijk stierf in 1846 als graaf van St. Leu te Livorno.

4) Niet zonder reden betreurde het volk zijn vertrek. Het kanaliseeren van den Rijnmond bij Katwijk, de herstelling van vele dijken en wegen en de invoering van den *Code Napoléon* (waarin men veranderingen maakte, Zijne werken.

welke altijd geen verbeteringen waren) had men hem te danken. Door hem werd «de donderende groote heer» DAENDELS, een republikeinsche ALBA, benoemd tot gouverneur-generaal der O. I. bezittingen, d. i. van bijna geheel *Java*, van de groepen der *Molukken*, en van de factorijen op de andere *Soenda-eilanden* gesticht. DAENDELS breidde den koffiebouw uit, wijdde groote zorg aan de wegen op *Java*, en aan de verbetering van den gezondheidstoestand der hoofdstad *Batavia*. Het volgend jaar nam hij zijn ontslag kort vóór dat de Engelschen onze bezittingen veroverden. (Zie § 54-4).

Daendels gouv. gen. O. I. 1807.

Koloniën.

§ 54.

Nederland onder Fransche heerschappij, 1810-13.

1) Wanneer groote onheilen een land treffen, wanneer het of eeuwen lang van de waarheid verstoken blijft, of zucht onder vreemde dwingelandij, of in burgertwisten het broederbloed met stroomen vergoten ziet, dan, zonder te bedenken dat God de geheele geschiedenis beheerscht, doorwroet men vaak het verleden, om de oorzaken dier droeve toestanden op te sporen, en uit die oorzaken de gevolgen te verklaren.

Zoowel de dynastiën en volkeren, als het individu, straft Gods rechtvaardigheid. Heel Europa kastijdde Hij in het begin dezer eeuw. Zwaar woog zijne hand op de *Nederlanden*: op harde wijze werd de zoo harde wet der conscriptie, met drie jaren terugwerking, sedert 1811 toegepast; op verre slagvelden moest onze jongelingschap haar bloed voor den overheerscher storten. Geen vrijheid meer: de censuur legde de drukpers aan banden, en het argusoog der politie drong tot in privaatbijeenkomsten door. Geen glimp meer van eigen nationaliteit: de Fransche generaal CHARLES LEBRUN resideerde in de derde stad des keizerrijks, *Amsterdam;* de ongewijzigde *Code Napoléon*, de *jury* en de *regie* of tabaksmonopolie werden ingevoerd. De departementen kregen andere namen (o. a. département du Zuiderzée, département des bouches de l'Issel); ze stonden onder prefekten, de districten onder onder-prefekten, de gemeenten onder maires; en terwijl het streng gehand-

Toestand onder Fr. heerschappij

haafde continentaalstelsel, het verlies der kolonien (1) en de tiërceering (2) der staatsschuld het land buitenmate verarmden, zogen de «*droits réunis*,» belastingen op de eerste levensbenoodigdheden, de laatste resten van welvaart uit.

Te midden zijner triomphen, toen *Europa* aan zijn voeten lag, had de banvloek van een zwakken grijsaard, onder bescherming der Russen in *Venetië* tot Paus gekozen, den overweldiger getroffen. «Qui mange du Pape en meurt»! «De bliksems van het Vatikaan zullen de wapenen niet doen vallen uit de handen mijner soldaten,» had Bonaparte in zijn overmoed aan Eugène de Beauharnais geschreven. In 1812 vielen hun die wapenen uit de handen: van *Moscou* tot aan de *Berezina* lag een lijkkleed van sneeuw over honderdduizenden dapperen uitgestrekt. Ook het bloed van menig Nederlander verstijfde op de kille Russische velden. Meer bloed nog vergde de conscriptie van 1813. Onze jongelingschap en de zoogenaamde «gardes d'honneur» door den man van ijzer en bloed begoocheld, vochten met geestdrift, wie kan het ontkennen, te *Bautzen* en te *Leipzig*. Daar «begon het einde.» Tocht naar Rusland.

De Pruisen, onder Bulow, en de Russen naderden onze grenzen.

2) Intusschen hadden zich sedert 1812 eenige grootmoedige mannen, niet wanhopend aan de toekomst des vaderlands, de dichter van Marle, de Hoogleeraar te Leiden Kemper, Falk, Gijsbert Karel van Hoogendorp, de graaf van Limburg Stirum en van der Duyn van Maasdam, rusteloos beijverd, den nationalen geest levendig te houden en bevrijdingsplannen te ontwerpen. Op de tijding van het naderen der Pruisen en Kozakken, verbrandde te *Amsterdam* het volk de wachthuizen der Fransche tolbeambten; in *den Haag* verschenen de zonen Bevrijding 1813.

(1) 1811, onder den gouv.-generaal Janssens, (behalve Desima).

(2) Staatsbankroet, waardoor de renten der publieke schuld slechts voor een derde uitbetaald werden. Ook onder Koning Willem I werd 2/3 der schuld ingeschreven op het boek der doode schuld. Doch ieder jaar zouden eenige millioenen der werkelijke schuld gedelgd, en daarvoor evenveel van de doode schuld onder de werkelijke opgenomen worden.

van graaf LIMBURG-STIRUM en van VAN HOOGENDORP versierd met de Oranje-kokarde, en VAN HOOGENDORP met VAN DER DUYN VAN MAASDAM namen het bestuur in handen in naam van den PRINS VAN ORANJE. Langzaam weken de Franschen voor de Pruisen terug. De meeste vestingen werden eerst in 1814 ontruimd, 't laatst *Delfzijl* (23 Mei).

De Prins Souverein (2 Dec.)

3) De Prins (30 Nov. 1813) te *Scheveningen* geland, werd met onbeschrijfelijke geestdrift ontvangen, en tot SOUVEREIN VORST DER NEDERLANDEN uitgeroepen.

Eerst zorgde hij voor het leger, dat hij uit vrijwilligers en lotelingen op 25000 man bracht. Vervolgens benoemde hij eene commissie bestaande uit vijftien personen, welke, onder voorzitterschap van VAN HOGENDORP, eene nieuwe grondwet op papier zouden brengen. Den 29ⁿ Maart 1814 werd het grondwets-ontwerp door 448 notabelen aangenomen.

5de Staatsregeling

De 5ᵉ staatsregeling sedert 1795, de eerste, die den naam van *grondwet* droeg, nam tot grondbeginselen aan: gelijkheid van allen voor de wet, vrijheid van godsdienst, onafhankelijkheid der rechterlijke macht. Den Souverein uit het huis van ORANJE komt het opperbestuur toe over de financiën en de koloniën, het naar goedvinden benoemen en ontslaan van ministers, het recht van oorlog te verklaren en vrede te sluiten, alsook van wetten voor te stellen in de Staten-generaal; dit alles na de zaken in overweging te hebben gebracht bij den raad van State, uit twaalf leden samengesteld. De Staten-generaal hebben, even als de souverein, het recht van initiatief en van veto op het gebied der wetgeving. Ze bestaan uit ééne kamer van 55 leden, benoemd door de provinciale Staten, die, uit leden der ridderschap en der stedelijke raden gekozen, geen invloed meer op de Staten-generaal zullen uitoefenen, om zich uitsluitend met de zaken van hun gewest bezig te houden. Aan 't hoofd van iedere provincie staat een gouverneur. De provinciale Staten worden gekozen door de in de belastingen hoog aangeslagen kiezers, en kiezen de *gedeputeerde* staten. Iedere provincie zal haar gerechtshof hebben. Eén hooge raad voor het geheele land.

4) In hetzelfde jaar 1814 kregen we door een traktaat met Engeland de koloniën, die in 1803 in ons bezit

waren, behalve de *Kaap de Goede Hoop*, *Essequibo, Demerary en Berbice*, terug. (Zie vervolg § 55-4).

Om een dam tegen de Fransche veroveringszucht op te werpen, bepaalde het traktaat van *Londen* (1814) dat *Nederland* en *België* één vorstenhuis, dat van Oranje-Nassau, tot dynastie zouden hebben, en één land uitmaken. Den 31 Mei 1815 bekrachtigden dit de Groot-mogendheden op het *Congres van Weenen*, en schonken onzen vorst daarenboven, tegen afstand zijner Duitsche vorstendommen, het Groothertogdom *Luxemburg*. Dit landschap bleef tevens deel uitmaken van den Duitschen bond waarmede het tot 1866 vereenigd bleef.

Eer de beraadslagingen te *Weenen* een einde genomen hadden, bewoog Napoleon's terugkeer in *Frankrijk* Willem I den titel van *koning der Nederlanden* en *groothertog van Luxemburg* aan te nemen.

Willem I koning der Ned. Grooth. van Luxemburg 16 Maart 1815.

§ 55.

Het Koninkrijk der Nederlanden tot den Belgischen Opstand, 1815-1830. Willem I, van 1815-40.

1) Napoleon landde te *Cannes*. Labédoyère en Ney werden met hunne legerbenden den koning ontrouw. «De keizerlijke adelaar vloog van tin op tin tot op de torens der *Notre-Dame*». Lodewijk XVIII vluchtte. Tegen den herstelden keizer verbonden zich Europa's vorsten. De Oostenrijkers zouden van den Oost-, de Pruisen, Engelschen en Nederlanders van den Noord-kant in *Frankrijk* vallen. *Charleroi* was het vereenigingspunt der te ver uitgestrekte linies van het Pruisisch en Nederlandsch-Engelsche leger, te zamen 220,000 man sterk.

De 100 dagen.

Met 124,000 dapperen valt Napoleon onverwachts op *Charleroi*, scheidt de legers der verbondenen, en slaat Blücher te *Ligny*, terwijl Ney de Nederlanders en Engelschen bij *Quatre-Bras* in bedwang houdt. Men heeft beweerd, dat onze kroonprins «le brillant prince d'Orange» (1), onder *Wellington* een korps der bondgenooten komman-

Slag van Ligny, 16 Juni 1815, en Quatre-Bras.

(1) Thiers. Zie ook «Quatre-Bras en Waterloo» van generaal Knoop.

deerend, den slag van *Waterloo* beslist heeft. Dit is waar in dien zin dat, had de prins niet, door een krijgslist, Ney in den waan gebracht, dat het geheele Engelsche leger bij *Quatre-Bras* (1) geconcentreerd lag, deze *Quatre-Bras* in een oogwenk genomen, en het bevel, hem door den keizer gegeven, om 10,000 man den Pruisen bij *Ligny* in den rug te zenden, zou uitgevoerd hebben. Dan ware het Pruisisch leger of gevangen genomen, of totaal vernield geweest; dan had Wellington, zonder twijfel, bij *Waterloo* moeten zwichten. Ney talmde bij het bespringen van *Quatre-Bras*, waar hij in den beginne slechts 2000 man voor zich had, die weldra door nieuwe regimenten versterkt, zijn verwoede aanvallen afsloegen.

Slag van Waterloo 18 Juni 1815.

De komst der Pruisen onder Bulow, en het wegblijven van den bekrompen en koppigen Grouchy verijdelden het geniale plan van Napoleon, en veranderden eene zekere overwinning in de afgrijselijke nederlaag bij *Waterloo*.

Bij *Quatre-Bras* was onze heldhaftige kroonprins een oogenblik gevangene geweest der lanciers van Piré, te *Waterloo* werd hij gewond.

2) Terwijl het kanon in Zuid-Nederland donderde, bewerkte eene commissie van twee-en-twintig leden, op last des konings, eene nieuwe grondwet. In het Noorden namen de Staten generaal, in dubbel getal opgeroepen (110 leden), eenstemmig het ontwerp aan. In 't Zuiden onderwierp het de koning aan de stemming van 1603 Notabelen. Van dezen kwamen er 1323 op. De meerderheid (796) stemde tegen. Door de 280 afwezigen als vóórstemmenden bij de minderheid te rekenen, maakte de koning willekeurig van die minderheid meerderheid, en verklaarde de grondwet voor aangenomen.

Stemming-Grondwet.

De reden, waarom Mgr. de Broglie, bisschop van *Gent*, en de geestelijkheid in het algemeen zich tegen de constitutie verklaarden, waarom de meeste notabelen tegenstemden, was, dat het beginsel van gelijkstelling van godsdiensten er in was opgenomen. Hierin kon de koning echter niets veranderen, wijl het *Congres van Londen* in

(1) Kruispunt der wegen van Charleroi naar Brussel en van Namen naar Nivelles, waar zich eenige huizen bevonden.

1814 die gelijkstelling van godsdiensten als eene der fundamenteele voorwaarden voor de vereeniging der twee landen gesteld had.

Onze zesde grondwet wijzigde die van 1814 in verscheidene punten o. a.: de zetel der regeering zou beurtelings in 't Noorden en in 't Zuiden zijn; de Tweede Kamer zou uit 110, door de provinciale Staten gekozen leden, bestaan, naast haar eene Eerste Kamer van 40 tot 60 leden, door den koning te benoemen. De in 1814 nog bestaande *verplichte* vertegenwoordiging des adels verviel; ook de plattelandsbevolking zou vertegenwoordigd worden in de provinciale Staten (1); er zouden 17 provinciën zijn; vrijheid van godsdienst en drukpers; opheffing van het artikel, bepalend dat de koning protestant wezen moest. Zesde Grondwet, 1815.

3) Hoe gezegend door de natuur zijn de nu vereenigde Nederlanden! in het Noorden welige weilanden, in het Zuiden vruchtbare akkers; daar de mondingen van groote rivieren, die het land tot ééne haven maken, hier de meest bloeiende nijverheid van het vasteland; daar rijke koloniën, hier rijke lagen van delfstoffen; daar onovertrefbare zeelieden, hier de beste landbouwers; daar talrijke vaarten, hier goed onderhouden wegen. Een werkzaam volk van ongeveer $7^1/_2$ millioen zielen bewoont dit land. Tot hoogen bloei moest het zich in korten tijd verheffen, en den nijver gaande maken van hen, die de twee deelen vereenigden. De bekwame en ondernemende WILLEM I stelde zich tot hoofdtaak de middelen van welvaart te vermeerderen. Het voor groote schepen bevaarbare kanaal van de door hem aangelegde haven van *Nieuwediep* naar het *Y*, het ZEDERIK-KANAAL van *Gorinchem* naar *Vianen*, de ZUID-WILLEMSVAART van *'s Hertogenbosch* naar *Maastricht*, de kanaliseering der *Sambre*, het kanaal van *Voorne*, het *Apeldoornsch* kanaal, de *Dedemsvaart*, de groote machinenfabriek van *Seraing*, de landbouwende koloniën *Ommerschans*, *Frederiksoord* en *Veenhuizen*, de «Maatschappij voor Volksvlijt» te *Brussel*, en eindelijk de NEDERLANDSCHE HANDELSMAATSCHAPPIJ (1824) kwamen onder zijne regeering tot stand. Wat deed Willem I voor handel en nijverheid?

(1) Sedert 1825 door kiezers gekozen.

Nog dagteekenen van zijn bestuur de invoering van het metriek stelsel van maten en gewichten (1816), de instelling der Militaire Willemsorde en der orde van den Nederlandschen Leeuw, de stichting der hoogescholen van *Luik* en *Gent*, der Militaire Academie te *Breda*, het instituut voor de Marine te *Medemblik*, alsmede de afschaffing van den slavenhandel. Niet straffeloos tartte men nu den Nederlandschen Leeuw. In 1816 bombardeerden onze vice-admiraal THEOD. VAN DER CAPELLEN en de Engelsche admiraal LORD EXMOUTH het roofnest *Algiers*, bevrijdden 1000 Christenslaven, en herstelden de veiligheid op de Middellandsche zee.

Algiers gebombardeerd, 1816.

O. Indië.

4) Tot gouverneur-generaal der ons eerst in 1816 teruggeschonken koloniën benoemde de koning GODARD ALEXANDER VAN DER CAPELLEN; *Malakka* kwam in 1824 bij verdrag aan *Engeland*, tegen afstand van *Billiton* en de Engelsche bezittingen op *Sumatra*. Onder het bestuur van VAN DER CAPELLEN werd genoemde Nederlandsche handelsmaatschappij opgericht. Ze begon met 37 millioen, en had alleen het recht de koloniale producten uit de Oost aan te voeren en hier te verkoopen. Zware oorlogen had VAN DER CAPELLEN te voeren tegen den sultan van *Palembang* (1821), tegen de secte der Mahomedaansche *Padris* (W. Sumatra 1821—38), tegen *Boni* (1825) en tegen DIEPO-NEGORO, sultan van *Djokjokarta*, van 1826-30, in welk jaar JAN VAN DEN BOSCH hem opvolgde (1830-33). Deze voerde het «*kultuurstelsel*» in. Na dit stelsel werden de inboorlingen, die tegen een laag loon een deel der hun afgestane gronden van den staat met katoen, suiker, koffie of een ander gewas geschikt voor de Europeesche markt, beplantten, verschoond van het betalen der landrente. Op het overige mochten ze rijst bouwen, om in hun onderhoud te voorzien. Naar verkiezing kon de inboorling voor de regeering rechtstreeks, of voor een planter, die met de regeering een contract gesloten had, arbeiden. In 't laatste geval stelde het bestuur een aantal inlanders ter beschikking van hem, die het contract aanging. Deze verbond zich aan de regeering, tegen zekeren prijs, een bepaald gedeelte der producten te leveren, welke door den agent der regeering, de handelsmaatschappij, in het vaderland ver-

Nederlandsche Handelsmaatschappij.

Oorlog Djokjokarta, (1826-30).

Kultuurstelsel.

kocht werden. De baten kwamen in 's rijks schatkist. JAN BAUD (1833-36) en JAN ROCHUSSEN, opvolgers van VAN DEN BOSCH, handhaafden dit thans afgeschaft (1) stelsel. De laatste slaagde er eerst na drie veldtochten in, het opgestane eiland *Bali* weder te onderwerpen. (Zie vervolg § 58-5, § 59-2 en 6). (2). Opstand van Bali, Rochussen, 1848-49.

§ 56.

Oorzaken van den Belgischen Opstand.

1) De vereenigde Nederlanden! de lage ligging schonk hun dien naam. Zuid en Noord behoeven wederzijdschen steun, ze moeten vereenigd zijn, om een machtig rijk te vormen. De natuur maakte ze één land, en toch was de verbinding der volkeren, die het bewonen, eene onnatuurlijke door het verschil van taal, zeden en godsdienst. Een onoverkoombare kloof is het verschil van taal en zeden niet. De aan *Frankrijk* zoo gehechte Duitsche Elzassers bewijzen het. Grooter hinderpaal voor de ineensmelting was het verschil van belangen (3); de grootste het verschil van godsdienst, betreurenswaardig gevolg der *Unie van Utrecht*.

En nog, wie weet het? Had de in *België* zoo beminde (4) kroonprins in 's vaders plaats geregeerd, had de misleide WILLEM I de Belgen niet gegriefd, niet blijven grieven in hunne dierbaarste belangen, wellicht ware de vereeniging eene duurzame geweest.

De koning, of uit vooroordeel, of uit gemis aan politiek inzicht, of verschalkt door de «onverbeterlijken» (GOUBAU, VAN MAANEN, VAN GROBBELSCHROY, e. a.) beging de eene fout na de andere, en maakte zich te gelijker tijd

(1) Behalve voor den koffiebouw.

(2) Vergelijk Pompe's Geschiedenis der Nederlandsche bezittingen en Wijnne bl. 367.

(3) Het Noorden wilde dat het gouvernement vooral den handel beschermde, het Zuiden de industrie.

(4) «Le jeune héros, dont se glorifie la patrie, a reçu les marques les plus vives de l'amour public: les bourgeois avec des cordes filées d'or, trainèrent sa voiture jusqu'a l'hôtel du prince.» (L'Oracle de Bruxelles). La Gazette des Pays-Bas voegt er bij: Le prince fut couronné de lauriers dans sa loge au théâtre, au milieu d'un délire général».

de invloedrijke geestelijken, rechtsgeleerden en dagbladschrijvers tot onverzoenbare vijanden.

Waarom geestelijkheid,

2) Van den beginne af waarschuwde de Belgische bisschoppen hunne onderhoorigen tegen het afleggen van den eed op de hun willekeurig opgedrongen grondwet: «Jurer d'observer et de maintenir une loi, qui attribue au souverain protestant le droit de régler l'instruction publique, c'est lui livrer à discrétion l'enseignement dans toutes ses branches, c'est trahir honteusement les plus chers intérêts de l'église catholique.» Dat het recht van het onderwijs te regelen hem toekwam, in dien zin had de koning zelf art. 226 der grondwet uitgelegd.

Voor dezen keer gaf hij echter toe, en veroorloofde den leden der Staten-Generaal zoodanig voorbehoud bij het afleggen des eeds te nemen, als het geweten hun voorschreef.

Mgr. de Broglie, bisschop van *Gent* die aan het hoofd der beweging stond, werd om zijn «jugement doctrinal» over den eed en eenige andere geschriften, in 1817 verbannen, en zijn vonnis op het schavot, tusschen twee booswichten in, aan den schandpaal gehecht.

pers en

De veroordeeling van den redacteur de Foere, van Frans van der Straten, van Tielemans en de Potter, de voortdurende inbreuk op de vrijheid van drukpers (1), door de grondwet gewaarborgd, vervreemde de journalistiek geheel van de regeering. De rechtersstand was vijandig gestemd, omdat de regeering vasthield aan het beginsel van afzetbaarheid der rechters.

balie tegen?

3) Was dit alles? Eene lange rij van grieven maakte het voorwerp uit der gesprekken van het ontevreden volk: Zoo de handhaving van het vrijhandelsstelsel waaronder de Belgische nijverheid leed, zoo het dekreet van 1819, dat

Andere

de Hollandsche taal in *Brabant*, *Vlaanderen*, *Limburg* en *Antwerpen* als de eenig geldende in publieke aangelegenheden verklaarde, en de verplaatsing van vele ambtenaren na zich sleepte; zoo de belastingen op het gemaal en geslacht, de instelling van het amortisatie-syndicaat, in België genoemd «Syndicat d'engloutissement», dat het financiewezen aan het toezicht der volksvertegenwoordiging

grieven.

(1) Opgeheven in 1830.

onttrok; zoo het geven van vele ambten in Zuid-Nederland, en van verre weg de meeste officiersplaatsen aan Noord-Nederlanders, het vasthouden der regeering aan het beginsel van onverantwoordelijkheid der ministers.

Men hehoeft echter niet toe te geven, dat die grieven alle even gegrond, en vooral niet dat de hoofden van den tegenstand alle van de edelste soort waren.

De ontevredenheid rees ten top door de opheffing der kleine-seminariën, en de oprichting van het philosophisch college te *Leuven*. «Wil Willem de koppige ons protestantiseeren»? vroeg men elkander in het Zuiden. Niemand mocht, volgens koninklijk besluit, tot priester gewijd worden, die niet zijne voorbereidende studies in dit staatscollege, welks professoren door den Protestantschen vorst benoemd werden, volbracht had. Zij die buiten 's lands onderwijs ontvangen hadden, mochten noch tot het collegium, noch tot de hoogescholen toegelaten, noch tot eenig ambt benoemd worden. De gisting werd zoo dreigend, dat de koning, om de Katholieken te paaien, in 1827 de uitvlucht zocht van een concordaat met den H. Stoel, waarbij, zoo heette het, de kerkelijke aangelegenheden der Roomschen geregeld zouden worden. Valschelijk ontdook de regeering de uitvoering der artikelen van die overeenkomst: zij ging voort in «*La Sentinelle*», een regeeringsblad te *Brussel* verschijnend, de katholieke Kerk te verguizen. Dat officieele dagblad werd geredigeerd door een vreemdeling, Libry Bagnano, om vervalsching van oorkonden in Frankrijk herhaaldelijk veroordeeld.

Bond van Katholieken en Liberalen.

4) Men kan gemakkelijker verklaren dan verschoonen, dat de verontwaardiging der Katholieken over de handelwijze der regeering hen er toe bracht in 1828 den Liberalen de hand te reiken. Grove fout echter: het monsterverbond met de Potter en anderen, die hun geloof niet minder dan de «Sentinelle» vijandig waren, sleepte de katholieke partij mede in den beklagenswaardigen opstand. Wat in 't vervolg te verwachten van zulke bondgenooten? België heeft er later voor geboet. Waren alle wettige middelen van verzet door 't «algemeen pititionnement» van 1829 uitgeput? Was de toestand van *Ierland* niet harder, de taak van O'Connell niet moeielijker? De

Fout.

voorname grief, het *Collegium philosophicum*, bestond die nog in 1830? In 1829 had de koning dit college, het volgend jaar de belasting op het gemaal en de bepalingen aangaande het gebruik de Nederlandsche taal afgeschaft. Te laat! De lucht was met electriciteit bezwangerd. Het onweer, iedereen voelde het, ging losbarsten, toen in 1830 een revolutionnaire wind uit Frankrijk overwoei. De regeering waakte niet.

§ 57.

Belgische Opstand 1830. Einde der regeering van Willem I.

1) «*Amour sacré de la patrie,*
Rends moi l'audace et la fierté!
A mon pays je dois la vie.
Il me devra sa liberté!»

Opstand te Brussel 25 Aug.

Dit couplet uit de revolutionnaire opera «*la Muette de Portici*», in den schouwburg te Brussel opgevoerd, deed het zoolang getergde volk tot dadelijkheden overgaan. De Brabantsche vlaggen werden geheschen, de huizen van Libry Bagnano, van den minister van Maanen en de drukkerij van het officieele dagblad geplunderd en verwoest.

Als een loopend vuur verspreidde zich die tijding in *België* en bracht overal muitende scharen op de been; overal, behalve te *Antwerpen* en *Maastricht* (1), stelden de zwakke garnizoenen het krijgsgezag over de oproerige steden in handen eener gewapende burgerwacht. Nu ontwaakte de regeering uit haar droom. Er moest gehandeld worden, maar hoe? Door de grieven der *Belgen* weg te nemen, door hun genoegdoening te geven, of door den opstand met geweld te onderdrukken? Tegen de zienswijze des kroonprinsen in, koos de koning het laatste, en zond onder den Prins van Oranje en Prins Frederik een legerkorps tegen het gebarricadeerde *Brussel*. Alvorens geweld te gebruiken, reed de stoutmoedige kroonprins, vergezeld van eenige officieren, de muitende stad binnen, om het volk te bedaren en zijne eischen te vernemen. Schei-

(1) Generaal Dibbets.

ding, of geheele, of ten minste scheiding van bestuur in Noord en Zuid, dit vroegen de NOTABELEN VAN BRUSSEL, dit vroeg het gansche volk. Het antwoord werd aan het kanon overgelaten. Doch het korps, bestemd om Brussel in te nemen, was te zwak en moest na vierdaagschen strijd, van 22-26 September, voor den opstand wijken. Journées de Septembre. Drie dagen later namen de Staten-generaal het besluit van splitsing der besturen aan. Te laat. De dweeper DE POTTER stond reeds aan het hoofd van een voorloopig bestuur, dat het Belgisch volk tot het bijeenkomen in een *Nationaal congres te Brussel* uitnoodigde. Nationaal congr. te Brussel.

Te vergeefs beloofde de PRINS VAN ORANJE den Belgen de opheffing der meeste grieven, stond hij toe, met overschrijding zijner bevoegdheid, dat ook *Antwerpen* afgevaardigden ten Congres heenzond, te vergeefs wendde zich WILLEM I tot de vijf mogendheden welke de twee rijken vereenigd hadden. Te laat. De kloof tusschen beide landen was te diep.

Zelfs *Antwerpen,* door de vereeniging weer eene bloeiende handelsstad geworden, verjoeg zijn garnizoen. De stad werd hierop door generaal CHASSÉ uit de citadel, en door den Schout-bij-Nacht KOOPMAN, bevelhebber der Scheldevloot, uren lang gebombardeerd. Groot was de hierdoor aangerichte schade, welke het springen van een Hollandsche kanoneerboot (1831), door den storm tegen de kade geworpen, (vier maanden later) nog vermeerderde. (Van Speyk). Het bij de scheiding belanghebbende *Frankrijk* en het baatzuchtige *Engeland* dreven de «protocollen» van Januari 1831 door, waarin de splitsing der twee landen erkend, doch *België* tevens met een gedeelte der gemeenschappelijke schuld belast werd. Toen hiertegen het nationaal Congres, sedert 10 November 1830 in Brussel vergaderd, protesteerde, ontwierp de *Conferentie* (1831) een nieuw protocol, de *achttien artikelen* genoemd, zoo gunstig ditmaal voor België luidend, dat WILLEM I, wars van verdere onderhandelingen, zijne zaak aan den moed des Nederlandschen volks toevertrouwde. Een andere reden om naar het zwaard te grijpen was, dat SURLET DE CHOKIER, tot voorloopig regent van België door het nationaal Congres benoemd, den 4 Juni 1831 door een *koning*, LEOPOLD I

Bombardement van Antwerpen, 1831.

Protocollen van Jan. 1831.

De 18 artikelen.

van Saksen-Coburg-Gotha, met toestemming van de Conferentie der mogendheden was vervangen. (1).

10daagsche veldtocht, 2-12 Aug. 1831.

2) Met een leger van 34000 man rukte de kroonprins in België, sloeg den generaal Daine, bevelhebber van 't vijandelijk Maasleger, bij *Hasselt*, en het Schelde-leger onder Leopold I bij *Leuven* (Ticken de Terhove). In *tien dagen* was *België's* macht gebroken. Ontmoedigd riep de nieuwe koning de hulp der Franschen in. Eene Fransche «légion républicaine» en 300 Fransche officieren in Waalsche boeren verkleed, hadden reeds bij *Leuven* tegen onze troepen gevochten. Thans zond het gouvernement, gretig aan Leopold's bede voldoende, een leger onder maarschalk Gérard, die onzen zegevierenden Prins verplichtte terug te trekken.

24 artikelen.

Tegen een nieuw ontwerp-verdrag in vier-en-twintig artikelen vervat, ontwerp dat slechts een deel van *Limburg* en *Luxemburg* aan Noord-Nederland toekende, en *België* met eene jaarlijksche rente van $8\frac{1}{2}$ millioen der staatsschuld belastte, verzette zich de koning en bleef hardnekkig tot 1838 in zijn verzet volharden.

3) Om die reden verbonden zich de Engelschen en Franschen, ten einde de Nederlanders te dwingen alle punten van het opgestane land te verlaten. Genen legden *embargo* op onze schepen, dezen nogmaals onder Gérard den Belgischen grond betredend, schoten de citadel van *Antwerpen* in puin, en voerden den dapperen Chassé met de gedunde bezetting, alsmede de bemanning der Scheldevloot (2), als krijgsgevangenen naar *Frankrijk* mede.

Bombardem. der citadel van Antwerpen.

Hoewel het Nederlandsche volk aanvankelijk het verzet van Willem I tegen de 24 *artikelen* goedkeurde, verloor de Koning, bij den langen duur van den onzekeren toestand, waarvan het kostbaar onderhoud van talrijke troepen, en het kwijnen des handels (niettegenstaande de opheffing van het embargo in 1833) de gevolgen waren, allengskens veel van zijne populariteit. Op onrustbarende wijze nam de schuldenlast toe, het land was uitgeput. Willem I moest in 1838 de 24 artikelen aannemen.

---

(1) Volgens Dechamps' «Les sociétés sécrètes et la société», II, 494, was Leopold Chevalier Kadosch der loge.

(2) Koopman vernielde zijne vloot.

Den 19 April 1839 erkende het eindverdrag met *België* de onafhankelijkheid van dit land, en bepaalde verder, dat het jaarlijks 5 millioen gulden van de rente der staatsschuld zou overnemen, dat de groothertog en de Duitsche bond het westelijk gedeelte van *Luxemburg* aan België, en België een deel van *Limburg* (Limbourg cédé) aan Noord-Nederland zouden afstaan. (Zie bijvoegsel). Eindverdrag, 1839.

4) De misnoegdheid der Nederlandsche bevolking tegen den koning nam met den dag toe, verminderde niet toen hij in 1840 aan haar wensch, verantwoordelijkheid der ministers, toegaf, vermeerderde in tegendeel door zijn voorgenomen huwelijk met de katholieke gravin D'Oultremont de Wigimont dermate, dat de afgematte vorst zich in hetzelfde jaar 1840 (7 October) tot het besluit genoopt voelde, afstand te doen van den troon. Hij stierf te Berlijn in 1843. Afstand, 1840.

De kroonprins was in 1816 in den echt getreden met de Russische Prinses Anna Paulowna. Onze tegenwoordige koning (1817), Prins Hendrik (1820) en Prinses Sophia (1824) waren zijne kinderen.

§ 58.

Koning Willem II (1840-49).

1) Zoo vurig als de held van *Quatre-Bras*, *Waterloo* en *Leuven* op het slagveld was, zoo voorzichtig, zoo bezadigd was hij als staatsman. Weinig vorsten werden zoo door hun volk bemind, weinigen verdienden die liefde meer dan hij. Hij was als Koning verdraagzaam en rechtvaardig tegenover al zijne onderdanen, tot welke geloofsbelijdenis ze ook mochten behooren, als mensch innemend en voor iedereen toegankelijk. Hij was een ridderlijk vorst.

2) Moeielijk was de taak die den opvolger van Willem I op de schouders rustte. De financiën in ontredderden toestand (2,200,000,000 gld. staatsschuld); verzet der katholieken en «afgescheidenen» tegen de gemengde school; ontevredenheid des volks met de grondwet, wier herziening het vorderde. Moeielijkheden.

Om den toestand der financiën te verbeteren stelde de minister van Hall in 1843 der Kamer eene leening van

127,000,000 gld. à 3% voor, welke in 1844 werd aangenomen, en verwisselde de rentebrieven tegen obligatiën van lager rente.

Onderwijs.

De katholieken en «afgescheidenen» bevredigde men een wijl door in 1842 eenig toezicht en eenigen invloed op het onderwijs aan de geestelijkheid toe te staan.

Het gouvernement legde echter al aanstonds der uitoefening van het gegeven recht hinderpalen in den weg.

Herziening der Grondwet.

De herziening der grondwet baarde nog meer moeielijkheid.

Een eerste voorstel tot herziening, door THORBECKE in 1844 ingediend, werd verworpen. Van dit jaar af bleef de kamer in twee kampen, dat der *Conservatieven* en dat der *Liberalen*, verdeeld. Van dit jaar af werden de behoudsmannen meer en meer hunnen beginselen ontrouw, zoo zelfs dat de liberale THORBECKE heden door de Conservatieven in Liberalismus overvleugeld wordt. In 1848 droeg de koning, uit eigen beweging, aan eene commissie van 5 kamerleden, THORBECKE, LUZAC, DONKER CURTIUS, DE KEMPENAER en STORM op, een ontwerp van herziening der grondwet te bewerken. Dit ontwerp, in Juni door de Kamers aangenomen, bevatte:

Grondwet van 1848. I Uitvoerende macht.

3) 1° De koning heeft de uitvoerende macht en deelt de wetgevende met de Staten-generaal; hij kiest zijne ministers (1), verantwoordelijk voor alle regeeringsdaden, de gouverneurs der provinciën, en burgemeesters. Geene regeeringsdaad kan hij uitoefenen dan met medewerking en onder verantwoordelijkheid der ministers. Uit de vereenigde ministers bestaat de ministerraad, kabinetsraad genoemd als de koning het voorzitterschap heeft. De koning benoemt ook den vice-president en de leden van den Raad van State, waarvan hij voorzitter is. 2° Deze raad, verdeeld in 5 afdeelingen (2), ieder in betrekking tot een of meer ministerieele departementen, overweegt alle wets-

(1) Sedert 1862 zeven in getal.

(2) Later bestonden er voor de eeredienst 2 afdeelingen, ieder onder toezicht van een rapporteur (onder den minister van Financiën sedert 1870) de een voor de R. Katholieken, de andere voor de Protestanten en anders gezinden. Thans zijn de ministers van Eeredienst afgeschaft.

ontwerpen, alle algemeene maatregelen van inwendig bestuur des staats en der koloniën, stelt de afgewezen besluiten der provinciale en gedeputeerde Staten ter vernietiging aan den koning voor, en is belast met het onderzoek in geschillen van bestuur.

II Wetgevende macht.

De Staten-Generaal bestaan uit twee Kamers. Het land is in 39 hoofdkiesdistricten verdeeld. (1) Elke 45,000 inwoners kiezen één lid der Tweede Kamer (ten minste 30 jaren oud) voor 4 jaren. Kiezers zijn alle meerderjarigen, die minstens 20 gulden in de directe belastingen betalen. De helft treedt om de 2 jaren af. De leden der Tweede Kamer hebben, even als de ministers, het recht van wetsvoordracht of initiatief; daarenboven hebben zij het recht van wetsamendement, van interpellatie, van onderzoek of enquête, en van, door eene motie van orde, of van gemotiveerde orde van den dag (résolution), hun gevoelen te doen kennen.

Wijze van wetgeving.

4) De voorstellen van wet gaan uit of van de Tweede Kamer zelve, of van een of meer ministers, en worden dan ter kennis van den ministerraad gebracht. Gaan de voorstellen van het ministerie uit, dan worden ze met eene memorie van toelichting, door de ministers, tot wier departementen ze behooren, onderteekend, naar den raad van State gezonden, die een schriftelijk advies over het ontwerp naar den ministerraad terugzendt.

Het wetsontwerp wordt vervolgens, gewijzigd of niet, na het advies van den Raad van State, voor de Tweede Kamer ter tafel gebracht.

De Tweede Kamer zendt het ter overweging naar de vijf afdeelingen of sectiën. Deze secties, door loting gevormd, kiezen zelven uit hare leden voorzitters, onder-voorzitters en rapporteurs tot het ontwerpen van een verslag. Op dit verslag kan een schriftelijk antwoord des ministers volgen, en daarna een eindverslag der rapporteurs.

Nu eerst wordt het wetsontwerp in openbare beraadslaging gebracht, en, hetzij onveranderd, hetzij door een of meer amendementen gewijzigd, met meerderheid van stemmen aangenomen of verworpen.

(1) Sedert 1848 werd de verdeeling der kiesdistricten wegens den aangroei der bevolking herhaaldelijk gewijzigd.

Is het aangenomen, dan wordt het naar de Eerste Kamer gezonden, wier leden uit de hoogstaangeslagenen in de belastingen door de provinciale staten gekozen worden, die alsdan in hare vier sectiën het wetsontwerp op de zelfde wijze behandelt als de Tweede Kamer, met dit onderscheid dat zij het niet mag wijzigen door amendementen, maar in zijn geheel moet aannemen of verwerpen. De koning bekrachtigt het dan of verwerpt het, ten gevolge der amendementen daarin gebracht door de Tweede Kamer. Gaat een wetsontwerp van de Tweede Kamer uit, dan wordt het na in de twee Kamers aangenomen te zijn, den koning voorgelegd, die, na advies van den raad van State, het goed- of afkeurt.

De wetten moeten in ééne zitting worden afgehandeld. Zoo eene wet niet aangenomen wordt, moet ze, wil men ze niet laten varen, in eene volgende zitting weer worden ingediend, en opnieuw denzelfden weg doorloopen.

Bestuur der kolonien. 5) De Koning benoemt, op voordracht van den ministerraad, den gouverneur-generaal van Indië, en de leden der rekenkamer, met de contrôle over de financiën belast.

De gouverneur-generaal heeft recht van uitvoerend en wetgevend gezag. Het wetgevend gezag oefent hij uit met den raad van Indië.

Aan den gouverneur-generaal is toegevoegd een algemeen secretaris, zorg dragend voor de redactie en bewaring der beschikkingen des gouvernements.

Er zijn 7 departementen van algemeen bestuur: justitie, financiën, enz. aan het hoofd van ieder dezer departementen staat een directeur.

Rechterlijke macht. 6) Een hooge raad in 't burgerlijke of hof van Cassatie is gevestigd in den Haag. Volgen de gerechtshoven, de arrondissements-rechtbanken en kantongerechten, en voor militaire zaken de krijgsraad en een hoog militair gerechtshof te Utrecht.

De prov. Staten. 7) De *Provinciale Staten* worden onmiddellijk door de meerderjarige ingezetenen, die minstens 20 gulden in de directe belastingen betalen, voor 6 jaren gekozen. De helft treedt om de drie jaren af. Aan de Staten wordt de regeling en het bestuur van het provinciaal huishouden door de wet overgelaten. De reglementen, verordeningen,

die zij voor het provinciaal belang noodig oordeelen, de provinciale begrooting, en de kosten van het bestuur, voor zoover het rijksbestuur is, moeten aan de goedkeuring des konings onderworpen worden. Provinciale belastingen tot dekking der uitgaven vereischen bekrachtiging door de wet. De Staten benoemen uit hun midden een college van gedeputeerde Staten, waaraan de dagelijksche leiding en uitvoering van zaken wordt opgedragen, hetzij de Staten vergaderd zijn of niet. De commissarissen des Konings hebben het toezicht op de verrichtingen der Staten, zitten voor in de vergadering der Staten, en in die der gedeputeerde Staten, en hebben stem in laatstgenoemd collegie.

8) Aan het hoofd der gemeente staat een raad, welks leden onmiddellijk door de ingezetenen, die minstens 10 gld. in de directe belastingen betalen, gekozen worden. De voorzitter of burgemeester wordt door den koning benoemd, en kan ook door hem ontslagen worden. Aan den raad wordt de regeling en het bestuur van de huishouding der gemeente overgelaten. De besluiten der gemeentebesturen, rakende de beschikking over gemeente-eigendommen en zoodanige burgerlijke handelingen, welke de wet aanwijst, alsmede de begrootingen van inkomsten en uitgaven, worden aan de goedkeuring der provinciale Staten onderworpen. Gemeente-besturen.

Het besluit van een gemeente-bestuur tot het invoeren, wijzigen of afschaffen eener plaatselijke belasting, wordt voorgedragen aan de Staten zijner provincie, welke het den koning ter goedkeuring voorleggen.

9) Niet lang zou onze edelmoedige vorst de vruchten van de herziening der grondwet genieten. Hij stierf reeds in 1849 in zijn geliefkoosd Tilburg, door alle Nederlanders diep betreurd.

§. 59

Willem III.

1) In de dertig jaren der regeering van onzen tegenwoordigen koning bleef de vrede met het buitenland bewaard; handel, nijverheid en akkerbouw bloeiden, en de Indische baten, die rijkelijk in 's lands schatkist vloeiden, stelden het gouvernement in staat de schuld te vermin-

deren met 300 millioen. De vele en belangrijke gebeurtenissen sedert 1849 voorgevallen, zullen we slechts in 't kort aanstippen.

Uit het huwelijk des konings met de begaafde Prinses SOPHIA VAN WURTEMBERG, werden in 1840 Prins WILLEM VAN ORANJE, († 11 Juni 1879) en in 1853 Prins ALEXANDER geboren, († 1884). In 1857 werd de nieuwe wet op het lager, in 1863 die op het middelbaar onderwijs aangenomen.

Koloniale kwestie.

2) In 1866 begon de strijd tusschen conservatieven en liberalen over de koloniale kwestie. Dezen wilden een einde maken aan het voor de Javanen drukkende kultuurstelsel, ze ontvoogden, en tot pachters of vrije grondbezitters maken, genen die zulk een ontvoogding nadeelig voor het land en de nog onbeschaafde inboorlingen achtten, hielden aan het kultuurstelsel vast.

Ten gevolge dezer kwestie viel het liberale ministerie FRANSSEN VAN DE PUTTE in 1866.

3) VAN ZUIJLEN VAN NIJEVELT, minister van buitenlandsche zaken in het conservatief ministerie HEEMSKERK, slaagde er nog hetzelfde jaar in, *Limburg* van den Duitschen bond los te maken.

In 1867 verklaarde zich de meerderheid der Tweede Kamer tegen het conservatief ministerie, wijl, zoo beweerde men, VAN ZUIJLEN in het geschil over *Luxemburg* tusschen *Frankrijk* en *Pruisen* gerezen, niet met genoegzame voorzichtigheid gehandeld had.

4) Nu hadden de liberalen tot 1874 vrij spel, en, als door een verborgen bondgenoot aangezet, haastten zij zich eenige hunner beginselen in werking te doen treden.

De afschaffing van de doodstraf, van het zegel op de dagbladen, de opheffing der twee administratiën van eeredienst (scheiding van kerk en staat), de agrarische wet, die het verkrijgen van eigendomsrechten op de velden van *Java* voor een ieder opende, en tal van andere wetten kregen haar beslag onder het ministerie FOCK.

5) De meeste katholieke leden der Staten-generaal hadden zich tot dusver door den liberalen sirenenzang laten paaien. Door de erkenning van 't koninkrijk *Italië* onder het tweede ministerie THORBECKE, de erkenning der inbezitneming van

Rome door VICTOR EMMANUËL, en de handhaving der openbare neutrale school, werd het volk, en door het volk zijne vertegenwoordiging wakker geschud. Vereenigd met conservatieven en anti-revolutionnairen (1) deden de katholieken in 1872 het derde ministerie THORBECKE vallen.

6) Sedert lang beletten ons de *Atchineezen* door voortdurende burgeroorlogen en zeerooverijen, het vervullen van onzen internationalen plicht: bescherming des handels op de zeeën, die onze bezittingen omspoelen.

Oorlog v. Atchin 1873.

Waarschijnlijk uit vrees, dat eene andere natie dit tot voorwendsel nemen zou, om zich op de *Soenda-eilanden* te nestelen, zond de gouverneur-generaal in 1873 eene expeditie naar *Atchin*. Reeds had het gouvernement, opdat *Engeland* zich niet met de zaak zou bemoeien, door afstand onzer kolonies op de kust van *Guinea* (*St. Georges d'Elmina*, enz.) de opheffing weten te verkrijgen van het in 1824 met dit land gesloten tractaat, waarbij Nederland zich verbonden had, zijne bezittingen op *Sumatra* niet verder uit te breiden.

De eerste krijgstocht mislukte. De dappere generaalmajoor KÖHLER sneuvelde. Onder luitenant-generaal VAN SWIETEN nam ons leger het volgend jaar den Kraton *Kotta-Radja* (2), en maakte van die vesting een steunpunt voor verdere operatiën, welke echter niet met de gewenschte kracht werden voortgezet. Veel bloed is er sinds op *Sumatra's* noordkust vruchteloos gevloeid.

In 1874 kwamen weer de conservatieven (de bekwame HEEMSKERK Az.) tot 1877 aan het bewind, om dan plaats te maken voor het liberale ministerie KAPPEIJNE VAN DE COPELLO, dat in 1879 door het kleurloos ministerie VAN LIJNDEN-SANDENBURG vervangen werd. Even kleurloos was 't volgend ministerie HEEMSKERK (1883), dat in 1887 eene grondswetverandering, waardoor de parlementaire eed aan

---

(1) Eene partij, die ons land tot de toestanden van vóór de Fransche revolutie (behoudens eenige aan te brengen veranderingen) wil terugvoeren. Haar leider was, gedurende vele jaren, Thorbecke's scherpziende tegenstander: Mr. Groen van Prinsterer.

(2) Daar sneuvelde de dappere generaal Pel, de uitvinder en toepasser van het agressief-stelsel, door den energieken generaal v. d. Heyden later met gevolg aangewend.

ieders goeddunken overgelaten, het kiesrecht uitgebreid en de troonopvolging voorgoed geregeld werd.

Ten gevolge van de verandering in 't kiesrecht, verplaatste zich de meerderheid in de tweede Kamer, en kwam een anti-liberaal ministerie MACKAY aan de regeering. In 1880 werd den koning uit een tweede huwelijk met EMMA van WALDECK-PYRMONT de prinses WILHELMINA geboren.

§ 60.

Toestanden na de Fransche revolutie.

Godsdienst.

1) Meer dan twee eeuwen hadden de Katholieken onder den last der vervolging gezucht, en, ofschoon behoorende tot de bij oogluiking bestaande gezindheden, immer ten doel gestaan aan eene meer of minder kwellende verdrukking, welke hun de uitzonderingsmaatregelen, door invloed of gezag der heerschende kerk genomen, onophoudelijk berokkenden.

Even als zij door eene staatsomwenteling hunne rechten hadden verloren, zoo kregen zij deze ook door eene soortgelijke gebeurtenis terug. God wist uit het kwaad goed te trekken, en juist hen, die in hun eigen land den godsdienst verbannen hadden, hier tot bevrijders van dienzelfden godsdienst te gebruiken.

Hoe groote onheilen ons ook de omwenteling bracht, het valt niet te ontkennen, dat de opheffing der Protestantsche staatskerk, de gelijkstelling van allen voor de wet, en eene algemeene wetgeving, aan de komst der Franschen te danken, gelukkige veranderingen waren. Zonder haar waren deze eerst na lange jaren, of misschien nooit tot stand gekomen.

De gelijkheid voor de wet bleef echter feitelijk meestal eene doode letter. In 1805 b. v. bedroeg de bevolking in de Hollandsche departementen van N. Brabant 180,000 zielen, waaronder 4,971 gereformeerden, die van de 440,414 gld. gemeentelasten slechts 18,405 gld. betaalden, doch nagenoeg alle bedieningen en ambten bekleedden, en uit 's lands kas 146,903 gld. trokken.

Vóór 1806 was het lager onderwijs grootendeels aan

den staat, of beter gezegd aan de bevoorrechte kerk onderworpen geweest; ten gevolge waarvan de kinderen der Katholieken gehouden waren op de scholen den Statenbijbel en zelfs den Heidelbergschen catechismus te lezen of minstens te hooren lezen. De wetten van 1806 en 1842 brachten eenige verbetering. Doch wat het gouvernement met de eene hand gaf, nam het met de andere bijna weder terug. Zoo vinden we (buiten N. Brabant) van 1814 tot 1840 maar één enkel katholiek schoolopziener in ons land, en op het platteland der provinciën N. en Z. Holland in 1842 slechts zes katholieke onderwijzers (1). Dit bewijst genoeg, hoe de leden der vroeger heerschende kerk in de tijden van vrijheid en gelijkheid feitelijk hun overwicht en de voorrechten nog niet verloren hadden. Ook werd dit eene der hoofdoorzaken der Belgische omwenteling.

Wel herstelde een eerlijk liberaal ministerie hier te lande in 1853 de *kerkelijke hierarchie*, wel bekrachtigde de grondwet van 1848 nogmaals onze rechten, doch dra bewezen de wetten op het onderwijs, en de verordeningen aangaande de processiën, dat wij van Scylla in Charybdis gevallen waren.

Onderwijs.

2) De school moet volgens de liberale beginselen neutraal, d. i. godsdienstloos zijn.

De overgroote meerderheid der natie echter, nog aan positief geloof hechtend, is gedwongen de openbare godsdienstlooze school, welke ze niet gebruiken kan, te helpen onderhouden, en wil ze voor een op godsdienstige beginselen steunend onderwijs harer kinderen zorgen, op eigen kosten bijzondere scholen te stichten. Dit gebeurde met bewonderingswaardige opoffering op groote schaal.

De wet duldt wel eene soort van staatsgodsdienst, die boven alle eerediensten verheven, en zonder op positieve leerstellingen te steunen, der jeugd «christelijke en maatschappelijke deugden» moet inprenten. Bare onzin!

Wat voor 't overige het nieuwe systeem van onderwijs betreft, zal de toekomst ons leeren, of de weinigen, uit den doolhof van vakken ontsnapt, hunne veelkleurige

(1) J. F. R. Hooff verklaarde 1797 in de nationale vergadering, dat de raad van State in N. Brabant heerenknechts, Duitschers en diergelijken als schoolmeesters zond.

vederen in het licht van degelijke wetenschap beter zullen bewaren dan Icarus.

Bestuur. 3) In de 19de eeuw volgden elkander hier op: de Republiek, zonder en met een raadpensionaris als hoofd, het absoluut koningschap, het keizerrijk en het constitutioneel koningschap.

«Van weinig belang is 't onder welk bestuur de sterfelijke mensch leve, zoo zij, die gebieden, niet tot het goddelooze en slechte dwingen» (1).

4) De zoogenaamde liberale beginselen (2) door het zegevieren der Fransche revolutie overal verspreid, brachten,

---

(1) «Quid interest sub cujus imperio vivat homo moriturus, si illi qui imperant, ad impia et iniqua non cogant». August. De civitate Dei. lib. I Cap. XVII.

(2) Wij laten aan het doorzicht van den leeraar over het volgende al of niet te behandelen, of nader te ontwikkelen.

De liberale gezagstheorie is vervat in het «*contrat social*» van J. J. Rousseau, den vader van het liberalisme.

Volgens hem zijn de menschen van nature volkomen vrij, van nature onvatbaar om door eene macht buiten zich bestierd te worden; doch hebben door middel van een vrij contract van hunne persoonlijke vrijheid of rechten afstand gedaan.

De som dezer afgestane individueele willen vormde nu het staatsgezag, den volkswil, zich uitsprekend in de publieke opinie, die de wetten maakt, en wel, wijl dit practisch de eenig mogelijke weg blijkt, bij monde der volksvertegenwoordiging.

De uitvoerende macht, welken naam zij ook drage, moet slechts werken als *gedelegeerde des volks*, en deze kan als eerste bezoldigde staatsdienaar, naar believen des volks veranderd worden.

Het liberalisme streeft dus naar de utopie, dat wetgevende en uitvoerende macht geheel in handen van het volk zelf berusten.

Is de mensch van nature, essentieel, volkomen zedelijk vrij..... dan geen albestuur van God, dan geene schepping, want zoo men de schepping aanneemt, moet men ook de afhankelijkheid van het geschapene tegenover den Schepper erkennen.

Is de volkswil de volkomen vrije souverein in zijne vertegenwoordiging, dan kan deze alle individueele rechten opheffen, dan moet ook de godsdienst haar onderworpen zijn (Staatsabsolutisme). Alle godsdiensten moeten ineengesmolten worden, om eenen algemeen «civielen godsdienst» een soort van staatsgodsdienst met zijne «christelijk-maatschappelijke deugden» mogelijk te maken. Vrijheid, gelijkheid, verbroedering, verdraagzaamheid, een ieder naar eigen goeddunken zonder zedenwet levend, doch ook zonder anderen te hinderen: geen oorlog meer; de brutale macht van den staat boven alle individueel recht, geen verschil van godsdienst, van nationaliteit, van stand, dit is het ideaal, «het rijk der humaniteit», «de aardsche hemel».

hier vroeger daar later, in alle landen, behalve *Rusland*, het volk aan de regeering. De koningen, waar ze bleven, waren nu de eerste erfelijke staatsdienaren der souvereine natie, wier rechten door constituties gewaarborgd werden.

God geve dat die noodlottige beginselen in Europa en in ons land vooral geen veld winnen; dat de «civiele godsdienst» den Staatsgod geen nieuwe aanbidders toevoere, opdat Nederland van de gevolgen dier beginselen bewaard blijve!

5) Sedert het begin dezer eeuw bezielde een nieuw leven de schoone letteren en kunsten. Over Bilderdijk, Kinker, Da Costa, Feith, Tollens, Helmers, Staring, Beets, Letteren en kunsten.

De katholieke godsdienst, die als de eenig ware optreedt, tot opperhoofd den Paus van Rome erkent, en dus der ineensmelting van godsdiensten, en der onderwerping aan den staat het hinderlijkst is, ja, ze onmogelijk maakt, is de groote vijand. Echt liberaal was alzoo het vernietigen der wereldlijke macht des Pausen.

Het H. Sacrament des huwelijks kan volgens die leer niet erkend worden (burgerlijk huwelijk). In de school zal voor positieven godsdienst geen plaats meer zijn. Door het godsdienstloos onderwijs vooral moet het volk voor de liberale beginselen gewonnen, meer en meer tot deelneming aan de regeering gevormd worden (algemeen stemrecht).

Door zijn contact met de *pantheïstische* leer van Hegel, en het thans om zich grijpende *materialisme* is het liberalisme eenigszins gewijzigd.

Wijl het Gods Almacht loochent en de schepping verwerpt, kan het niet door Deïsme (geloof aan een persoonlijken God) maar slechts door Pan- of Atheïsme verklaard worden. Zou «de aardsche hemel» van de volkomen zedelijk vrije menschen, onafhankelijk van God levende, zonder zedenwet, zonder teugel voor hunne driften, niet ras een *Babylon* worden?

Het souvereine volk zich zelven regeerend...? Een droombeeld! Nu blijkt reeds dat overal de meerderheid in de volksvertegenwoordiging een absoluut gezag voert, zonder zich om de rechten der minderheid te bekreunen, en dat die meerderheid altijd de speelbal van eenige weinigen is.

«Qu'est-ce que ce mot libéral,
Que des gens d'un certain calibre
Placent toujours tant bien que mal?
C'est le diminutif de libre». (Littré, Dictionn.)

Verdraagzaamheid, gelijkheid, verbroedering....! De vierde stand legt op zijne manier die slagwoorden uit, en reeds dreigt het spook van het sociale communismus. De «ontwikkelingsziekte» van 93 dreigt zich te herhalen op grooter schaal en vreeselijker.

Alberdingk Thijm, Hofdijk, de Genestet, Schaepman, enz. over Van der Palm, Douwes Dekker, Geel, enz. zie *Everts*, bl. 242 tot het einde.

Als geschiedschrijvers muntten uit Fruin, Van Vloten, Nuijens, Bakhuizen van den Brink, Arend, de Bosch Kemper en Groen van Prinsterer.

Bilderdijk, Kinker, Siegenbeek, Weiland, Alberdingk Thijm en meer anderen, hoewel verschillende richtingen inslaande, brachten veel tot de grondige kennis onzer schoone moedertaal bij.

Ook op het gebied der kunst staan wij niet bij andere volkeren ten achter: Israëls, Tadama, en meer andere schilders, de beeldhouwer Royer en de bouwmeester Cuijpers strekken den lande tot eer.

Handel en nijverheid.

6) Ofschoon onze handel, vergeleken met dien van andere kleine staten, bloeiend kan genoemd worden, gaat hij toch, in weerwil van de vruchtbaarheid des bodems en de rijke bezittingen in O. en W., in de laatste jaren achteruit. Dit is hoofdzakelijk te wijten aan de opening der vrijhavens in de kolonies, de afschaffing der differentiëele rechten, en eene zekere apathie van den handelsstand.

Daarentegen neemt telken jare de nijverheid toe: katoenspinnerijen en weverijen (*Twente*), diamantslijperijen (*Amsterdam*), laken (*Tilburg*), likeuren (*Schiedam*), sigaren (*Utrecht*, *Eindhoven*), kristal en aardewerk (*Maastricht*), kunnen met dergelijke inrichtingen en producten uit den vreemde wedijveren. Doch de industrie zoowel als de landbouw, die meer en meer vervalt, kunnen op den duur zonder protectie den wedstrijd met het buitenland niet staande houden.

7) Moge de gulden spreuk onzer vaderen «eendracht maakt macht» door het volk van N. en Z. Nederland niet vergeten, moge het nogmaals en blijvend vereenigd worden, vereenigd onder één schepter, in één geloof: dit, meer nog dan stoffelijken bloei, wenschen wij aan ons dierbaar vaderland.

Advocaten of Raadpensionarissen van Holland.

Paulus Buijs van 1572—84.
Johan van Oldenbarneveld — 1619.
Andreas de With — 1621.
Antonie Duijck — 1631.
Adriaan Pauw — 1636.
Jacob Cats — 1651.
Adriaan Pauw — 1653.
Jan de Witt — 1672.
Fagel — 1689.
Antonie Heijnsius — 1720.
van Hoornbeek — 1727.
Simon van Slingelandt — 1737.
Antonie van der Heijm — 1746.
Jacob Gilles — 1749.
Pieter Steijn — 1772.
Van Bleiswijk — 1787.
Laurens Pieter van de Spiegel — 1795.

Gouverneurs-generaal van N. O. Indië.

Pieter Both 1610—14.
Gerrit Reijnst — 1615.
Laurens Reaal — 1618.
Jan Pietersz. Koen — 1623.
Pieter Carpentier.
Jan Pietersz. Koen (ten tweede maal) 1629.
Jacob Specx — 1632.
Hendrik Brouwer — 1636.
Antonie van Diemen 1645.
Van der Lijn — 1650.
Karel Reiniersz. — 1653.
Maatsuiker — 1678.
Rijklof van Goens — 1681.
Cornelis Speelman — 1684.
Camphuijs — 1691.
Willem van Outhoorn — 1704.
Johan van Hoorn — 1709.
Van Riebeek — 1713.
Van Swol — 1718.

Hendrik Zwaardekroon — 1725.
Matth. de Haan — 1729.
Diederik Durven — 1732.
Dirk van Cloon 1735.
Abr. Patras — 1737
Adr. Valkenier — 1741.
Thedens — 1743.
Van Imhoff — 1750.
Jacob Mossel — 1761.
Van der Parra — 1775.
Van Riemsdijk — 1777.
De Klerk — 1780.
Willem Alting — 1796.
Van Overstraten — 1801.
Johan Siberg — 1804.
Albert Wiese — 1808.
Daendels — 1811.
Janssens — 1811.
(Aan de Engelschen tot 1816).
(Commiss. gen.) Elout, Van der Capellen en Buyskes — 1819.
Godard van der Capellen — 1826.
(Comm. gen.) Du Bus de Gisignies — 1830.
(Luit. Gouv. gen.) Hendrik de Kock van 1826—30.
Van den Bosch — 1833.
Baud — 1836.
De Eerens — 1840.
Van Hogendorp (plaatsverv.) — 1841.
Pieter Merkus — 1844.
Reijnst (plaatsverv.) — 1845.
Rochussen — 1851.
Duijmaar van Twist — 1856.
Pahud — 1861.
Sloet van de Beele — 1866.
Meyer — 1871.
James Loudon — 1875.
Van Lansberge — 1881.
's Jacob — 1884.
Van Rees — 1888.
Pynacker Hordijk 1888 —

BIJVOEGSEL.

LIMBURG.

Het oude hertogdom *Limburg*, de schilderachtige, in de geschiedenis zoo beroemde landstreek, waar de EBURONEN voor de onafhankelijkheid van *Germanje* stierven, welks hertogen en edellieden in *Europa* en *Azië* door heldendaden uitblonken, was geheel iets anders dan het land heden met dien naam bestempeld.

Het kleine graafschap *Limburg*, in de 11de eeuw tot hertogdom verheven, lag grootendeels op het gebied der huidige Belgische provincie *Luik*, voor een klein gedeelte op dat der *Rijnprovincie*.

Nauw verbonden met het hertogdom waren de heerlijkheden *Valkenburg*, *Rolduc* en *Daelhem* zich uitstrekkend ten N. tot aan de dorpen *Stein*, *Lutterade* en *Puth*. Ten Z. grensde het aan *Luxemburg*, ten N. en O. aan het Hertogdom *Gulik*, ten W. aan het Prinsbisdom *Luik*.

Door den slag van *Woeringen* (1288) kwam 't bij Brabant, behield echter zijne eigen statenvergadering, zijne eigen administratie.

De geestelijke stand werd vertegenwoordigd door de abten van *Rolduc* en *Val-Dieu*; de adel door graven en baronnen, die acht kwartieren van adel konden bewijzen; de derde stand door de drossaards en scholtissen der banken (*maieurs des bancs*).

Het noordelijk gedeelte van ons tegenwoordig *Limburg* tot *Susteren* toe was in de Middeleeuwen een der vier kwartieren (het *Overkwartier*) van het hertogdom *Gelder*, met *Roermond* tot hoofdstad.

Het kanton *Sittard* behoorde ten deele tot het hertogdom *Gulik*; het kanton *Weert* grootendeels tot het graafschap *Horne*, aan den bisschop van *Luik* eerst leenplichtig, later onderhoorig.

De graafschappen *Gronsveld* en *Wittem*, de heerlijkhe-

den *Cartiels*, *Eis*, *Wilder* (Wilre), *Slenaken*, en de Rijksbaronie van *Richolt* waren onmiddellijk van het Duitsche Rijk afhankelijk. Reeds in 1204 waren de heerlijke rechten op *Maastricht* door PHILIPS VAN HOHENSTAUFEN aan HENDRIK I VAN BRABANT afgestaan.

Sedert JAN I (1284) was *Maastricht* tweeheerig, half aan den bisschop van *Luik*, half aan den hertog van *Brabant*, in wiens plaats in 1632 de Staten-generaal der Republiek traden, die maar al te vaak het recht van den sterkste misbruikten.

De hertogelijke kronen van *Limburg* (1430) en *Gelder* (1473) kwamen later aan de Bourgondische vorsten, en van dezen aan de koningen van *Spanje*.

FREDERIK HENDRIK, die belangrijke plaatsen in de landen van *Overmaas* (zoo werden de heerlijkheden *Daelhem*, *Rolduc* en *Valkenburg* genoemd) in 1632 gewonnen had, nam toen ook de steden *Roermond* en *Venlo*, doch behield ze niet.

Bij den *Munsterschen vrede* (1648) werden aan den koning van *Spanje* in het land van *Valkenburg* toegekend: de heerlijheden en dorpen *Nuth*, *Schin op Geul*, *Geleen*, *Schinnen*, *Wijnandsrade*, *Strucht*, het huis van *Oost op Geul*, *Spaubeek*, *Oirsbeek*, *Jabeek*, *Brounsem*, *Schinvelt*, *Hoensbroek*, *Vaasrade*, en *Schaesberg;* in het land van *Daelhem: Meer* en *Nordebaij* (Noorbeek); in het land van *Rolduc*: het kasteel en stadje van dien naam met *Merkstein*, *Kerkrade*, *Ubach* en *Simpelveldt*.

De Staten-generaal verkregen toen in het land van *Valkenburg*: de stad en het kasteel van dien naam, *Meerssen*, *Houthem*, *Haren*, *Geule*, *Ulestraten*, *Bunde*, *Ambij*, *Itteren*, *Klimmen*, *Hulsberg*, *Schimmert*, *Eijsden*, *Groot* en *Klein Blankenberg* te *Cadier*, en den *Eijscher-Bosch* bij *St. Gertruide;* in het land van *Daelhem*: *Cadier* en *Oost;* in het land van *Rolduc*: *Gulpen*, *Margraten*, *Holset*, *Vielen* en *Vaals*.

Het *Overkwartier van Gelder* bleef geheel aan *Spanje*. Het huidige kanton *Sittard* kwam aan het huis van *Brandenburg; Gronsveld*, *Wittem*, *Cartiels*, *Eijs*, *Wilder*, *Slenaken* en *Rijckholt* bleven onmiddellijk van het Duitsche rijk afhankelijk.

Bij den *vrede van Utrecht*, 2 April 1713, werd aan den koning van *Pruisen* afgestaan: de stad *Gelder* met het ambt en nader-ambt van *Gelder, Stralen, Wachtendonck, Middelaer, Walbek, Aerssen, Afferden, Well, Roey* en *Klein Kevelaer*, het ambt *Krikenbeek*, en het land van *Kessel* behalve *Erkulenz*.

In 1715, door het verdrag van *Antwerpen*, verkregen de Staten-generaal van den keizer van *Oostenrijk*, nu meester der *Spaansche Nederlanden*: de stad *Venlo* en het fort *St. Michiel*, het fort *Stevensweert* met dependentiën en het ambt van *Montfort*, bestaande uit de dorpen *Ohe en Laak, Roosteren, Beesel, Bracht, Belfeld, Vlodrop, Posterholt, Oliliënberg, Linne* en *Montfort*.

De stad *Roermond* met hare dependentiën bleef aan *Oostenrijk*. In 1785, door het verdrag van *Fontainebleau*, verkregen de Staten-generaal van keizer Jozef II *Oud-Valkenburg, Schin-op-Geul, Strucht, Schaesberg*. de enclave van Oostenrijksch *Valkenburg*, *Obbicht* en *Papenhoven*; daarenboven in Oostenrijksch *Gelder* het gedeelte van *Schimmert*, genaamd *de Bees*, en *Elsloo*, tegen *Bernau* geruild.

Ingevolge het tractaat van 16 Mei 1795 tusschen de Fransche en de Bataafsche Republiek, strekten zich de Fransche grenzen uit tot *Venlo* ingesloten. Het huidige arrondissement *Maastricht* werd bij het *departement der Neder-Maas*, het arrondissement *Roermond* bij het *departement der Roer* ingelijfd. Door het tractaat van 26 Juni 1816, te *Aken*, tusschen Pruisen en Nederland gesloten, werden de grenzen der beide rijken nader bepaald. Uit het departement der Neder-Maas, met een gedeelte van het departement der Roer, ontstond eene nieuwe *provincie Limburg*, die van het oude *Limburg* niets bevatte dan *de landen van Overmaas*, met een groot gedeelte van het oude *Prins-Bisdom Luik*, 't gedeelte namelijk dat nu de Belgische provincie *Limburg* uitmaakt.

Het 1ste artikel van het scheidingstractaat met *België* (19 April 1839) luidde, wat *Limburg* betreft: *Limburg* blijft Belgisch grondgebied, met uitzondering der districten in art. 4 vermeld:

I) Op den rechter Maasoever zullen bij de oud-Hollandsche enclaves in deze provincie gevoegd worden de

districten op dezen oever, die niet aan de Staten-generaal in 1790 behoorden, zoodat het gedeelte der tegenwoordige *provincie Limburg* op den rechter Maasoever gelegen, en bevat tusschen die rivier ten W., de Pruisische grens ten O., de tegenwoordige grenzen der provincie *Luik* ten Z., en Hollandsch *Gelderland* ten N., voortaan zal behooren aan den koning der Nederlanden.

II) Op den linker Maasoever van af de zuidelijkste punt van N. Brabant zal eene lijn getrokken worden, die op de Maas uitloopt even boven *Wessem* tusschen deze plaats en *Stevensweert;* zoodat *Bergerot*, *Stamproy*, *Neer*, *Itteroort* en *Thorn* met hun kringen, even als de andere plaatsen, ten N. dezer lijn gelegen, deel zullen uitmaken van het Hollandsch grondgebied.

De oude Hollandsche enclaves in *Limburg* op den linkeroever der *Maas* zullen aan *België* toebehooren, met uitzondering van *Maastricht*, dat met een kring van 1200 toises van de uitwendige glacis af, zal blijven aan Holland's koning.

Sedert 5 September 1839 maakte *Limburg* deel uit van den Duitschen bond (met uitzondering van *Maastricht* en *Venlo* met hunne kringen) zoowel als van het koninkrijk der Nederlanden. Een Pruisische generaal inspecteerde het bondscontingent.

Den 5^{den} November 1842 kwam het definitief grenstractaat met *België* tot stand. Het 2de artikel bepaalde de grenslijn van *Limburg* in het N. van de oude provincie der vereenigde Nederlanden zoo, dat de dorpen *Bergeroth*, *Stamproy*, *Neeritter* en *Thorn* aan *Nederland* bleven.

In 1866 werden de banden, die het zoogenaamde (nieuwe) *Hertogdom Limburg* aan den Duitschen bond hechtten, verbroken op de *Conferentie van Londen*. Het hertogdom werd en bleef eene Hollandsche provincie.

INHOUD.

§ 1. Gesteldheid des bodems 3 eeuwen v. Ch. . bl. 5
§ 2. Eerste bewoners (280? v. Ch.) . . . . » 6
§ 3. Komst der Romeinen (57 v. Ch.) . . . » 9
§ 4. Opstand der Batavieren (70 na Ch.) . . » 12
§ 5. Toestanden onder Romeinsche heerschappij » 13
§ 6. Vestiging der Franken (418). . . . . » 15
§ 7. Stichting van het Frankenrijk . . . . » 16
§ 8. Toestanden onder de Merowigs . . . . » 20
§ 9. Prediking des Christendoms . . . . . » 23
§ 10. De Karolingers (752) . . . . . » 25
§ 11. Toestanden onder de Karolingers . . . » 28
§ 12. Hertogdom Lotharingen met zijne afhankelijke leenen 912-1452. . . . . » 30
§ 13. Hertogdom Brabant (994-1430) . . . . » 31
§ 14. Hertogdom Limburg (1064-1288) . . . » 33
§ 15. Graafschap Vlaanderen (863-1492). . . » 35
§ 16. Henegouwen, Namen, Luxemburg . . . » 40
§ 17. De graafschappen Holland en Zeeland (922-1433) . . . . . » 41
§ 18. Friesland . . . . . » 46
§ 19. Hertogdom Gelder (879-1543) . . . . » 47
§ 20. Het Bisdom Utrecht (977-1528). . . . » 50
§ 21. (A). Toestanden gedurende het feodale tijdperk . . . . . » 52
§ 21. (B). Toestanden gedurende het feodale tijdperk . . . . . » 59
§ 22. Het Bourgondische huis (1419-1482). Philips de Goede (1419-67) . . . . . » 64

§ 23. Karel de Stoute (1467-77) . . . . . bl. 67
§ 24. Maria van Bourgondië (1477-82) . . . » 69
§ 25. Toestanden der XV eeuw. . . . . » 70
§ 26. Het Oostenrijksche huis (1482-1579), Philips de Schoone (1482-1506) en Karel's minderjarigheid (1506-15). . . . . » 74
§ 27. Karel V zelfheerscher (1515-55) . . . » 75
§ 28. Overgangstijdsperk van de middeleeuwen naar de nieuwe geschiedenis. . . . . » 80
§ 29. Philips II (1555-98) . . . . . » 83
§ 30. Bestuur van Margaretha van Parma . . » 87
§ 31. Alba's bewind (1567-73) . . . . . » 92
§ 32. Requésens landvoogdij 1573-76, en bestuur van den staatsraad . . . . . » 100
§ 33. Don Juan van Oostenrijk landvoogd (1576-78) . . . . . » 102
§ 34. Bestuur van Alexander van Parma van 1578 tot het jaar van de stichting der Republiek 1588 . . . . . » 106
§ 35. Van Leycesters vertrek 1587 tot het 12jarig bestand 1609 . . . . . » 114
§ 36. Toestanden in de laatste helft der 16de eeuw. » 117
§ 37. Vestiging der Nederlanders in O.-Indië . » 123
§ 38. Politico-godsdienstige twisten gedurende het bestand . . . . . » 126
§ 39. Van het 12jarig bestand tot Maurits' dood (1609-25) . . . . . » 131
§ 40. Stadhouderschap van Frederik Hendrik (1625-47) . . . . . » 133
§ 41. Toestanden in de 1ste helft der 17de eeuw . » 135
§ 42. Vrede van Munster 1648 . . . . . » 138
§ 43. Stadhouderschap van Willem II (1647-50). » 139
§ 44. Eerste stadhouderloos bestuur (1650-72). » 141
§ 45. De Triple-alliance (1668.) Haar gevolgen » 148
§ 46. Stadhouderschap van Willem III (1672-1702) . . . . . » 155
§ 47. Tweede stadhouderloos bestuur (1702-47) » 158
§ 48. Toestanden van (1650-1750). . . . . » 161
§ 49. Stadhouderschap van Willen IV (1747-51) » 166
§ 50. Stadhouderschap van Willem V (1766-95) » 167

§ 51. Toestanden van 1750-95 . . . . . bl. 175
§ 52. De Bataafsche Republiek (1795-1806). . » 176
§ 53. Koning Lodewijk Napoleon (1606-10) . » 180
§ 54. Nederland onder Fransche heerschappij (1810-13) . . . . . » 181
§ 55. Het koningrijk der Nederlanden tot den Belgischen opstand (1815-30). Willem I van 1815-1840. . . . . » 185
§ 56. Oorzaken van den Belgischen opstand . » 189
§ 57. Belgische opstand (1830). . . . . » 192
§ 58. Koning Willem II (1840-49) . . . . » 195
§ 59. Willem III . . . . . » 199
§ 60. Toestanden na de Fransche Revolutie . » 202
Lijst der raadpensionarissen van Holland. . . » 207
Lijst der Gouverneurs-generaal van O. I. . . » 207
Bijvoegsel over Limburg . . . . . » 209

Algemeene Stamboom
DER
Hertogen, Graven en Prins-Bisschoppen,
IN NEDERLAND GEREGEERD HEBBENDE
TOT
KAREL DEN VIJFDE.

EEUW-JAREN.	Namen.	Luxemburg.	Limburg.	Brabant.	Vlaanderen.	Henegouwen.	Holland met Zeeland & Vriesland.	Gelder met Zutphen.	Utrecht met Overijssel.
900	Berengarius I † 932. Robert I † 980.	Siegfried † 998.			Boudewijn I † 878. Boudewijn II † 918. Arnoud I † 964, regeert sinds 965 met Boudewijn III † 961. Arnoud II † 988.	Reinier I † 916. Reinier II † 932. Reinier III † 971.	Dirk I † 923. Dirk II † 989. Arnoud † 998.		Ratboud, 14e bisschop 900-918. Balderik † 977. Volkmar † 900. Boudewijn I † 994.
1000	Albert I † 1000. Robert II † 1017. Albert II. Albert II † 1037	Frederik † 1019. Gilbertus † 1057. Koenraad I † 1086. Hendrik † 1096. Willem	Waleram I † 1082.	**Graven van Leuven.** Lambert I † 1015. Hendrik I † 1038. Lambert. Otto † als kind. Lambert II † 1062. Hendrik II † 1076. Hendrik III † 1095. Godfried.	Boudewijn IV † 1036. Boudewijn V † 1067. Robert-de-Fries Boudewijn VI gehuwd met Rykhilda † 1086. † 1070. Arnoud III † 1071. Robert-de-Fries † 1093.	Reinier IV † 1013. Reinier V † 1036. Boudewijn II † 1098.	Dirk III † 1039. Dirk IV † 1049. Floris I † 1061. Dirk V † 1091, onder voogdschap van Robert-den-Fries, zijn stiefvader.		Ansfried † 1008. Adelboud † 1027. Bernulf † 1054. Willem I † 1075. Koenraad † 1099.
1100	Albert III † 1105. Godfried gehuwd met Ermezinda, † 1139.	Willem † 1128. Koenraad II † 1136. I Hendrik II-de-Blinde † 1196.	Hendrik I † 1119. Waleram II † 1139. Hendrik II † 1167.	**Hertogen van Brabant.** Godfried I † 1140. Godfried II † 1143. Godfried III † 1190.	Robert II. Alix. Geertruida. † 1111 Boudewijn VII, † 1119. Karel. Dirk van den Elzas. Karel-de-Goede † 1127. Willem v. Normandie, afstammeling van Boudewijns zuster. † 1128 Dirk van den Elzas † 1168. Philips † 1191. Margaretha. Margaretha † 1194, gehuwd met Boudewijn V † 1195.	Boudewijn III † 1120. Boudewijn IV † 1171.	Floris II † 1122. Dirk VI † 1157. Floris III † 1190.	Gerhard I † 1118. Gerhard II † 1131, gehuwd met Ermengarde v. Zutphen. Hendrik van Gelder *en* van Zutphen † 1182.	Burchard † 1113. Godebald † 1128. Andreas van Kuik † 1138. Heribert † 1150. Herman van Hoorn † 1156. Godfried v. Rhenen † 1178. Boudewijn II van Holland † 1196. Arnoud I † 1198. Dirk I van Holland † 1198.
1200	**Huis van Henegouwen.** Philips I, zoon v. Boudewijn V, van Heneg. † 1212. Yolenda, zijne zuster, doet afstand in 1216. Philips II † 1226. Hendrik II, zijn broeder, † 1229. Margaretha, zijne zuster, verliest het in 1237 aan: **Huis van Vlaanderen.** Boudewijn, haar broeder; deze verkoopt het in 1263 aan Guy van Dampierre, die het in 1297 afstaat aan:	Ermezinde, gehuwd met † 1246. Hendrik III † 1274. Hendrik IV † 1288.	Hendrik III † 1221. Waleram III † 1226. Hendrik IV, uit Waleram's eerste huwelijk. † 1246. Waleram IV † 1280. Ermengarde † 1282.	Hendrik I † 1235. Hendrik II † 1247. Hendrik III † 1260. Jan I † 1294.	IX Boudewijn VI 1205. Joanna † 1244. Margaretha. Margaretha † 1279. 2de Huwelijk. 1ste Huwelijk. Jan van Avesnes, gehuwd met Aleida, dochter van Floris IV. † 1256.		Dirk VII † 1208. Willem. Willem I † 1222. Floris IV † 1234. Willem II † 1254. Floris V † 1296. Jan I † 1299.	Otto I † 1207. Gerhard III † 1229. Otto II † 1271.	Dirk II † 1212. Otto I † 1215. Otto II † 1226. Wildebrand † 1233. Otto III † 1249. Goswin van Amstel tot 1251. Hendrik van Vianden † 1267. Jan 1 van Nassau, verkoren bisschop, regeert tot 1288. Jan II van Syrich tot 1296, wordt naar Toul verplaatst.
1300	Jan I, zijn zoon, † 1330. Jan II † 1335. Guy II, broeder v. Jan II, † 1336. Philips III, id. † 1337. Willem I, id. † 1391.	Hendrik V † 1313. Jan-de-Blinde † 1346. 2de Huwelijk. 1ste Huwelijk. Wenceslaüs I † 1383. Karel, keizer. Wenceslaüs II. Jan. Wenceslaüs II, keizer, die 't in 1388 verpandt aan zijn neef: Elisabeth van Görlitz.	Jan II † 1312. Jan III 1355. Joanna † 1406. Margaretha, gehuwd met	Guy van Dampierre † 1305. Robert van Bethune † 1322. Lodewijk van Crecy, Roberts kleinzoon, † 1346. Lodewijk van Male † 1383.	**Huis van Henegouwen.** Jan van Avesnes † 1304. I Willem III † 1337. II Willem IV † 1345. Margaretha. Margaretha † 1356, gehuwd met Lodewijk van Beieren. **Huis van Beieren.** III Willem V † 1389. Albert van Beieren.	Reinoud I † 1326. Reinoud II † 1343. 2de Huwelijk. 1ste Huwelijk. Reinoud III. Eduard. Maria. in 1361 gevangen genomen Willem I. Joanna. Reinoud IV. Eduard † 1371. Maria. Arnoud I. **Huis van Gulik.**	Willem II v. Mechelen † 1301. Guy van Avesnes † 1317. Frederik van Syrich † 1322. Jakob van Oudshoorn † 1322. Jan III van Diest † 1341. Nicolaas van Caputio tot 1342, wordt bisschop van Verceil. Jan IV van Arkel wordt bisschop van Luik 1364. Jan V van Vernenburg † 1371. Arnoud II van Hoorn in 1378 naar Luik verplaatst. Floris van Wevelichhoven † 1393.
1400	Willem II † 1418. Jan. Jan III † 1429, verkoopt het in 1421 aan:	Joost van Moravië en in 1409 aan zijne nicht: Elisabeth van Görlitz, deze staat het af in 1443 aan:	**Huis van Bourgondië.** Antoine † 1415. Jan IV † 1427. Philips van St. Pol. Philips van St. Pol. † 1430.	Margaretha, gehuwd met Philips-den-Stoute, † 1405. Margaretha, gehuwd met Jan zonder vrees, gehuwd met Margaretha. PHILIPS-DE-GOEDE † 1467. Karel-de-Stoute † 1477. Maria van Bourgondië † 1482. Philips-de-Schoone † 1506. KAREL DE VIJFDE.	Albert † 1404. Willem VI † 1417. Jacoba van Beieren, staat hare staten af in 1433 aan:	Willem I † 1402. Reinoud IV † 1428. **Huis van Egmond.** Arnoud I, verpandt in 1472 't herdogdom aan Adolf † 1477. Karel-den-Stoute Karel van Gelderland † 1538. Willem, hertog van Gulik en Kleef, staat het in 1543 af aan:	Frederik III van Blankenheim † 1423. Zweder van Kuilenburg tot 1433 († 1439) en Rudolf v. Diepholt 1433-1455. (Walraven van Meurs 1434-1456.) Gijsbrecht van Brederode wijkt voor: David van Bourgondië † 1496. Frederik van Baden staat omstreeks 1517 het bisdom af aan: Philips v. Bourgondië † 1524. Hendrik II van Beieren staat het bisdom af in 1528 aan:

Friesland met *Groningen* was in 1515 gekocht geworden door:
Drenthe, de stad *Groningen* met de *Ommelanden* gaven zich in 1536 over aan:

Verklaring.

† beteekent gestorven.
——— » zoon en opvolger van den voorafgaanden vorst.
. . . . . » gestorven zoader opvolgers.
Het afbreken en openstaan eener paralel duidt de tijdelijke vereeniging aan der van weêrskanten gelegen gewesten onder één bestuur.

Bij N. ALBERTS te Kerk[illegible]
verschenen en verkrijgbaar:

SCHETS DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS, 1e DEEL. (OUDE GESCHIEDENIS). 3de Druk.

SCHETS DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS, 2e DEEL. (GESCHIEDENIS DER MIDDEL-EEUWEN). 2de Druk.

SCHETS DER ALGEMEENE GESCHIEDENIS, 3e DEEL. (NIEUWE GESCHIEDENIS). 2de Druk.

GESCHIEDENIS DER KATHOLIEKE KERK,
door Alf. BROUWERS, Leeraar te Roldue.

BALLADEN-SAMMLUNG, ein Buch zur Lehr- und Unterhaltung für Schule und Haus.
door Pierre WIMMERS, Leeraar te Roldue.

GRIEKSCHE SPRAAKKUNST.
door W. JASPAR, Leeraar te Roldue.

DRUK VAN M. ALBERTS EN ZONEN TE GULPEN.